ARCHIEF

VOOR

DE GESCHIEDENIS

VAN HET

AARTSBISDOM UTRECHT

ARCHIEF

VOOR DE GESCHIEDENIS VAN
HET AARTSBISDOM UTRECHT

BIJDRAGEN

VERZAMELD EN UITGEGEVEN OP
LAST EN ONDER TOEZICHT VAN
Z. EM. DE KARDINAAL EN DE
AARTSBISSCHOP VAN UTRECHT

„Gratius ex ipso fonte bibuntur aquae"
Ovid. ex. Pont. III. 5, 18

NEGEN EN ZESTIGSTE DEEL

UTRECHT - WED. J. R. VAN ROSSUM - 1950

THE ORIGINAL VERSION OF „DE IMITATIONE CHRISTI" BY GERARD ZERBOLT OF ZUTPHEN.

Voorbemerking der Redactie.

Gaarne nemen we deze beschouwing van Prof. A. Hyma betreffende het auteurschap van de Navolging van Christus in ons tijdschrift op, zowel uit respect voor de hoogleraar van de Michigan-Universiteit (U.S.A.) als uit overweging dat we onze lezers een toegezonden en niet-onbelangrijke bijdrage over de genoemde kwestie niet mogen onthouden, al is zij dan in de Engelse taal gesteld. Gelijk de schrijver door werken over de Moderne Devotie en door uitgaven van tractaten, brieven en preken van de Devoten in de oude en nieuwe wereld naam heeft verworven, zo toont hij zich ook hier geheel op de hoogte van de Europese literatuur, die verschenen is, voordat hij deze bijdrage inzond. Hetgeen overigens niet wil zeggen, dat de Redactie door Hyma's argumenten overtuigd is. Juist zijn voornaamste argument schijnt de Redactie toe geen steek te houden. De tekst van het zogenaamde Eutin-manuscript zou daarom van Gerard Zerbolt van Zutphen en niet van Thomas a Kempis zijn, omdat Cap. I, 3–4 van het eerste boek van de Navolging daar aldus luidt: „Ut sic Christum imiteris, quia omnis actio (ejus) nostra est instructio", welke tekst geheel van de lezing van Thomas a Kempis afwijkt en letterlijk voorkomt in een ander boek van Gerard Zerbolt van Zutphen, nl. in het in dit tijdschrift verschenen boek Super modo vivendi, waar inderdaad staat: „omnis Christi accio nostra est instuctio secundum Augustinum."

Werkelijk een zeer opvallende coïncidentie, welke echter slechts kan overtuigen, ten eerste indien het zeker was dat het boek Super modo vivendi werkelijk van Gerard Zerbolt was, hetgeen ook na de studies van Hyma en

van Rooy niet vaststaat; ten tweede indien de tekst niet als een citaat zou zijn gegeven; ten derde indien zij niet precies op dezelfde wijze door andere tijdgenoten was gebruikt. Dit geschiedde bijv. door Everard Foec en een anonymus (vergelijk P. Fredericq, *Corpus documentorum haereticae pravitatis* II, 160, 172).

De andere beschouwingen – gewoonlijk verklaring van de varianten der Eutin-tekst vergeleken bij die van Thomas a Kempis – zijn vaak treffend en juist, maar gaan uit van de veronderstelling, dat Thomas a Kempis de Eutin-tekst heeft bewerkt. Het zou echter ook wel andersom kunnen geweest zijn, hetgeen na het laatste artikel van Debongnie zelfs voor de hand ligt, een artikel dat Hyma niet meer heeft kunnen gebruiken. We moeten overigens niet enkel zien naar de plaatsen die van elkander afwijken, maar ook naar die welke met elkander overeenstemmen; en dan blijkt, dat bijv. door Hyma verondersteld tegenstelling frater-monnik lang niet zo sterk is.

DE REDACTIE.

During the past five decades the leading authorities in the field of church history have generally come to the conclusion that Thomas à Kempis was the editor or compiler of the far-famed book entitled, *De Imitatione Christi, or The Imitation of Christ.* In copying certain texts of Books I, II, and III he made a number of serious errors which have finally shown him to have been merely a compiler. Book I was at first the only treatise which carried the title just mentioned, for it began with these familiar words, „Qui sequitur me." At the end of the Middle Ages many books ware named after the first two or three words in the text, as happened likewise with the outstanding production of the Devotio Moderna. Books II and III were sometimes combined into one work. The most widely discussed version of this particular

piece of literature is the translation in the Low German language which Paul Hagen discovered in the City Library of Lübeck. Hagen published this in the original form, in a High German translation, and in medieval Latin. [1])

As a result of Hagen's brilliant work scholars became ever more skeptical about the thesis that Thomas à Kempis was the real author of the whole book known as *De Imitatione Christi.* Once more a number of Italian and French authors revived the old theory so pleasing to them, namely, that all of the four parts had originally been composed in Italy or in France. An excellent review of the latest publications in Italy was presented by Professor J. Tesser, S.J., in the Belgian periodical entitled, *Ons Geestelijk Erf* (May, 1949). [2])

This fine scholar shows that the Italian writers as a rule are not familiar enough with the Devotio Moderna. The same may be said about the experts in France and Spain, while British and American writers have also done comparatively little with this powerful religious movement. But even they have a tendency to look for a version of the *Imitation* that precedes the compilation by Thomas à Kempis. In that respect they are fully justified.

The present writer in his first book, *The Christian*

---

[1]) H a g e n presented a copy of each to the present writer. They are: *Mahnungen zur Innerlichkeit* (Lûbeck, 1926), *Zwei Urschriften der ‚Imitatio Christi' in mittelniederdeutschen Uebersetzungen* (Berlin, 1930), and *De Imitatione Christi libri qui dicitur Tractatus Secundus et Tertius* (The Hague, 1935). See also the following title by the same author: *Untersuchungen ûber Buch II and III der ‚Imitatio Christi'* (Amsterdam, 1935).

[2]) J. T e s s e r, „De eerste en de laatste faze van het auteursprobleem der Navolging in Italië", *Ons Geestelijk Erf,* XXIII (1949), 168–203.

Renaissance: A History of the „Devotio Moderna," has discussed at some length the thesis of Paul Hagen, the life of Thomas à Kempis, the „rapiaria" made by the Brethren of the Common Life, and the careers of Florentius Radewijns, the rector of the brethren-house at Deventer, and Gerard Zerbolt of Zutphen, the librarian of that house. Radewijs and Zerbolt were very closely associated with each other in the period from 1392 to 1398. The busy rector was a man of practical affairs, while the librarian studied profound questions of law and theology. Zerbolt composed two famous mystical books, entitled, *Spiritual Ascensions* and *On the Reformation of the Faculties of the Soul.* Moreover, he wrote four treatises devoted respectively to the translation of the Bible in the Dutch or German language, the Brotherhood of the Common Life, the wearing of luxurious clothes, and the inordinate ambition of some who wanted to obtain high offices in the Church. Of the first only one copy seems to be extant, which the present writer discovered in the City Library of Nuremberg and published in *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* (1924, pp. 42–70). He also published the fourth in the name periodical (1927, pp. 179–232), and the second in *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* (1926, pp. 1–100). In studying these six compositions during the past few years, he became convinced that Zerbolt was the actual author of Books I–III of *De Imitatione Christi.*

It is remarkable to note how many fifteenth century editions of the *Spiritual Ascensions* by Zerbolt were published and how closely this mystical production resembles the first book of the *Imitation.* The first edition was printed in or about 1486 at Deventer–a significant fact. The second edition appeared two years later in Cologne, the third before 1490 at Basel,

the fourth in 1490 at Lübeck, the fifth between 1483 and 1493 in Strassburg, the sixth about 1495 in Paris, the seventh and eighth about a year later in Paris, the ninth about 1498 in Cologne, the tenth in 1499 at Montserrat, the eleventh about 1500 in Strassburg, and the twelfth about 1500 in Cologne. [1]) The only original work by Radewijns, on the other hand, was not published till the nineteenth century, and even that composition is largely a collection of sayings by earlier writers.

A striking example of the powerful influence which Zerbolt exerted upon great leaders may be seen in the words of Professor Martin Luther at the University of Wittenberg. He was in the middle of his course of lectures on the Epistle to the Romans by the Apostle Paul, somewhere in the academic year 1515–1516. After some ten years of struggling against the forces of evil in mind and body he finally broke with the theology accepted at that time by the leading clergy in the Roman Catholic Church. He concluded that man can perform no good works without divine assistance.

This significant statement of Luther is found in his Lecture on Paul's Epistle: „Nowhere have I found so clear an explanation of original sin as in the little treatise of Gerard Groote: ‚Blessed is the man,' where he speaks as a sensible theologian, and not as a rash philosopher," the quotation making reference to the *Spiritual Ascensions* of Gerard Zerbolt, which begins with: „Blessed is the man." Paul had written in the third chapter of his Epistle to the Romans: „Therefore we conclude that a man is justified by faith without the deeds of the law." What were the conclusions

---

[2]) J. van Rooij, *Gerard Zerbolt van Zutphen* (Nijmegen, 1936), 363–372.

drawn by Luther? All our thoughts, and all our deeds are sinful. Even in our very noblest thoughts and our best works the stain of sin mars every effort we make to improve our character. Man can do nothing without grace; he is depraved, owing to the fall of Adam. „And what is original sin?" Luther asks. „According to the subtle arguments of the scholastic theologians, it is the absence of original justice.... According to the Apostle and the simple teachings of Jesus Christ it is not merely the deprivation of a function in the will, not merely the withdrawal of light from the intellect, or power from the memory, but it is the loss of all rectitude and all efficacy in all our faculties, both of the body and the soul, of the interior and the whole of the exterior man. It is besides the inclination to do evil, the dislike of good, the aversion to light and wisdom, the love of error and darkness, the departure from and abomination of good works, and the approach to evil. Hence, as the Fathers have justly remarked, this original sin is the fuel itself of concupiscence, the law of the flesh, the law of the members, the disease of nature, the tyrant, the original disease.. Here you have that hydra with its many heads, that imperishable monster with which we here below are struggling till death. Here you have that untameable Cerberus, that invincible Antaeos. I have found no one to give such a clear explanation of original sin as Gerard Groote in his little treatise: ‚Blessed is the man,' where he does not speak as a rash philosopher, but as a sound theologian." [1])

Luther can fully agree with only one earlier writer, and this writer Gerard Zerbolt of Zutphen, a Brother of the Common Life at Deventer. Luther had studied

---

[2]) M. Luther, *Werke: Kritische Gesamtausgabe,* Weimar ed., 56 (1938), 313. See also III, 648.

for one year with the Brethren of the Common Life in the great city of Magdeburg (1497–1498), where no doubt he had heard something about Gerard Groote, the founder, and Gerard Zerbolt, the first librarian of the brotherhood. In the year 1532 he wrote to the rector of the Brethren of the Common Life at Herford: „If all other things were in as good condition as the brethren-houses, the Church would be much too blessed even in this life. Your dress and other commendable usages do not injure the Gospel, but are rather of advantage to it, assailed as in these days it is by reckless and unbridled spirits who know how to destroy, but not to build up."

What had fascinated Luther, together with thousands of other scholars, was the remarkable method used by Zerbolt and other devout brothers. They believed not only in the fall of man but also in the rise of man. Zerbolt had prepared an elaborate system of exercises for the recovery of lost faculties in the mind and body of man. That is why his masterpiece was later named *Spiritual Ascensions*. His other great mystical book was entitled, *On the Reformation of the Faculties of the Soul*. The *Imitation of Christ* was likewise devoted to the problem of uprooting vices and the acquisition of virtues. Strange though this may seem to certain readers, this splendid program of fighting sin appealed as much to Luther as it did to Ignatius Loyola, the founder of the Jesuits. The latter was swept off his feet by the *Imitation*, as is well known. As a result his followers until this day always must carry with them a copy of this book wherever they go. But what is less well known is Luther's admiration for Zerbolt's great book and for the Brethren of the Common Life.

From the Netherlands the chief literary productions of Groote's followers spread throughout the Holy

Roman Empire and France, and invaded Spain and Italy besides. It would be a very complicated task to follow the trail of even the *Imitation* alone, on its journey from place to place, and often from home to home. One remarkable incident, however, should be recorded here. In the Benedictine monastery of Montserrat, near Barcelona, in Spain, lived a pious abbot, named Garcia of Cisneros, nephew of Cardinal Ximenes of Cisneros. He had heard the fame of the *Imitation*, Gerard Zerbolt, and the brethren, wherefore he took a trip to France, and came back with a collection of mystical writings. In January 1499, he set up a press at Montserrat. At once he began to print 800 copies of the *Spiritual Ascensions* of Gerard Zerbolt. [1]) This work and the *Rosary* of Mombaer seem to have impressed him very much, for about this time he composed a work which he copied very largely after these two. He called it *Ejercitatorio de la vida expiritual*, or *Spiritual Exercises*. In 1500 he printed 1.006 copies of this work, 800 in Spanish, and 206 in the Latin translation. Several times it was reprinted in Latin, and both French and Italian translations were made. [2])

The *Spiritual Exercises* of Garcia of Cisneros have been carefully analyzed by P. H. Watrigant, a Jesuit scholar. The result of his investigation shows that Garcia of Cisneros copied the general outline of his course of spiritual exercises from Zerbolt. The aim he pursues is the same as that sought by Zerbolt. Chapters XLIX–LII of the work are almost verbally reproduced from Chapters XXVII–XXX of the *Spiritual Ascensions* by Gerard Zerbolt of Zutphen. [3])

[1]) P. Watrigant, *Le genèse des Exercitia Spiritualia* (Amiens, 1897), 29.

[2]) *Ibid.*, 30.

[3]) *Ibid.*, 56–57, 59.

His chief source was Zerbolt, but he also made use of the *Imitation*, Mombaer's *Rosary*, Gerson, Richard of St. Victor, ant Bonaventura. Garcia borrowed rather heavily from Mombaer. „Almost all the practical hints, and nearly everything relating to the general method simply are extracts from the Rosary." [1])

The Devotio Moderna had become a movement of consequence. Doubtless, many other men soon followed Garcia's example in Spain and Italy, and many students carried home with them from Paris works like the *Imitation* and the *Spiritual Ascensions*. The main reason why the work of Garcia of Cisneros is mentioned here is that it had a great influence on the life of Ignatius Loyola, founder of the Jesuits.

Loyola was still a soldier when on the 21st of March, 1522, he knocked at the gate of the monastery of Montserrat, where Cisneros had died in 1510. Here he spent three days in a narrow cell, and confessed all his sins to Father Xanones. On March 24 he laid aside his armor forever, put on a haircloth, and issued forth as a pilgrim and servant of God. He intended to go to Barcelona, but on his way he met some kind people who were going to the convent of St. Lucia at Manresa, situated only a few miles from Montserrat; there they secured a room for him. As the pestilence was raging at Barcelona, Loyola was obliged to remain at Manresa, and not only a few days, but nearly a whole year.

At Manresa, Loyola went through nearly the same experiences as had Luther in the monastery at Erfurt. Tormented by the burden of sin and the fear of future punishment, he groaned, struggled, fasted, and prayed for forgiveness. He confessed his sins every day, but this very confession increased his fears, and then he

---

[1]) *Ibid.*, 58; 54.

would wrestle again, and again, till at last hope wiped the drops of sweat from his weary brow. Luther fought from July, 1505, until October, 1512, while Loyola finished his battle in about half a year. There were several books that Loyola devoured at Manresa, chief among which were the *Imitation*, the *Life of Christ* by Ludoph of Saxony (d. 1378), the *Flower of the Saints*, containing legendary accounts of martyrs, and the *Spiritual Exercises* of Garcia of Cisneros. The *Imitation* made such an overpowering impression upon him that after reading it he cared little for any other word. From day to day he read only in the Gersoncito, as he called the *Imitation*. [1]) In fact, when he finished his *Spiritual Exercises*, in 1526, he placed the *Imitation* before the Gospel: „On the second day of the week and thereafter, it will be very profitable to read a selection from the *Imitation* or the Gospels, or the ‚Lives of the Saints'." [2]) Afterwards, when the official Latin translation appeared, which was first printed in 1545, this sentence was changed to read: „. . . . from the Gospel or some other pious book, like the ‚Imitation', or the ‚Life of the Saints'." For Loyola did not mean to say that the *Imitation* was a better work than the Gospel. He probably meant that it was easier to understand. [3]) But his extraordinary liking for this masterpiece of the Devotio Moderna linked him

[1]) *Ibid.*, 28–44. –H. Böhmer, *Studien zur Gesellschaft Jesu.* I: *Loyola* (Bonn, 1914), 34–45.

[2]) Ign. Loyola, *Exercitia Spiritualia*, ed. J. Roothaan, II. Hebdomada. De Incarnatione (p. 132): „Pro secunda hebdomada et ita deinceps, valde prodest legere subinde (aliquid) ex libris de Imitatione Christi vel Evangeliorum et vitarum Sanctorum."

[3]) Ibid., note 9: „Notandum, primo loco poni lectionem aliquam ex libris de Imitatione Christi; haec enim planior, facilior, neque talis, quae mentem avertere a praecipuo contemplationum argumento posset, sed potius ad practicas conclu-

at once with the other disciples of Gerard Groote. It has often been intimated that what the Bible became for Luther, the *Imitation* was for Loyola. The little work did indeed to a very large extent mould his whole life and all his plans. [1])

Loyola loved the *Imitation*. He just as anxiously strove to circulate it as Luther did the Bible. Every one whom he wished to honor he presented with a copy. We involuntarily ask why this little mystical production from the Yssel country appealed to him so soon and so powerfully? It really contains nothing new, reasons Professor Böhmer of Marburg. Nevertheless, in some way it changed Loyola's whole outlook upon life. Henceforth he no longer sought refuge in formal, external observances. He now tried to enrich his inner life. The mysticism of Groote's followers had gripped him, and it held him fast. Gradually his whole inner life became purified; his will, feelings, thoughts, prayers, and actions were simultaneously spiritualized; after that time he was a new man. It was then that he first thought of composing a course of religious exercises. [2])

The *Spiritualia Exercitia* of Loyola may be termed one of the last fruits of the Devotio Moderna. [3]) The method of contemplation and most of the material for the meditations Loyola borrowed from the *Life of Christ* by Ludolph of Saxony, who wrote his work before Groote's conversion. In some way, however, Loyola copied in an unmistakable manner after Zer-

---

siones inter meditandum conceptas magis confirmandas aptissima est" (this note is by Roothaan).

[1]) H. B ö h m e r, *Studien*, I, 46.

[2]) *Ibid.*, 47.

[3]) *Ibid.*, 64: „Sein originellstes Werk, die exercitia spiritualia, ist im Grunde nur eine letzte Frucht der ‚devotio moderna'."

bolt and Mombaer. He could not have read Zerbolt before 1526, for till then he only knew Spanish, but still he must have been acquainted with its contents. The pious folk at Manresa probably had received some copies of Zerbolt's *Spiritual Ascensions* from the neighboring town of Montserrat. However this may be, Loyola borrowed quite systematically from Zerbolt. No one can disguise the fact that there is a great analogy between the plan of the *Spiritual Ascensions* of Gerard and the general arrangement of the „Exercises" of Ignatius Loyola. And when one enters upon a more detailed comparison, he notices that the ascetic of Manresa resembles the Dutch author more closely than his compatriot of Montserrat. For in addition to the points which he has in common with both, he resembles Gerard in several important particulars which Cisneros has left out. Striking examples of the instructions lacking in the *Exercitatoria,* but which are found both in the *Spiritual Ascensions* and the *Exercises,* relate to the examination of the conscience and the exact notion of true devotion. In the two masterpieces of Gerard of Zutphen and Ignatius we everywhere meet with a practical spirit which is not found to the same degree in the work of Garcia of Cisneros. This practical spirit expresses itself in the precise indication of the aim of the spiritual exercises: that one should regulate his manner of living in accordance with the divine plan. We also find this practical spirit in the objects of the exercises: our vices must be eradicated and new virtues acquired. Again, this same practical spirit is displayed in the method of procedure. Gerard of Zutphen and Ignatius employed it with greater discretion and moderation than did Mombaer. [1])

---

[1]) P. Watrigant, *La genèse des Exercitia Spiritualia,* 59.

Protestants in general would have been much more friendly to the *Imitation* if it had come out at once in the garb which Zerbolt originally gave to it. He not only composed Book I but also the treatise upon which the second and third books were based. This treatise the present writer published in English translation in his edition of the *Imitation* (1927). It was the first English translation of this powerful piece of mystical literature. The *Imitation* received its title and most of its appeal from Book I. In its original form it reflected perfectly the attitude of the Brethren of the Common Life toward the duty of the average Chistian in the world of affairs. These pious men did not condemn monasticism but preferred to live in semi-monastic institutions. They kept the three monastic vows and they were very friendly with the monastic orders, especially after Zerbolt had convinced the Franciscans and the Dominicans that they were thoroughly orthodox. At the Council of Constance (1414–1418) they were ably and successfully defended by Gerson, the Chancellor of the University of Paris. Moreover, from Pope Eugene IV they received valuable privileges. Again, Cardinal Cusa was so impressed by their useful labors that near the end of his life he left a large sum of money for the founding of a home for twenty young men, modeled after those of the Brethren of the Common Life at Deventer. This house survived the storms of the Reformation. [1])

Cfr. M. Godet, *La Congregation de Montaigu* (Paris, 1912), 93: „Mais les veritables precurseurs des ‚Exercises' se trouvent au XIV et XVe siècle dans les Pays-Bas. Ce cont les écrivains mystiques de l'école de Windesheim, les Frères de la Vie Commune, Gérard Groote, Florent Radjevins, Jean Mombaer et surtout Gérard de Zutphen." – H. Böhmer, *Studien* I, 64, note 1.

[1]) See Jakob Marx, „Nicolaus von Cues und seine Stif-

Nevertheless, the Brotherhood of the Common Life, as Zerbolt showed in his brilliant treatise, *On the Common Life*, had a tendency to side with those who favored a reduction of asceticism in all directions. Thomas à Kempis, as we shall see, frowned upon Zerbolt's bold ideas in the realm of politics. He naturally did not have much interest in legal studies, but Zerbolt was an expert in those. Consequently, Book I of the *Imitation* readily mentioned a person who knew less about the law than others did. Thomas à Kempis also copied this interesting passage. Not that Zerbolt showed heretical inclinations. He freely utilized the works of medieval saints and doctors, and praised them for their work. Luther and Calvin, on the other hand, showed little respect for them.

It has recently been demonstrated that Radewijns and Zerbolt were deeply interested in a mystical treatise by the Franciscan friar, David of Augsburg, entitled, *Profectus Religiosorum*. Radewijns strongly urged his disciples to read that inspiring book, and it is mentioned in the introduction to the original constitution of the brethren-house at Deventer.[1]) The two famous works by Zerbolt contain large sections copied almost verbally from this treatise. In the *Treatise of Spiritual Exercises* by Radewijns numerous quotations have also been found.[2])

About the year 1840 a teacher at the Gymnasium in Eutin, in what was once known as Oldenburg, found an interesting manuscript containing the Eutin Copy of Book I of the *Imitation*. This book is after all the

---

tungen zu Cues und Deventer," in *Festschrift zum Bischofs-Jubileum* (Trier, 1906), 210–22.

[1]) C. Smits, „David van Augsburg en de invloed van zijn Profectus op de Moderne Devotie," in *Collectanea Franciscana Neerlandica I* ('s-Hertogenbosch, 1927), 171–203.

[2]) C. Smits, *op. cit.*, 192–198.

only one of the four in the *Imitation* which deserves the title subsequently given to the four books collectively. The German instructor in question was fascinated by the fifteen chapters which follow the first book of the Imitation. There are altogether forty chapters, of which the first twenty-five form Book I of the *Imitation*. In 1845 he published a treatise on the subject, in which he stated that here we have the original version of Book I of the *Imitation*. [1]) He was absolutely right, but later authorities disowned his claim, which led to the neglect of the manuscript until 1927.

Now we know that Chapter XXIX in the composite work was literally copied from Chapter LXI of Book III of the *Profectus Religiosorum* by David of Augsburg, and that all of the forty chapters owe much to the same writer, though still more to Radewijns and Zerbolt. According to one learned professor in the University of Nijmegen, the first twenty-five chapters were copied from an earlier treatise by Gerard Groote. Zerbolt was the copist. [2]) But other writers in the Netherlands made different assertions, pointing to errors of judgment in the numerous articles by this admirer of Groote. [3]) The latter, however, had done an immense amount of research work, and we are greatly indebted to him for the publication of four versions in parallel columns, including Book I of the Imitation as it appeared in the autograph of Thomas

---

[1]) J. Meyer, *Thomas a Kempis Capita quindecim inedita* (Lübeck, 1845).

[2]) J. van Ginneken, *Trois textes pre-Kempistes du premier livre de l'Imitation.* Published in *Verhandelingen der Kon. Ned. Akad. van Wet. Afd. Lett.* XLIV (Amsterdam, 1940), 5–12.

[3]) R. Post, *De Moderne Devotie* (Amsterdam, 1940), 151–154.

à Kempis. These four versions clearly reveal the influence of Radewijns and Zerbolt upon Thomas à Kempis.

The Eutin Copy deserves careful study. Its first twenty-five chapters form a mystical treatise far superior to Book I of the *Imitation* as the literary world has known it ever since the middle of the fifteenth century. This composition may well be considered the finest flower of Christian mysticism, and it ranks next only to the New Testament in the Bible. Here indeed we find the very heart, the Gospel, of the Devotio Moderna. It was written in the brethren-house at Deventer, either by or under the influence of Radewijns and Zerbolt. Why a work of such immense religious power should have lain neglected so long in a German monastery and later in an insignificant high school at Eutin may seem a veritable mystery. Its superiority to the poor copy by Thomas à Kempis can be seen in the following comparison:

Verse 3 in Chapter I cannot fail to arrest the eye of the observer: While Thomas à Kempis asks us to meditate upon the life of Christ, the Eutin Copy insists that the reader do not stray from his subject, which is the imitation of Christ. As we have seen, Thomas very often wandered away from his theme, and he delighted in fanciful discursions, interrupting God or Christ at inopportune moments.

In the fourth verse of the Eutin Copy, unlike that by Thomas, we are told that „he who has the spirit of Christ will find the hidden manna." Thomas speaks of having the spirit, and other copies of the spirit of God, whereas the subject introduced is the doctrine of Christ. Consequently, the reader of Christ's words is expected to have His spirit in order to understand these words.

The tenth verse contains a sensational revelation.

In the Eutin Copy we find the correct Latin phrase: „*Si scires totam bibliam,*" while Thomas à Kempis, unlearned as he was in the Latin tongue, inserted a Germanic phrase: „*Si scires totam bibliam exterius.*" That is a literal translation of the Dutch idiom, so well known to Thomas. Another version reads: „*Si scires totam bibliam corde.*" That corresponds to our own English: „If you know the whole Bible by heart."

In the nineteenth verse Thomas refers to a proverb, which is not mentioned in the Eutin Copy. In the next verse the latter adds a lengthy statement about the main theme in the *Imitation,* which Thomas chose not to copy here: „Conform yourself to the invisible things and the better life and thus you will imitate Christ, for every action of His is for us an instruction." Then follows a text from the Book of Job, which is to be found also in the Lübeck edition of 1489. This is most significant, for it was in the home of the Sisters of the Common Life in Lübeck that Book II and Book III of the *Imitation* were read in the original version, though in Low German translation. Eutin is not far from Lübeck, and the whole region between the Yssel Valley and Lübeck was thoroughly affected by the spirit of the Devotio Moderna.

In the second verse of Chapter II the Eutin Copy contains another important statement not accepted by Thomas. Here a simple person serving God is preferred to a learned scholar who places sinful eloquence above the kingdom of heaven. In the fourth verse Thomas talks about a person who knows all things in this world but does not possess love while the Eutin Copy mentions only the knowledge about Christ. The title above Chapter II is here: „*De Cognitione sui.*" Thomas, on the other hand, has „*De Humili Sentire sui ipsius.*" He again has strayed from his subject in

the fourth verse of this chapter, while the author of the Eutin Copy continues to adhere to his chosen task: the imitation of Christ. The latter has nothing to correspond to verses 7–10, but adds material later on in the chapter that is missing in the printed version. It is becoming clear to us now why Thomas could have been so bold as to assert that he wrote the *Imitation.* He certainly made numerous far-reaching changes in Book I. Both versions, however, have the famous and characteristic phrase: „*Ama nescire,*" or „*Ama nesciri*". Thomas has the latter, which seems more to the point. Yet the Eutin Copy is not without merit, for it reads: „*Ama nescire ad quae non teneris et gaude pro nihilo reputari*".

As a matter of fact, we note a tremendous difference between the view of Zerbolt and that of his pupil, Thomas à Kempis. The former wrote: „If you wish to know or learn anything profitable, then love to know nothing about those things that do not concern you, and rejoice in being considered of little value." The pupil was more drastic and less sensible. He changed Zerbolt's profound words into these: „Love to be unknown." Zerbolt would hear of no such thing, for he was a scholar and recognized the hand of God in all forms of scholarship. In the fourteenth century there were indeed numerous mystics who took pride in the fact that they were dealing with things unknown. One work was entitled, *The Cloud of Unknowing,* and the House of Harper in recent years published an English version of this remarkable book. It was not the type that Zerbolt and Groote were recommending for their lay pupils.

In Chapter III Thomas added verses 3–6, in which he discussed topics studied in the schools. Since he himself attended none of the higher institutions of learning, he spoke disparagingly about „genus and

species." The author of the Eutin Copy, on the other hand, was a real scholar, such as Zerbolt was, and he did not wish to belittle the work done in the universities. Very well known are these words of Thomas à Kempis in verses 3 and 4: „What does it avail to cavil much about dark and hidden things, concerning which we shall not be reproved in the day of judgment, because we did not know them? It is a great folly.... to give our minds to things that are curious."

Zerbolt was too great a scholar to argue that his readers should not be interested in „things that are curious." He had naturally heard certain fearful clergymen talk about the need of avoiding the study of scientific subjects. The latter were of the opinion, as was Thomas à Kempis, that laymen must not pry into God's secrets. That was the reason why so great and fine a scholar as Copernicus did not dare to reveal the results of his astronomical studies in published form until he was beyond the reach of the Inquisitors. Zerbolt also was not the author of verses 10–22 in Chapter III, where Thomas à Kempis wanted all things reduced to one. The latter favored the process of generalization, so appealing to simple minds. He praised those who did not exhibit „deep search after learning." No wonder, for Thomas had never attended a university and was afraid of science.

What is still worse, Thomas wrote in verse 14: „Quanto aliquis magis sibi unitus et interius simplificatus fuerit." As has been pointed out by Professor J. van Ginneken of the Catholic University at Nijmegen, and repeated in the handsome volume entitled, *The Following of Christ: The Spiritual Diary of Gerard Groote*, [1]) Thomas wrote „sibi" for „tibi", and

---

[1]) Edited and translated by Joseph Malaise, Published by the America Press, New York, 1927. See p. 271.

he mistook „simplificatus" for „similatus." He also missed the words „de te".

Even more startling is the absence in the Eutin Copy of these famous remarks by Thomas: „Tell me where are all those doctors and masters with whom you were well acquainted while they lived and flourished in learning?" Zerbolt had too much respect for these men with doctor's and master's degrees to treat them with such words of scorn. Thomas writes in verse 30: „Oh, how quickly passes the glory of this world." That is strictly Biblical and respectable, but Zerbolt had to utilize the services of doctors and masters in the affairs of his brotherhood. We know of one learned Benedictine abbot, who aided him in his work. [1]) And how could Zerbolt have talked so glibly about learned abbots as did Thomas when he wrote in verse 28: „Now others possess their prebends"? Thomas showed much concern over the fate of those who „perish through their vain learning in this world," but the Eutin Copy maintains a discreet silence here (verse 32).

In this connection it might be noted that in verse 11 of Chapter II Thomas suggested that nobody be puffed up because of great knowledge in some art or science, while Gerard Zerbolt warned against pride without complaining about having accomplished something great in art or science. The title of Chapter II is equally revealing. While Zerbolt speaks of self-knowledge as being the main topic, and Thomas makes much of studying a person's own thoughts and character, the humble Thomas shows his dislike for the idea of obtaining knowledge, even of the person himself.

The title of Chapter V is in itself enough to prove

---

[1]) See J. van Rooij, *Gerard Zerbolt,* 41.

that Gerard Zerbolt was the author of the original version as found in the Eutin Copy. There he copied the exact words he had used in a separate treatise devoted to the same subject. His title was „De Lectione Sacrae Scripturae." Thomas changed these words into the following: „De Lectione Sanctuarum Scripturarum." Zerbolt was the author of an interesting pamphlet entitled, *An Liceat Libros Divinos Tranferre in Vulgare.* Only one copy of this composition escaped the destruction of the sixteenth and seventeenth centuries. This copy was discovered by the present writer in the year 1920. He was the first to publish it. [1]) The first sentence in this treatise begins with these words: „Quoniam sunt nonnulli minus sacram scripturam intelligentes."

The first verse in the copy in Eutin reads: „Veritas in sacris scripturis inquirenda est, non eloquentia." The corresponding verse by Thomas a Kempis has: „Veritas est in scripturis sanctis quaerenda: non eloquentia." Here again we note the contrast between the words „sancta" and „sacra." Only once in Chapter V does Thomas à Kempis have „sacra scriptura," and nowhere in Chapter V does Zerbolt have „sancta criptura." In the treatise by Zerbolt on the translation of the Bible he consistently uses the terms „sancta scriptura" and „divina scriptura", allowing only one exception (on p. 49 of the printed version), where he has: „ad leccionem et studium divinorum mandatorum et sanctarum scripturarum exhortatur."

Gerard Groote, on the other hand, resembled Thomas à Kempis in using the term „sancta scriptura" in preference to „sacra scriptura." For example, in his treatise entitled, *On the Four Kinds of Meditation or*

---

[1]) See A. Hyma, *The „De Libris Teutonicalibus" by Gerard Zerbolt of Zutphen.* The Hague, 1924.

Contemplation, which was published for the first time by the present writer in *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* (1925), he always uses the term „saintly" with only one exception, thus making the resemblance between this treatise and Chapter V by Thomas à Kempis complete.

There are also other differences between the versions of Zerbolt and Thomas à Kempis in some verses of Chapter V of the Imitation. The third and fourth verses by Thomas discuss the problem of preferring useful ideas above profound thoughts, while the reader is advised to read „devout books" rather than profound literature. That is in keeping with the pious mind of Thomas à Kempis. Gerard Zerbolt, on the other hand, has nothing to say about these matters. In verse 5 Zerbolt says that the reader must not be offended by the simplicity of the author or the book he reads, while Thomas speaks of the authority of the writer. In verse 10 Zerbolt again has the telling phrase „sacra scriptura", and this time Thomas does not mention the sacred writings at all. Thomas in verse 11 refers to the „words of the saints." Zerbolt shows no interest here in saints. Over against „lectione sacrae scripturae" by Zerbolt in verse 9 Thomas has „lectione scriptuarum." Moreover, Zerbolt does not have the two verses (7 and 8) in which Thomas says that human beings will pass on while the truth of God remains forever.

It was of course perfectly natural for Zerbolt to devote a whole chapter to the subject of reading sacred literature. He had said in his treatise on the reading of sacred books in the vernacular that laymen ought not to read books that were too difficult or obscure. That is why in the present book he told the reader not to complain if his reading material seemed too simple to him. He also made much of the fact that the truth

is more important than the style of a book. Again, he spoke eloquently about the need of reading a book in the same spirit as that in which it was written. Thomas à Kempis would probably have seen no need at all of writing a chapter on the reading of sacred books, but, having been provided with such a chapter by Zerbolt, he kept and changed it to suit his own tastes.

Chapter VI is of great importance, as it urges the reader not to become too familiar with other persons. In recent years a number of Dutch historians have overlooked this feature in the Devotio Moderna. For example, a learned Dutch scholar at the University of Leiden went so far as to say that when Erasmus indulged in neurotic friendships with other monks, he resembled the leaders of the Devotio Moderna. Since he had practically nothing else to say about the Devotio Moderna in his biography of Erasmus, he certainly left us a sad picture about the influence of this great movement upon the mind of the famous Dutch humanist. [1]) Zerbolt and Radewijns, as wel as Thomas à Kempis, would have resented such thoughtless interpretation on the part of a modernistic professor. In the Eutin Copy we read the same sentiments as those presented by Thomas. Even more convincing are the verses in Chapter VIII: „On Shunning too much Familiarity." Erasmus must have paid little heed to that chapter when he was a monk.

It is not clear why the author of the Eutin Copy in Chapter VII did not discuss, as Thomas did, the fate of those who are considered „poor in this life." Thomas told them not to be ashamed of their condition, while the original version ignored the poor people. In the latter work there is also no reference to the desirability of loving only God and the angels, rather than human

---

[1]) J. Huizinga, *Erasmus* (Haarlem, 1925), 15–17.

beings. Zerbolt no doubt felt that a person should love his neighbor as himself, as Christ had stated. In his opinion it would not do to go so far as Thomas and condemn all forms of human affection (Chapter VIII, verse 6).

Most interesting is the plagiarism indulged in by the author of the Eutin Copy in verse 5 of Chapter VIII. While he copied literally from David of Augsburg, as the scribe did also in Chapter XXIX, that is the fourth chapter added by him to the first twenty-five, Thomas carefully revised the original version. Thomas said that a man should merely commend all women to God. Zerbolt was not so inhumane, and he suggested that one should either love all women equally or else keep at a distance from all of them.

It is interesting to note the difference in the word order adopted by the two writers in question. Thomas often follows an arrangement that resembles somewhat the order in Dutch sentences. He puts the verbs farther to the end of the sentence, while Zerbolt has another type of sentence structure. For example, the first verse in Chapter VIII reads in the copy at Eutin: „Ne revele cor tuum omni homini." Thomas, on the other hand, has: „Non omni homini revele cor tuum." In Zerbolt's treatise on the reading of the Bible in the vernacular we find this statement: „Quam si illud expenderent in rebus terrenis." Thomas would probably have put the verb at the end of the sentence.

Another difference between Thomas and Zerbolt is the way in which Thomas wanders away from his subject while Zerbolt meticulously goes right on with his theme. This is a matter of great importance, since we are now dealing with the book which caused the great fame of the four put together in the form of the

Imitation as we now know it. The first book begins with these words: „He who follows me shall not walk in darkness, says the Lord". Zerbolt, who was very consistent and scholarly, stuck to his subject and at the end of Book I he wrote these significant words: „Follow the Lord". Thomas, on the other hand, rambled on with no thought about literary perfection. He ended the first book in this manner: „The more violence you do to yourself, the more, also you will grow in virtue."

The title of Chapter IX shows that Thomas was not satisfied with a discussion of obedience but had to add to the original version these two words: „And Subjection". In verse 4 he wrote: „Go where you will, you will find no rest save in humble subjection to the rule of a superior." That sentiment was too strong for Zerbolt and Radewijns, who had refused to accept monasticism for themselves. Consequently, the Eutin Copy does not contain this verse. The same is true of verses 7–10, which mention the desirability of excessive obedience and humility. Instead of this we have the important political theory of the rights of the individual, here brought up by Zerbolt: „If you have an opinion which is better than the yoke of your prelate, nevertheless for the sake of obedience relinquish your idea and accept the order of your superior, in so far as it is good. But if the commands of the prelates are contrary to the precepts of God, we are not obliged to obey them but rather those of God." Such bold language naturally did not appeal to the humble monk, but Zerbolt had written in his *Treatise on the Common Life* that he and his associates were free to carry on as they saw fit regardless of the criticism leveled against them by venerable prelates. Groote had used almost exactly the same words as those we have just quoted .He had gone so far as to say that it was not

necessary to obey the Pope unless the latter were in the right.[1])

In Chapter XI Thomas inserted his eighth verse, which reads: „If we were perfectly dead to ourselves, and not entangled within our own breasts; then should we be able to taste divine things, and to have experience of heavenly contemplation." In the brethren-house at Deventer this sentiment was not entirely overlooked, but the scholarly mind of Zerbolt was too much immersed in legal affairs to ignore the value of wordly wisdom. Extreme forms of asceticism were not nearly so popular in Deventer as they were at Windesheim. Deventer was the home of practical mysticism, but Thomas felt more at home in his monastery than in the brethren-house. To the original version of the *Imitation* he added statements that seem logical to a monk but not fashionable in great Hanseatic cities. He also added verse 13, in which he spoke of „*religio*", the Latin for monasticism. On the other hand, he eliminated the references made in the Eutin Copy to the devil who is going around and roaring like a lion, seeking whom he may devour. He also refused to copy the phrase so familiar in the brethren-house: „*bona exercitia*". Furthermore, he left out the reference to those who welcome temptations in order to achieve new victories (Chapter XIII, verses 3 and 9).

The title of Chapter XII in Zerbolt's version reads

---

1) W. Mulder, „Ter Chronologie van het leven van Geert Groote", in *Historisch Tijdschrift*, XII (1933), 349–357. Mulder found in Groote's words an almost revolutionary message, but we must bear in mind that Groote wrote his letter on the Papal Schism, in which he enunciated his remarkable view, during a time in which two popes were reigning simultaneously, one in Rome and one at Avignon. People generally had great respect for the Pope. Nevertheless, Groote did not mince words, and Zerbolt also was not afraid to put his finger on certain sore spots in the hierarchy.

this way: „De Adversitate". But Thomas has „De Utilitate Adversitatis." We see here a difference in the respective attitudes toward the suffering of adversity. While the Brother of the Common Life is less ascetically inclined than the average monk, he must give expression to his own state of mind by leaving out the idea that adversities are in themselves useful. At the end of Chapter XII Zerbolt adds two significant verses, which Thomas must have disliked. Zerbolt says that temptations force us to know ourselves better. In his famous book on spiritual ascensions he made much of selfknowledge, and here in his first book of the *Imitation* he again emphasized the need of studying our inner selves and our thoughts.

In verse 8 of Chapter XIII Zerbolt presented some interesting observations about certain monks. He knew that Groote had at one time entered a Carthusian monastery, but that at the end of his life he had cautioned his followers against adopting severe rules, like those of the Carthusians. Now Zerbolt was sitting in the house of the Brothers of the Common Life in Deventer. He was thinking about the Carthusians and he wrote: „The more saintly a man is or the place in which he resides, the stronger will be the temptations he will have to deal with: The Carthusians and the cloistered folks and the real monks sustain the greatest temptations." He was pointing toward the monks as a bystander; he was not one of them himself. Now what did Thomas do with this passage? He wrote: „There is no order so saintly nor a place so secluded that there are no temptations nor adversities."

The fourteenth chapter adds further contrasts between the two versions under discussion. While the Eutin Copy in verse 3 presents a famous text from the Gospel about a man who out of the good treasure of his heart produces good works, Thomas omits the quo-

tation and establishes for himself a greater degree of independence. Is his ninth verse he refers to differences of opinion which lead to dissensions. Again he speaks of „religious persons", meaning monks, and again the Eutin Copy ignores the monks. The title of Chapter XV makes us wonder why Thomas wishes to increase the gap between the two versions. Whereas he speaks of works done out of love, the other version is entirely negative in referring to evils to be avoided. Once more we must point to Thomas' habit of wandering from his subject. He adopted a new title for the chapter, though the old one conformed absolutely to the contents of the opening verse which begins as follows: „For no worldly thing, and for the love of no man, is any evil to be done." In this chapter the older version mentions „fraternal love" and „fraternal charity," for a brother was known as a „*frater*". He was not a „religiosus". Thomas omitted both phrases, as might have been expected of a man who was once a „*frater*" and later a „*religiosus*".

The „frater" who wrote Chapters XV and XVI had much to say about going out to help the poor and afflicted; he quoted the Apostle who wrote: „Bear each other's burdens." That verse was not literally copied by Thomas who ascribed it to God directly. The title of his seventeenth chapter reads significantly: „Of the Monastic Life." The Eutin Copy could not very well carry such a heading, and here we read: „Of the Life of the Congregation." In the second verse Thomas referred only to monks, but the older version has at the end of the first verse the phrase, „discordia fratrum", meaning discords among the Brethren of the Common Life, and in the next verse it discusses a congregation which may live either in a spiritual or a secular atmosphere. Thomas of course had to drop the remark about the secular environment, for that was

the realm in which the Brethren of the Common Life labored by preference. However, in verse 3 the Eutin Copy has one reference to the monastic life. Verses 9–12 by Thomas are not to be in the Eutin Copy. Here we read: „You came to serve, not to rule. You must know that you were called to suffer and to labor, not to be idle and gossip. Here therefore are men tried as gold in the furnace." That was true of the monastery, but the Brethren were too busy helping people in the cities to devote themselves to suffering and to the serving of a monastic superior.

Whereas the title of Chapter XVIII in the Eutin Copy has simply, „Of the Examples of the Fathers," Thomas wrote, „Of the Examples of the Saintly Fathers". In verse 5 the former begins thus: „The elect of God all hated the worldly things." Thomas said nothing about the elect of God but merely mentioned the fact that „they hated their lives in this world." In verse 12 he remarked that the saints were poor in the things of this world, which statement is missing in the other version. The latter also lacks verses 18–24, in which the typical expressions of Thomas appear four times: „*O quantus,*" „*O quanto,*" „*Och teporis.*" and „Utinam." It was exactly this type of literature, as we saw, that he added to the second and third books of the *Imitation.* Moreover, the word „*Och*" is Dutch, not Latin. Zerbolt would have scorned to use it.

Thomas took far more liberties with the first book than with the others, for after his departure from the „fraterhuis" at Deventer he felt there was a difference between the Brotherhood of the Common Life and the monastic orders. Consequently, when he came to Chapter XIX with its simple title of, „On the Good Life," he felt impelled to change it into these words, „On the Exercises of a Good Monk." In the first verse the „good man" became the „religious man," meaning

the monk. Verses 19–26 do not appear in the Eutin Copy for Thomas wanted to add some remarks about exercises fitted for monks. Similarly, he added verses 38–43 to Chapter XX, which are devoted to a depreciation of worldly things. Again, in Chapter XXII he inserted verses 9–11, 19–20, and 24–29. His favorable opinion of asceticism was neatly expressed in two verses (35 and 36) of Chapter XXIII, where he wrote: „Chastise your body now with penitence, that then you may have a sure confidence."

Near the end of Chapter XXIV Thomas presented this new material (verses 40 and 41): „If until this day you had always lived in honors and delights, what would all that profit you, if you were to die this moment? All is therefore vanity, exept to love God and to serve Him only." Verses 31–35 are also his original work. In the last chapter we note further revisions. Verses 11–24 are all by Thomas and missing in the Eutin Copy. This section begins with these words: „Nor did he have a mind to search curiously any further, to know what would befall him." Thomas was again urging the reader not to become too much interested in secular things. In verses 29–31 he referred twice to monks, but both statements are missing in the older version. Gradually he was leading up to a very important remark that has caused much misunderstanding among the European authorities.

We must carefully weigh his words in verse 35, for the whole paragraph is wanting in the Eutin Copy, as is perfecly natural. Thomas was an Augustinian monk, and he remembered the words of Groote in connection with the founding of the new organization. Groote's disciples had been asking him what order they should join, and he had replied, „Not the Carthusians, nor the Cistercians, for their rules are too strict for you." But as for the Augustinian Canons Regular, that was

another matter. They formed a highly venerable order, and their asceticism was very mild. Consequently, we are not a bit surprised to hear Thomas remark: „Observe the Carthusians, the Cistercians, and the monks and nuns of various orders, how they do every night rise to sing psalms to the Lord!" Yes indeed, they were used to rigorous discipline and mortification of their bodies, which elicited the admiration of Thomas à Kempis. If he had been in Groote's place, he might well have told the men and women to become Carthusians. Groote had spent a few years himself in a Carthusian monastery, and he knew what was expected of his associates. Naturally he could not have composed the verse just quoted, although one Dutch writer has repeatedly asserted that he wrote the whole of Book I of the *Imitation*. Why should a Carthusian monk say to his colleagues, „Look at those Carthusians"?

In short, the original version of Book I of the *Imitation*, published for the first time in the year 1940, reveals the intellectual and religious climate in which its author labored. What the present writer surmised in 1919 was proved to be a fact in 1940. The momentous years at Deventer when Zerbolt and Radewijns instructed Thomas à Kempis were fruitful in many ways. Zerbolt saved the Brotherhood of the Common Life through his brilliant treatise on the nature of his congregation. His two mystical treatises were just being acclaimed as masterpieces. He was the leading scholar in his brotherhood for a period of fifty years, and until the *Imitation* was finally put together, his *Spiritual Ascensions* was the outstanding book of spiritual exercises in the Devotio Moderna. He combined sound scholarship with religious fervor, and he cautioned his colleagues against excessive mortification of the flesh. Radewijns agreed with him in setting the brotherhood apart from the monastic world, while

maintaining the highest moral standards possible. In this manner these two instructors of Thomas à Kempis provided him with choice material which he saw fit to adjust to the monastic ideal. The immortal work would have reflected the Christian philosophy far more successfully if he had not tampered with the ideals of his great teachers. But when the original text has become available in modern languages it may be expected that the Gospel of the Devotio Moderna shall illuminate the world as its diluted copy never could have done.

Conclusive proof for the authorship of Book I of the *Imitation* by Gerard Zerbolt of Zutphen may be found in the very first chapter. Thomas à Kempis has the following statement known as verse 20: „Endeavor therefore to withdraw your heart from the love of visible things and turn to the invisible things." The version in the Eutin Copy reads: „Endeavor therefore to withdraw your heart from all love of visible things.. and thus you will imitate Christ, for every act of His is an instruction for us." In the treatise which Zerbolt wrote for the Brethren of the Common Life entitled, *Super Modo Vivendi*, he wrote: „Every act of Christ is an instruction for us, as St. Augustine says." The Latin text is given here for the convenience of the reader:

Book I of the *Imitation:*	*Super Modo Vivendi:*
Ut sic Christum imiteris, quia omnis actio (eius) nostra est instructio.	Sexto omnis Christi accio nostra est instructio secundum Augustinum. [1])

[1]) See the first printed version published by the present writer in A. A. U. 52 (1926), 3 . The treatise fills one hundred pages, and it is a brilliant defense of the brotherhood by the greatest scholar among its members from 1384 to 1460. It is inconceivable that such a person would have bothered to take

These few words quoted above contain a wealth of illumination. In the first place, they indicate what is the correct title of the whole book in the English translation. In recent years a number of scholars have hit upon the following title, borrowed from the opening words of the first chapter: *The Following of Christ.* If they had been acquainted with the version by Zerbolt, they would have noted his reading, *imiteris.* The whole idea of Book I is an actual imitation of Christ, which is more than a mere following. It is a great pity that Thomas à Kempis saw fit to eliminate the beautiful passage by Zerbolt, as quoted from St. Augustine. He was nearing the end of the first chapter. There was but one verse left. Why could he have been so blind as not to realize that Zerbolt was building up a powerful argument for the imitation of Christ? Zerbolt suggested that every action of Christ was an example and an instruction. Christ's disciples should imitate every action insofar as it was humanly possible.

Illuminating also is the difference between the versions of Zerbolt and Thomas à Kempis near the beginning of Chapter I. Once more we shall give the Latin originals:

Zerbolt:	Thomas à Kempis:
Summum igitur nostrum studium sit in vita Iesum imitari, quia eius doctrina omnes instructiones sanctorum praecellit et qui eius spiritum haberet....	Summum igitur studium nostrum sit in vita Iesu Christi meditari. Doctrina Christi omnes doctrinas sanctorum praecellit et qui spiritum haberet....

What do we find here? Once more we have the Latin word for imitating Christ, and once more Tho-

---

a work by Gerard Groote and change it into a composition of his own, as Professor J. van Ginneken claimed.

mas à Kempis refuses to use it. Zerbolt is very meticulous with his style, and he does not want to confuse his readers. He speaks again about the instruction we get from Christ, but Thomas à Kempis again omits this thought. Zerbolt emphasizes the imitation of Christ, as he should. He has only reached the third verse of the first chapter. Why should he wander away from his main theme? Poor Thomas was not so wise and so learned as Zerbolt. He did not want to copy everything as he had found it in the library of the brethren-house at Deventer. He no doubt was under the impression that he was making some sort of an improvement. Unfortunately that was not the case. And so it happened that the first six thousand editions of the *Imitation* were marred by his amateurish meddling. It seems almost incredible that scholars in Europe failed to note the incongruities in the work by Thomas à Kempis. When in the year 1845 a German writer of no mean ability made the contents of the Eutin Copy known to the world and told the truth about Book I of the *Imitation*, he could get no hearing. For more than another hundred years the imperfect rendering was printed and read by millions of devout Christians, who would have been edified far more had they read the powerful version by Gerard Zerbolt.

In the year 1927 the present writer published in the *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* a remarkable work by Gerard Zerbolt. It is entitled, *Scriptum pro Quodam Inordinate Gradus Ecclesiasticos et Praedicationis Officium Affectante*. Chapter III has the following heading: „De Vicioso et Inordinate Appetitu ad Sacerdocium." What was more natural for Zerbolt than to prepare a similar title for a chapter in the *Imitation*? That he certainly did. Chapter VI of the *Imitation* has this heading: „De Inordinatis

Affectionibus." The first verse corresponds neatly to the chapter heading: „Quandocumque homo inordinate aliquid appetit...." Here we have two typical concepts of Zerbolt. In the first place, the idea of a person's having excessive desires to possess something. In the second place, we note that the sinner has a bad appetite. Both of these phrases Thomas à Kempis took over from Zerbolt.

Very interesting is the contrast between Zerbolt's discussion of predestination in Chapter XIII of Book I of the *Imitation* and that by Thomas à Kempis (verse 27). Zerbolt merely says that a person's whole life is ordained according to the foreknowledge of God. Thomas à Kempis presents here the full-fledged Calvinistic doctrine of predestination, which led Father Joseph Malaise in his edition of the *Imitation* to write (p. 271): „The third of the three verses, interpolated by à Kempis after verse 23, has left him open to the accusation of holding the heretical doctrine of Predestination." On the other hand, Zerbolt, in his version of Chapter XVIII, has plain references to predestination which Thomas à Kempis omits. Zerbolt also favors some belief in predestination near the end of his theatise, *Scriptum pro Quodam* (p. 231 in the version published by the present writer). He says that God equips each person with the talents he needs for his vocation just as He endows all animals with certain faculties. His argument reminds us of the theories expressed by him in Chapter XVIII of the *Imitation.*

Another curious development is the voluminous writing by J. van Ginneken. Being a brilliant speaker and linguist, and at one time the Rector of the Roman Catholic University at Nijmegen, he attracted much attention with his thesis that Gerard Groote was the author of the *Imitation.* He admitted that the Eutin

Copy was the work of Zerbolt, who had merely acted as a copyist. He felt that Zerbolt had not only copied Book I, but also the next two books. [1]). There is much similarity between the Eutin version of Book I and the version of Books II and III as discovered by Paul Hagen in Lübeck. Van Ginneken noted that himself, and he was right. But he was unable to convince his own colleagues that his main thesis was correct. They continued to believe that the present writer had come closer to the truth in the year 1921, when he paid a visit to Paul Hagen's home in Lübeck and spent a week there studying the manuscripts left by the Sisters of the Common Life in that city and their neighbors across the street. In the year 1489 a copy of the *Imitation* was published in that city which contains the same rendering of the last passages of Chapter I as those by Zerbolt and to be found in the Eutin manuscript copy. There is a good reason for this similarity.

Van Ginneken even went so far as to publish a Dutch translation of Book I of the *Imitation* as based upon a Latin version he ascribed to Gerard Groote. This work was subsidized by the famous institute in Amsterdam known as the *Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen,* thus showing the high reputation Van Ginneken enjoyed. A new edition appeared in the year 1945, which was used by the present writer. The latter feels called upon to make a few remarks which indicate how a person may be led by a false theory to draw strange conclusions.

Van Ginneken's thesis was that Groote had written a diary, as the original sources indicate. This diary is the *Imitation of Christ.* Now we happen to know

---

[1]) J. van Ginneken, *Trois textes pré-Kempistes du second livre de l'Imitation* (Amsterdam, 1941), 32.

that Groote burned his diary, and it is very doubtful that he had two copies at his disposal. The *Imitation* is a composite work, and certainly not a diary. The first book was issued under its proper title. The four do not form a book that corresponds to the title intended for only the first book. Neither Zerbolt nor Thomas à Kempis realized that some day the four books would be bound together and called the *Imitation of Christ*. Thomas actually placed Book IV in front of Book III, showing his own ignorance of the fact that Books II and III have very much in common and differ very much from Book IV.

Van Ginneken got himself into some difficulties with his thesis. The copy of Book I which he ascribed to Groote does not contain the fourth chapter. Nevertheless, Van Ginneken provided one which he borrowed from Thomas à Kempis. He also did not worry much about a passage in Chapter XIII quoted from St. Gregory, who is mentioned there by name (verse 28). This passage was taken over by the editor of the translation published in 1937 by the America Press. It should be noted however, that Book I of the *Imitation*, as originally composed, did not carry the names of any of the Church Fathers. Thomas à Kempis did not go that far, either. Zerbolt did mention such names in his other works, but the *Imitation* was a special kind of book.

Another difficulty is caused by verse 35 in Chapter XXV of Book I. Van Ginneken reasoned that Groote wrote that book while doing penitence and penance in a Carthusian monastery. Verse 35 starts as follows: „Look at the Carthusians, the Cistercians." Thomas à Kempis no doubt added that passage, since the Eutin Copy does not contain it. He himself was an Augustinian monk and could well exclaim about the holiness of the Carthusians. But how could Groote have com-

posed it? The manuscript which Van Ginneken used has a note at the top, stating that it was written in a Carthusian monastery in the Rhine Valley. Van Ginneken should have noted that this was proof of copying, not of the original authorship of Book I. In short, a monk in a Carthusian monastery in the Rhine Valley made the particular copy of the version which Van Ginneken erroneously ascribed to Gerard Groote. [1])

We must conclude that the Eutin Copy of Book I of the *Imitation* and the Low German version of Books II and III as found by Paul Hagen in the City Library of Lübeck point definitely to Gerard Zerbolt

---

[1]) One of the most devastating attacks upon the Van Ginneken thesis appeared in R. R. Post, „Hendrik van Kalkar en Geert Groote?" in Studia Catholica, Vol. XXI (1946), p.p. 88–92. Here we discover that Groote never mentioned in his correspondence Hendrik Eger van Kalkar, who induced him to enter a Carthusian monastery and who, according to Van Ginneken, assisted Gerard Groote in the composition of *De Imitatione Christi*. Moreover, Hendrik Eger never mentioned Groote in any of his works.

Van Ginneken makes much of the fact that Groote's biography by P. Horn mentions Groote's friendship with Henry Eger, the Carthusian monk. He also indicates that in the *Conclusa et Proposita* of Groote there is a section with this title, „De Sacris Libris Studendis," while the title of Chapter I in the *Imitation* reads „De Lectione Sacrae Scripturae." The resemblance is less striking than that we mentioned above in the text, where we compared Zerbolt's phrase with that heading Chapter V in the *Imitation*. In the great treatise by Zerbolt entitled *De Reformatione Virium Animae* we find this chapter heading (Ch. XV): „De Reformatione Intellectus per Sacram Lectionem." Zerbolt emphasizes the reading of the sacred writings, while Groote talked more about studying. In Chapter XXVII of *De Spiritualibus Ascensionibus* Zerbolt made some telling remarks about the imitation of Christ: „Et tu etiam primo hoc modo sequere Christum, esto in eius comitatu.... Attende eius sermones et dulcissimam doctrinam et attende modum quo Christus se in omnibus habuit, quam dul-

as the author. The version by Thomas à Kempis contains too many errors to be considered the original of much better compositions. Gerard Zerbolt was the only writer in the movement called the Devotio Moderna before 1450 who had produced „big sellers" in a class with the *Imitation*. Gerard Groote was not the type of a writer who could stir the hearts of millions the way Zerbolt could. We have in Book I of the *Imitation* as written originally by Zerbolt a number of typical phrases to be found in other works by Zerbolt. The latter was the librarian in the brethren-house at Deventer when Thomas à Kempis lived in the same city and joined the brotherhood.

Thomas à Kempis wrote about Zerbolt: „He was our librarian at Deventer.... He loved sacred books above all the riches of the world.... He said that we cannot do without them any more than without the sacraments of the Church.... He collected from the writings of the doctors various aromatic spices, to be used against the diseases of vices and for the curing of the languors of the souls: as appears particularly in two of his books which begin with, „A certain man" and „Blessed is the man."

Dier de Muden, who used to wear Zerbolt's tunic and wrote an excellent account of Zerbolt's life, made the following remark: „He gathered from the sacred writings those which were useful for our House and for other persons; for he composed or dictated numerous books." In other words, the two most reliable sources plainly reveal that Zerbolt wrote much more

---

citer et benigne verba illa melliflua protulit. Attende modi quo interius se habuit.... Quod profuit inde Pilato, Herodi, vel Pharisais, quod Christi mores vel gestus, aut praesentiam corporalem viderunt, qui eum imitari noluerunt?" In Chapter XXXII we read: „Et cogita semper quasi Christus dicat tibi: ‚Haec feci ut sequaris me'."

than the two works mentioned by Thomas à Kempis. Moreover, the Sisters of the Common Life in Lübeck had in their library a translation of the book by Zerbolt entitled, *Spiritual Ascensions.* The dialect used for this purpose was the same as that employed in the translation of Books II and III of the *Imitation.* In the case of Zerbolt's famous book on spiritual ascensions the text was faithfully reproduced, and for this reason it would seem likely that the same was done with the two books of the *Imitation.*

In short, the facile pen of Gerard Zerbolt gave to the *Imitation* such power that his assistant now known as Thomas à Kempis could not reduce it to the level of mediocrity. Today the world is once more in a state of flux, similar to the transition witnessed in the period from 1375 to 1525: the Age of the Renaissance. No doubt the *Imitation* as originally composed by Zerbolt will calm the hearts of many devout Christians who are puzzled by the evil of wars, strikes, divorces, and all manner of personal crimes. [1])

Michigan, U.S.A. Prof. ALBERT HYMA.

---

[1]) In December, 1948, an excellent article on Van Ginneken's thesis appeared in the Belgian periodical, *Ons Geestelijk Erf.* The author is B. S p a a p e n. He reviews two Swiss publications dealing with the original version of the *Imitation.* He concludes, on the basis of these two contributions (though he had made up his mind long before they appeared in print), that Gerard Groote certainly did not write any part of the *Imitation* in the Dutch language, although Van Ginneken stated in one of his bigger works on the subject. (*Op zoek naar den oudsten tekst en den waren schrijver van het eerste boek der Navolging van Christus,* Wetteren 1929) that Groote had written the whole of the work in Dutch. The present writer, on several occasions, has discussed this question with colleagues of Van Ginneken, and the latter presented him with a copy of the interesting volume just mentioned. But he said from

the beginning that Van Ginneken's main thesis was all wrong, namely, that Groote wrote the original version of the *Imitation*. Spaapen on October 24, 1948, wrote on p. 377 of his article: „Haar *Bemerkingen* slaan enkel op de vraag naar den Oertekst der Navolging, die door P. v. Ginneken niet bevredigend is opgelost." His Eminence, Johannnes Cardinal de Jong, in Vol. II of the fourth edition (p. 431) of his magisterial work, *Handboek der Kerkgeschiedenis* (1947) expresses the same opinion. Moreover, Professor J. Tesser S.J., wrote a frank statement in his study in the city of Rome, which was published in *Ons Geestelijk Erf* for May, 1949 (p. 169): „Het staat voor ons vast dat professor van Ginneken zijn thesis historisch niet heeft bewezen." The same opinion is shared by the outstanding Roman Catholic educators in the Netherlands, including Prof. R. Post at Nijmegen. Significant also is the rejection of Van Ginneken's thesis in the admirable study by J. Tiecke: *De Werken van Geert Groote* (Nijmegen, 1941).

P.S.

The present writer, after having carefully studied Debongnie's article, mentioned in the Preface above, is more convinced than ever that Thomas à Kempis copied after Zerbolt. He notes that in Ch. XXIV Thomas started seventeen verses with the word „Tunc", which was in accordance with the custom he followed in his own writings. Zerbolt, on the other hand, used the perfect style. Moreover, it was only natural for Everard Foec to copy Zerbolt's request. The same was done by the anonymous writer mentioned above in the Preface.

DE STRUBBELINGEN TUSSEN PETRUS CODDE EN HENDRIK BARON VAN DORTH TE VORDEN.

Wie de kerkelijke geschiedenis van Vorden en omgeving wil beschrijven, kan al heel wat archivalia, gedrukte bronnen en literatuur genoemd vinden in het eerste deel van het Monasticon Batavum en het Supplement. Er is echter nog meer, waaruit blijkt, dat het in de Achterhoek aardig gespannen heeft tegen het einde der zeventiende eeuw, vooral tussen de vicarius apostolicus Petrus Codde en Hendrik baron van Dorth, heer van het Medler.

Reeds tijdens het vicariaat van J. van Neercassel oefende de Minderbroeder Bernardus Sengers, behorend tot een Duitse Provincie en wonend bij Van Dorth, de zielzorg in Vorden en omgeving uit, totdat zijn provinciaal hem in 1682 terugriep [1]). Bleef de statie nu een jaar lang zonder herder, in 1683 vond Hendrik van Dorth een wereldheer van het bisdom Munster, te weten Andreas van Dieren, bereid de statie te verzorgen, wat J. v. Neercassel goedkeurde [2]). Hij was er gedurende vijf jaren pastoor, maar woonde blijkbaar niet op het kasteel. Dit laatste besluiten wij uit het briefje, dat J. v. Neercassel op 17 Maart 1685 aan Codde schreef [3]). Het luidt:

---

[1]) Hendrik van Dorth aan de internuntius te Brussel, 6 Mei 1693. Dit stuk is uitgegeven in N.F., II (1919), 238 vv. — N.F. = Neerlandia Franciscana, N.S. = Neerlandia Seraphica, O.B.C. = Archief der Oud-Bisschoppelijke Clerezie.

[2]) T.a.p.

[3]) O.B.C., no. 139. Bruggeman, *Inventaris van de Archieven bij het Metropolitaan Kapittel van Utrecht van de Roomsch Katholieke Kerk der Oud-Bisschoppelijke Clerezie,* 's-Gravenhage 1928, blz. 242.

Seker priester van Roermond is hier by my geweest, die gern in dese missie aengenomen zouw wezen; 'k ben daer geensints toe genegen. U Eerw. zal wel doen hem niet gebruykende noch van d'andere priesters t'Utrecht laetende gebruyken. Edoch zoo de Hr. van Deventer my geschreven (heeft), dat de Hr. van Dorth in de Velue een priester versoeckt om op sijn huys den dienst te doen en sijn soontjen t'onderwysen, aan welken priester hy kost en kleer zal geven, zoo zouw UEw. met Hr. Lindenborn eens konnen overwegen, of gemelde Roermondsche priester daer toe zouw konnen en mogen gebruykt worden, besonderlijk indien hij testimonium sui Episcopi proferat [1]).

Tenslotte schijnt deze priester niet toegelaten te zijn, want ik heb in de archieven verder niets over hem gevonden.

Toen Andreas van Dieren aftrad als pastoor van Vorden, kreeg hij de wereldheren Wilhelmus van der Linden en vervolgens Laurentius van Rhemmen tot opvolgers, die bij Van Dorth huisvesting genoten. Maar onder deze laatste pastoor begonnen de strubbelingen volop en zouden vooreerst voortduren, zoals wij in dit tijdschrift al verhaald hebben [2]). Hendrik van Dorth wilde beslist een Minderbroeder als pastoor hebben, wat Codde terecht weigerde, omdat aan hem het recht toekwam een pastoor te benoemen en niet aan de baron, hoe katholiek en gastvrij deze ook was. Codde schreef den 7 Augustus 1692 aan Du Vaucel, zijn agent te Rome [3]):

---

[1]) Joannes Lindenborn was provicaris van het bisdom Deventer, Henr. van Deventer pastoor te Arnhem. Zie o.a. Bruggeman, 246 en 267.

[2]) A.A.U., LIX (1935), 226 vv.

[3]) O.B.C., no. 183. Bruggeman, 350.

Les Recollets, qui entre tous les Reguliers sont les plus insolens à enfraindre les decrets de la Congregation et à s'opposer au Vicaire Apostolique, ont obtenir de l'Internonce une lettre dont voicy la copie. Je m'imagine, qu'il est faux, que ce qu'elle contient vienne de la S. Congregation. J'y ajoute la copie de ma reponse à l'Internonce, comme aussy la copie d'une lettre que j'ai ecrite sur cette affaire au missionaire de cette Ordre qui m'a fait rendre la lettre de l'Internonce et qui en mesme têms osoit bien me demander par ecrit de la part de son provincial et en vertu de la lettre de l'Internonce 13 confesseurs extraordinaires. Je pourrois aisement montrer que la pretention de ces moines est tout à fait impertinente, et je le ferai, si on juge chez vous que cela soit a propos.

Konden wij tot dusver het schrijven van de internuntius aan de Recollecten en de brief van Codde aan de ongenoemde pater niet vinden, het verweerschrift, dat Codde 7 Augustus 1692 aan mgr. J. Piazza, internuntius te Brussel zond, laten wij volgen [1]), al handelt het alleen over de Portiuncula-aflaat.

Illustrissime ac Reverendissime Domine,

Patres Recollecti aliquando de solius Castoriensis, nunquam de duorum praedecessorum meorum exemplo locuti mihi sunt, cum de extraneis aliquibus ex eorum Ordine confessariis in festo Portiunculae admittendis mecum agerent. Verum ne vel minimam literulam ejusmodi admissionis ab ipso Castoriensi unquam factae mihi hucusque exhibere potuerunt. Notandum autem quod per S. Congregationis decreta cuivis sub gravissima poena inhibitum sit confessiones in Missione nostra excipere, nisi facultatem

1) O.B.C., no. 183. Bruggeman, 354.

scripto expressam a Vicario Apostolico obtinuerit. Porro RR. PP. Recollectis ostendi, quomodo fidelibus in festo Portiunculae satis bene apud nos quoad confessiones provideri possit et etiam modo provisum sit, licet nullus extraneus illo tempore ad Missionis nostrae munia admittatur; quam omni tempore rarissime ad ea admitti jam olim Eminentissimi Domini Vicario Apostolico praescripserunt. Imo quantum ego rerum nostrarum notitiam habeo acatholicorum offensa minor et catholicorum devotio major erit, si extranei illi confessarij in festo Portiunculae non admittantur. Interim aliquos hoc anno admisi, sed eas addidi conditiones quas Missionis nostrae tranquillitati ac disciplinae atque Eminentissimorum Patrum decretis maxime congruas existimavi. Caeterum permagna sum observantia Illustrissimae ac Reverendissimae Dominationis Tuae humillimus et obedientissimus famulus

Petrus Archiepiscopus Sebastenus.

Intussen had Hendrik van Dorth zich reeds tot de Congregatie de Propaganda Fide gewend, die aan Codde om opheldering vroeg [1]). Deze antwoordde 11 November 1602 [2]):

Laurentius Remme annos aliquos in aedibus Domini Henrici Wilhelmi van Dort, dictis Middeler, moratus fuit, sed ab ipsomet Domino van Dort ob domestica et privata dissidia satis inhumane dimissus est. Alius autem vir nobilis eum benigne in domum suam statim recepit et pergit ipse gregem suum, qui ei majori in dies animi contentione adhaeret, graviter pascere. Fatendum equidem est, quod Dominus van Dort vagas contra Dominum Remme que-

---

[1]) Documenten in N.F. II (1919), 236 v.
[2]) O.B.C., no. 183. Bruggeman, 354.

relas mihi pridem indicare coeperit, sed verum quoque est, quod me illas examinaturum responderim, si ei placeret debite illas exponere, quod hactenus facere neglexit. Imo pacis ergo Domino van Dort obtuli, quod Dominum Remme alio mitterem, si in aedes suas successorem non gravaretur recipere, pro cujus victu paratus quoque eram nummos aliquot procurare. Sed omnia haec frustranea fuerunt, et Dominus van Dort instigantibus nonnullis cleri adversariis non solum Dominum Remme, verum universum clerum e statione illa eliminatum volebat. Saltem non dubitavit religiosum Ordinis S. Francisci Conventualem ex monasterio dicto Zwilbroek in domum suam introducere. Hoc autem monasterium in territorio Monasteriensis dioeceseos situm est et Foederati Belgii confiniis plane adjacet; proinde religiosi ejus incolae, quo sustentationem corporalem sibi uberius acquirant, in Missionem nostram excurrere, Sacramenta, etiam pastoralia administrare consueverunt, nulla tamen a Vicario Apostolico obtenta facultate. De gravi hac praevaricatione saepius Castoriensis Episcopus, decessor meus, saepius ego questi sumus illamque emendare studuimus, sed ordinarie exiguo fructu. Ubi itaque intellexi Dominum van Dort regularem et quidem ex monasterio isto in domum suam introduxisse, me ausui illi juxta S. Congregationis decreta opposui. Exinde magis exacerbatus fuit Dominus van Dort et consilio auxilioque nonnullorum, quibus Vicarii Apostolici authoritatem elevare volupe est, querimonias suos ad Eminentissimos Dominos meos mittere praesumpsit. Porro Eminentiis Vestris, ni fallor, ex supramemoratis abunde patebit, illas admodum esse infundatas et Catholicis, de quibus agitur, bene quoad spiritualem administrationem esse provisum. Liceat mihi addere pro ea quam ipsorum saluti debeo sollicitudi-

nem, quod plures sint rationes ob quas existimem, quod ipsis minus bene provisum foret casu quo Dominus Van Dort ea quae postulat obtineret, alii ad machinationes ejusmodi contra optimos missionarios maximo rei catholicae apud nos detrimento et gravissimo Vicarii Apostolici contemptu instituendas non parum animarentur. Precor itaque humillime, ut Eminentiae Vestrae dignentur Domino Van Dort super hoc negotio silentium imponere, atque credere quod omni submissione me semper exhibiturus sim, Eminentissimi ac Reverendissimi Domini, humillimum, obedientissimum et devinctissimum famulum vestrum.

Petrum Archiepiscopum Sebastenum.

De volgende dag slaakte Codde in een brief aan zijn agent te Rome de zucht:

J'espere qu'on rejettera les plaintes et les demandes de ce Mons. van Dort [1]).

Van Dorth hield echter voet bij stuk, zodat de ene brief na de andere volgde, hetzij aan Codde, hetzij aan Rome, hetzij aan de internuntius en andere invloedrijke personen. Maar Codde deed insgelijks. Had hij einde 1692 Van Rhemmen niet meer kunnen handhaven te Vorden – Lochem en omgeving, de nieuwe pastoor Balthasar van Ray had spoedig ook volop twist met de eigenzinnige Van Dorth en de edellieden der streek. Al waren er van verschillende zijden ernstige klachten over L. van Rhemmen ingekomen, dit gaf de baron allerminst het recht zich zelf als het ware de bevoegdheden van de vicarius apostolicus aan te matigen. 6 Mei 1693 richtte hij een uitvoerig libellus supplex tot de internutius te Brussel, opdat Van Ray zou verwijderd en een Minderbroeder tot pastoor zou be-

1) O.B.C., no. 183. Bruggeman, 350.

noemd worden [1]). Wellicht zijn er nog meer brieven van Hendrik van Dorth gevolgd en had hij andermaal zonder toestemming van Codde een Minderbroeder uit het Munsterse bisdom op zijn kasteel toegelaten, want wij kennen nu eerst een op 16 Mei 1694 gedateerde brief van de vicarius apostolicus aan de internuntius [2]), waarin hij vooral B. van Ray verdedigt en over de barones Van Westerholt te Lochem schrijft. Dat Van Dorth een verbitterd man en aartslasteraar is, steekt Codde niet onder stoelen en banken. Ziehier zijn brief:

Illustrissime ac Reverendissime Domine,

Literae quas Dominus Henricus Wilhelmus van Dorth nuperrime ad Illustrissimam Dominationem Tuam dedit et quas illa mihi communicare dignata est, scripta sunt amaritudine tam impotenti, ratiocinia complectitur tam futilia et scatet calumniis tam patentibus, ut fidem satis superque sibimetipsis adimant atque ulteriorem ipsarum refutationem contexere opus non sit. Interim, Domine Illustrissime, fidenter assero, quod Dominus van Ray, ut alios taceam, quos literae istae indigne traducunt, sacerdos sit pius, zelosus, pacificus ac gregi suo percharus. Verum insignem adeo pastorem vir ille, qui praefatis literis nomen suum adposuit, exagitare, spernere et contristare non cessat, omnem praepostera et praefracta animositate movens lapidem, ut clerum e regione illa eliminet, Franciscanos vero regulares e Monasteriensi diocesi in illam intradat, imo jam mensibus aliquot, me reclamante ac Sedis Apostolicae decreta producente incassum, extraneum regularem apud se retinet. Ob haec et alia, quae brevitatis et

---

1) N.F. II (1919), 237–42.
2) O.B.C., no. 184. Bruggeman, 354.

humanitatis causa moto non profero, homo ille, qui exoticas praerogativas audet praetendere, seriam meretur correptionem. Caeterum, patrone colendissime, epistola tua, quae dictas litteras ad me detulit, a me exigit, ut percurram adjunctam aliquam epistolam et ut perpendam, quomodo sit occurendum crebris recursibus istius matronae. Verum nullius matronae epistolam tuae epistolae adjunctam reperi.
Porre sat animadverto, quod matrona, de qua loqueris, vir illustrissime, sit Domina Baronissa de Westerholt; sat quid ipsa impraesentiarum a me sibi concedi velit, ignoro. Profecto si praefatus ille adversarius desineret praenobilem istam feminam contra me irritare, nec mihi, nec pastori suo illas facesseret molestias, puto quod in memorata epistola sibi concedi petat ab alio quam a pastore suo Sacramenta suscipiendi licentiam, ego autem, qui eam placare desidero, paratus sum facultatem scriptis expressam ei humanissime largiri, ut omnia Sacramenta, etiam pastoralia in quocumque Missionis nostrae loco suscipere valeat a quocumque sacerdote, sive regularis sive de clero fuerit, dummodo sacerdos ille sit missionarius a me approbatus sive admissus. Itaque, Illustrissime Domine, Te rogo enixe, ut illi persuadere non graveris, ut istius facultatis, qua majorem rite non potest exigere, concessione sibi satisfieri patiatur. Caeterum animo mandatorum tuorum avidissimo me profiteor Illustrissimae ac Reverendissimae Dominationis Tuae humillimum et obedientissimum famulum.

Petrum Archiepiscopum Sebastenum.

Kort daarna richtte de barones Van Westerholt zich tot de Propaganda, [1]) die toen besliste, dat Codde een

[1]) Documenten in N.F. II (1919), 242

regulier moest toelaten op het Medler ten behoeve van genoemde barones en Hendrik van Dorth met al hun kinderen en huisgenoten, dummode se abstineat a functionibus pastoralibus.

Had Hendrik van Dorth nu iets bereikt, hij was nog lang niet voldaan, want B. van Ray moest weg uit heel Vorden en Lochem.

Codde antwoordde 23 Augustus 1694 aan de Propaganda [1]) o.a., dat de Zutphense Jesuiet op het Medler de biecht mocht horen van barones Van Westerholt en de Van Dorths, er de H. Mis mocht lezen, B. van Ray pastoor van Vorden bleef en de Munsterse pater sedert kort vertrokken was. Ziehier zijn kalm antwoord:

Eminentissimi ac Reverendissimi Domini,

Hodie mihi redduntur litterae, quas Eminentiae Vestrae die 27 mensis proxime elapsi ad me dare dignatae sunt. Ut meam erga mandata, quae in illis praescribuntur, observantiam reverentiamque demonstrem, e vestigio responsum expedio, paucis enarrans quae jam dudum Dominae de Westerholt et Domino de Midler indulsi. Dominae isti praenobili concessi licentiam, ut a quolibet Missionis nostrae sacerdote, sive de clero sive regularis fuerit, omnia Sacramenta, etiam pastoralia, ubicumque et quandocumque ei placuerit, suscipere valeat. Haec Domino Van Ray, qui proprius ejus pastor est, significavi; quam etiam monui, ut quaevis humanitatis officia dominae isti solicite exhiberet. Indicavi etiam sacerdoti, cujus opera nupero Paschali tempore ipsa usa fuit, gratum mihi valde esse, quod erga ipsam officiosus sit. Praefatum Dominum Van Ray etiam monui, ne ullo modo se difficilem vel morosum reddat quotiescum-

---

[1]) O.B.C., no. 184. Bruggeman, 354.

que Dominus de Midler sibi aut familiae suae ab aliquo e Missione nostra sacerdote Sacramenta dari desiderat. Scripsi praeterea patri Jesuitae qui Zutphaniae missionarium agit et quo Dominus de Midler solet confessario uti, quod per me liceat, ut in aedibus ejus confessionem ejus excipiat, Missam celebret etc. Patienter quoque tuli, quod Dominus iste regulorem e ditione Monasteriensi absque meo consensu ad aedes suas adeoque ad Missionem nostram evocatum detineret, quem sua sponte tandem ab una alterave septimana dimisit, quemadmodum patet ex litteris, quas praefatus pastor ad me hisce diebus scripsit et quarum transumptum huic epistolae adjungo. Caeterum erga Dominum istum, quamvis mihi et clero se admodum hucusque infestum gesserit, officiosum urbanumque me praebere pergam, eo magis quod id Eminentiis Vestris placere cognoscam. Denique ubi rursus volet sibi regularem adsciscere, eam quam Eminentiarum Vestrarum litterae exprimunt regulari illi facultatem impertiar, qui nihil habeo potius quam ut omni occasione me praestem, Eminentissimi ac Reverendissimi Domini, humillimum et obedientissimum famulum vestrum

Petrum Archiepiscopum Sebastenum.

Vier dagen later schreef hij aan zijn Romeinse agent echter een brief [1]), waaruit bleek dat zijn onderwerping aan de Propaganda volstrekt niet van harte was gegaan. Hendrik van Dorth bewoonde maar een landhuisje. En toch had hij het Medler nooit gezien, zoals hij zelf bekende. Ziehier het desbetreffende gedeelte van zijn brief:

Je vous envoie la copie d'une lettre de la Congregation sur le sujet du gentilhomme du pais de

[1]) O.B.C. no. 184. Bruggeman, 351.

Zutphen, qu'on nomme Baro de Midlar. Cependant il n'est qu' un gentilhomme des plus communs. Je ne m' oppose pas à ce decret de la Congregation pour ne pas irriter leurs Eminences, mais si ce baro prend un religieux dont il a nullement besoin, cela causera de continuelles troubles et dissensions dans ce pauvre troupeau dont il est membre. Midler n'est qu'une maison de campagne; dans ce pais là on donne des noms particuliers à toutes les maisons. Celle qu'on nomme Midler, aura quelque apparance de la demense d'un gentilhomme, mais dans le fonds ce n'est pas grande chose. Cependant je n'y ai jamais été.

Dat Hendrik van Dorth zijn doel niet bereikt had, zag Codde zelf ook wel in. In zijn brief van 17 September 1694 aan Du Vaucel lezen wij immers: Le gentilhomme de Zutphen, à cequ'il me semble, ne trouve pas son comte dans le decret; son but étoit de chasser entierement le missionnaire du clergé [1]). Dat was inderdaad het doel van Hendrik van Dorth, want hij wilde tot geen prijs een wereldheer onder zijn boeren dulden. Had hij verkregen, dat een kloosterling dienst mocht doen op het kasteel, en meende Codde, dat pater De Bont, de Zutphense Jesuiet, die ongeveer twee uur van het Medler verbleef en werk in overvloed had, wel een geschikte persoon was, Van Dorth herinnerde in een brief van 17 November 1694 Codde aan het decreet van 27 Juli, waarin niet de Zutphense Jesuiet, maar een regulier in het algemeen werd aangewezen, en eiste Codde's goedkeuring van een Minderbroeder Observant, „brenger van dit schrijven" (Pater Ludovicus van der Elsen te Amsterdam). Hij schreef hem den 17/7 November 1694 [2]):

---

[1]) T. a. p.

[2]) O.B.C., no. 180. Bruggeman, 341.

Illustrissime ac Reverendissime Domine,

Non dubito, quin redditum sit Illustrissimae Dominationi Vestrae decretum romanum, quod ad me missum est, habens tenorem sequentem: Domino Archiepiscopo Sebasteno Vicario Apostolico in provinciis foederatis pro Sacra Congregatione die 27 Julii 1694.

Relata instantia Domini baronis de Middelaer in hac Sacra Congregatione de Propaganda Fide et perpensis rationibus per ipsum deductis, quibus se non posse in propria domo sacerdotem saecularem ulterius acceptare demonstrat, Eminentissimi Patres Amplitudini Tuae scribendum duxerunt esse mentem hujus Sacrae Congregationis, quod pro solatio spirituali dicti baronis, ejus matris, uxoris, filiarum et aliorum familiarium suorum, ac pro commoditate etiam Dominae baronissae de Westerholt ejusque familiae concedat aliquem sacerdotem regularem, per Amplitudinem Tuam approbatum, qui missam celebrare ac confessiones audire in oratorio memorati Baronis libere valeat, dummodo tamen se a functionibus pastoralibus abstineat. Sic exequi Amplitudo Tua non gravabitur, ut hoc decretum effectum obtineat, quem S. Congregatio intendit, praesento Illustrissimae Dominationi Vestrae Reverendum Patrem, religiosum Sancti Francisci de Observantia, latorem harum, rogans ut eum approbare dignetur. Si qua in re opera mea vicissim servire possit Illustrissimae Gratiae Vestrae ostendam Illustrissimae ac Reverendissimae Dominationis Vestrae servus humillimus

W. v. Dort
Middelaer.

Ook pater Aegidius de Glabbais beijverde zich, dat een zijner medebroeders dienst op het kasteel zou

mogen verrichten. Codde schreef hem, dat hij wel bereid was deze gunst te verlenen, maar hij moest eerst de naam van de voorgedragen pater weten, want hij was die vergeten [1]). En aan Hendrik van Dorth antwoordde hij de volgende dag [2]):

Praenobilis Domine,

Sacrae Congregationis placitis, super quibus ad me scripsistis, ego morem geram, donec illam, sincerius de toto negotio informatam, alia mandata dare contingat. Rogo interim atque moneo Dominationem Vestram, ut et ipsa se illis placitis praecise adstringat et non faciat neque sinat sacellanum domesticum plus ulla in re audere quam Sacra Congregatio indulsit. Caetera Christo Domino judicanda relinquo, ac maneo praenobili Dominationi Vestrae ad obsequia paratissimus.

Petrus Archiepiscopus Sebastenus.

Nog voordat hij antwoord kon hebben van pater Aeg. de Glabbais, herinnerde Codde zich de naam van de voorgedragen pater of is die hem door Hendrik van Dorth meegedeeld. 23 December 1694 verleende hij immers de gevraagde volmachten aan pater Ludovicus van der Elsen [3]). Hendrik van Dorth berustte nog niet, maar moest zijn doel geheel bereiken. Vandaar dat de Propaganda de Vordense kwestie in haar vergaderingen van 27 en 28 Februari 1695 wederom moest behandelen [4]). 19 Maart viel de beslissing: de kloosterling mocht niet alleen op het kasteel de zielzorg uitoefenen, maar ook onder de bevolking van de om-

---

1) Codde aan P. de Glabbais, 21 Dec. 1694, uitgegeven in N.S. VII (1933), 615.

2) O.B.C. no. 189. Bruggeman, 367.

3) N.S., t.a.p.

4) Stukken in N.F., II (1919), 242–45.

trek. Balthasar van Raij bleef echter pastoor van Vorden–Lochem, want hem werd niet bevolen te vertrekken. Hendrik van Dorth had zijn einddoel dus nog niet bereikt.

Voordat dit besluit Codde bereikt had, vertrouwde hij nog, dat de Kardinalen van de Propaganda zich niet door Van Dorth zouden laten bedriegen, gelijk wij lezen in de volgende brief, die hij 19 Maart 1695 aan Du Vaucel te Rome schreef [1]):

> J'espere, qu'ils (de Kardinalen van de Propaganda) auront la mesme bonté à l'égard des intrigues de ce gentilhomme du pais de Zutphen, car je suis assuré, que cet homme n'allegue que de faussetez pour reussir dans sa mechante entreprise, laquelle ne pourroit reunir sans un grand abandon de plusieurs pauvres Catholiques dans ce pais là, outre que se seroit donner un tres mauvais exemple à d'autres gens rebelles etc. On demontrera tout cela amplement, aussitôt que les ecrits de cet homme m'auront esté communiqués. Je vous supplie, Monsieur, d'en parler une seconde fois ou Cardinal Coloredo.

Toen Codde de beslissing vernomen had, schreef hij 14 April 1695 aan zijn agent te Rome [2]):

> Je reçu hier la lettre du Sr. Monge touchant l'affaire de ce gentilhomme du pais de Zutphen. Je n'y pourrai repondre que dans quinze jours. Je n'aurai pas plustôt assez de loisir pour montrer evidemment l'injustice et le tort qu'on fait tant à moy qu'au curé et aux pauvres Catholiques de la station dont il s'agit.

Eindelijk greep Codde op 4 Mei 1695 zijn veder om

---

[1]) O.B.C., no. 184. Bruggeman, 351.

[2]) T.a.p.

in een uitvoerig stuk aan de Propaganda zijn teleurstelling te uiten en Hendrik van Dorth voor de zoveelste maal in het ware daglicht te zetten [1]). Hij schreef dan:

Eminentissimi ac Reverendissimi Domini,

Multa quae super stationis agri Zutphaniensis negotio adferri possent, reticebo, ne litterarum prolixitate Eminentiis Vestris molestus sim; aliqua tamen, ut muneri meo faciam satis, enarrabo. Catholici communicantes in statione illa numero plus minus sunt trecenti. His non solum de pastore, sed de valde bono provisum est, qui labore indefesso ac zelo christiano curam illorum gerit fructusque facit plurimos.Omnes etiam erga eum affecti sunt optime, excepto Domino de Midlar. Vir hic pertinaci adversus clerum animositate dudum statuit pastorem expellere ac regularem presbyterum introducere, uti non obscure aliquando testatus est. Conatus quidem fui animum ejus placare, sed frustra; varia enim contra pastorem et contra me moliri non destitit, tandemque adversariorum meorum opera obtinuit litteras, quibus Eminentiae Vestrae mihi praecipiunt, ut sacerdoti regulari, per ipsum eligendo, familiae ejus confessiones excipiendi facultatem elargiar. Litteris istis plenissime, quantum novi, morem gessi neque Eminentiis Vestris molestus esse volui, reverenter exponendo, quae ex favore Domino isti concesso incommoda, tum in statione illa, tum in aliis Missionis locis oritura merito timentur.

Interim favore isto Dominus de Midlar necdum contentus fuit neque bonum pastorem meque vexandi propositum deposuit. Non referam, quomodo praefata facultate abusus sit, tentans populum a pas-

[1]) O.B.C., nos. 181 en 184. Bruggeman, 346 en 355. Cursiveringen zijn van Codde.

tore devellere, sed solum agam de nova gratia, quam ab Eminentiis Vestris studuit acquirere, et quam ipsum tandem aquisivisse ex Illustrissimi Domini Patriarchae Constantinopolitani litteris intelligo. Referunt illae litterae, *Eminentissimos Patres jam decrevisse sacerdotem regularem* (qui in aedibus Domini de Midlar moratur) *assistere debere spiritualibus indigentiis non solum Domini de Midlar, Dominae Baronissae de Westerholt et de Twickel cum earum familiis, verum etiam aliorum Catholicorum, qui per loca castello praedicti Domini Baronis finitima dispersi vagantur velut oves absque pastore, cum facultate eorumdem confessiones excipiendi caeteraque munera sacerdotolia exercendi, exceptis functionibus parochialibus.* Horum verborum occasione patet agentem Domini de Midlar scriptis, quae Sacrae Congregationi exhibuit, varia infarcisse quae veritati minime consonant. Minutiora, qualia sunt quod Dominum de Midlar nominet Baronem, quod ejus aedes castellum nuncupat, quod de familia Dominae Twickel loquatur quasi a familia Domini de Midlar separata foret, aliaque praetereo. Hoc potissimum annotandum occurrit, quod asseruerit, memoratum Dominum aedibus suis multos Catholicos habere vicinos hosque a pastore negligi; sed longe aliter res habet, uti ipse pastor in litteris nuperrime ad me missis testatur. *Hac tota aestate,* inquit, *sicut et praecedenti anno factum in domo satis apta, a Midlariensi domo medio tantum horae quadrante sita, congregabo populum.* Addit in eisdem litteris, quas scripsit nesciens, me aliquas ab Eminentiis Vestris super hoc negotio accepisse: *In vicinia Domini de Midlar sunt duae tantum domus et dimidia,* id est aut pater aut mater familias in hac acatholicus est, *in tertia nos congregamur.* Hae tamen domus ad Dominum de Midlar non pertinent.

Si jam sacerdoti regulari praefato Catholicos per finitima loca habitantes ad Sacrificium et ad concionem et ad catechismum convocare eorumque confessiones excipere liceat, homines quantum poterit plurimos, Domino de Midlar strenue auxiliante, in partes suas trahere allaborabit, viciniam illam quam latissime extendens. Nullus etiam dubito, quin Sacramenta pastoralia, quemadmodum fieri consuevit, paulatim sub periculi ac necessitatis praetextu administraturus sit, itaque parvus ille grex assiduis dissensionibus, scandalis et offensionibus exponetur. Sic mihi quidem eventurum videtur. Nihilominus si Eminentiis Vestris placeat, ut praefatam facultatem memorato regulari sacerdoti elargiar, me placito isti omni qua par est reverentia submittam, imo facultatem illam sacerdoti isti pro demissa mea erga Eminentiarum Vestrarum nutus observantia modo concessissem, si eam petiisset. Verum neque nuper, neque pridem aut ipse eam sibi, aut Dominus de Midlar eam illi a me dari petiit. Non puto autem Eminentiarum Vestrarum mentem esse, ut illam facultatem ego ipsis ultro offeram adeoque me illorum ludibrio exponam, qui etiam nunc, uti mihi hodie relatum est, litteras, quas ex Urbe acceperunt, triumphabundi circumferunt. Porro quidquid in causa hac Eminentiae Vestrae mihi ulterius praescribent, exequar illud submissione promptissima, qui sum ac semper ero, Eminentissimi ac Reverendissimi Domini, humillimus et obedientissimus famulus vester

Petrus Archiepiscopus Sebastenus.

Dezelfde dag [1]) deed hij bovendien een beroep op Odoardus Cibo, patriarch van Constantinopel, aartsbisschop van Seleucia en secretaris van de Propaganda.

---

[1]) O.B.C., nos. 181 en 184. Bruggeman, 343 en 350.

Er zouden nu ernstige moeilijkheden ontstaan, waarom hij zich verplicht gevoelde een uitvoerig schrijven tot Hunne Eminenties te richten. Hij vroeg de medewerking van Zijne Hoogwaardigheid.

Ziehier zijn brief:

Illustrissime ac Reverendissime Domine,

Sacerdoti regulari, quem Dominus de Midlar in aedes suos assumpsit, verbum Dei praedicandi facultatem, ut verum fateor, non concessi, sed neque ipse eam sibi dari a me unquam rogavit. Non concessi, inquam, quia id praeter S. Congregationis mentem esse existimavi, quae mihi solummodo injunxerat, ut regularem illum ad Missam in aedibus praefati Domini celebrandam et ad confessiones ejus, domesticorum ipsius ac Dominae van der Clouse [1]), quam adversarii in scripturis suis baronissae van de Westerholt appellant, hujusque familiae, in qua pauci sunt Catholici, excipiendas approbarem. Saltem ita ego Eminentissimorum Patrum litteras sincere intellexeram. Nunc autem, postquam Illustrissima Dominatia Vestra me super S. Congregationis mente ulterius instruxit, memorato regulari sacerdoti etiam praedicandi facultatem elargiar, quamprimum ipse vel Dominus de Medlar eam a me postulaverit. Porro cum ex concessione hac graves orituras molestias indubitate praevideam, muneris mei esse credidi, prolixiores ea de re ad Eminentissimos Patres litteras dare, quorum beneplacitum observanter expectabo ac fideliter exequar. Vestrum interim, Domine Illustrissime, patrocinium humiliter imploro, qui me profiteor Illustrissimae ac Reverendissimae Dominationis Vestrae humillimum et obedientissimum famulum

Petrum Archiepiscopum Sebastenum.

---

[1]) Het kasteel De Clouse lag onder Lochem.

11 Mei 1695 schreef Codde al een brief aan pater Ludovicus van der Elsen [1]). Deze had aan de vicarius apostolicus bericht, dat zijn oversten, verlangend dat hij de Katholieken aanspoorde de zuivere geloofsleer te bewaren, hem aan Z. D. Hoogwaardigheid voordroegen. Hierover was Codde vertoornd: meenden de oversten soms, dat de Vordense pastoor, die zij en de baron poogden te verdringen, geen zuivere leer verkondigde? Codde vroeg derhalve een nadere verklaring. Wij kennen het antwoord echter niet.

Dat de weerbarstige Hendrik van Dorth de verwijdering van B. van Ray bleef eisen en Codde ten slotte geneigd was de gehele statie aan de Minderbroeders over te dragen, blijkt wel uit zijn verzoekschrift aan de Propaganda [2]), dat wij laten volgen.

Postquam ultimas meas super statione, quam clerus habet in agro Zutphaniensi, ad Eminentias Vestras dederam, a sacerdote regulari, qui apud Dominum de Midlar moratur, accepi epistolam, in qua postulat, ut juxta decretum, ab Eminentiis Vestris ei nuperrime concessum, in pusillo illo grege, licet huic de pastore optimo sit provisum, me annuente missionarium agat. Ego pro observantia, quam Eminentiarum Vestrarum placitis debeo, ejus postulationi feci satis, quamvis compertum habeam haec in confusionem meam redundare quam plurimum; etenim publice notum est, quod sumptus impenderim non parvos curamque adhibuerim singularem, ut stationem illam defenderem adversus Dominum de Midlar, qui scitur non alio fine regularem intrudere quam ut pastorem extrudat, cujus discessus in grave stationis detrimentum verget. Nihilominus submisse

---

[1]) N.S. VII (1933), 618.

[2]) Verzoekschrift van 27 Mei 1695. O.B.C., no. 184. Bruggeman, 355.

precor, ut Eminentiarum Vestrarum venia mihi liceat pastorem evocare ac stationem Minoritis cedere, ubi id ad scandala turbasque evitandum conducere existimavero. Certe si id, quod illi opera Domini de Midlar in hac cleri statione machinantur, clerus opera alicujus laici in aliqua illorum ordini concessa statione moliretur, de atrocissima sibi illata injuria querelas tum hic, tum in Urbe fundere non cessarent. Ego interim omni reverentia ac submissione me profiteor, Eminentissimi ac Reverendissimi Domini, humillimum et obedientissimum famulum Vestrum
Petrum Archiepiscopum Sebastenum.

Ook aan Du Vaucel, zijn trouwe agent te Rome, openbaarde hij in brieven van 9 en 24 Juni 1695 zijn voornemen om de Vordense statie aan de Franciscanen af te staan. [1]) Zo schreef hij in die van 9 Juni:

Si la S. Congregation ne modere pas les faveurs qu'elle a accordées au moine qui est chez Monsieur de Midlar, l'aurai grande tentation d'abandonner ce trouppeau tout à fait aux Recollects. Il n'y a pas un curé dans toute la Mission, qui ait tant besoin d'etre secourru que celuy là. Je l'aurai fait de bon coeur et j'ai quelque fondation, dont je le puis faire, mais je m'imagine, qu'il sera mieux d'abandonner cette station que de la maintenir avec opiniatreté dans ces circonstances. Mais il n'y a rien qui presse. Je verrai ce que vous m'écriverez.

En aan die van 24 Juni ontlenen wij:

J'espere, que la S. Congregation m'accordera au moins la liberté d'abandonner la station au pais de Zutphen et de la laisser aux Franciscains en cas que je le juge à propos.

---

[1]) O.B.C., no. 184. Bruggeman, 351.

Voordat Rome beslist had, verzette Codde zich nog zo veel mogelijk tegen pater Ludovicus van der Elsen, die op het kasteel woonde en natuurlijk de rechterhand van Hendrik van Dorth was. Pater Cornelius de Vroom, minister provinciaal, had voor een aantal paters uit het zuiden jurisdictie aangevraagd voor het feest van Portiuncula. Codde stond toe, dat tien paters dan in de staties hielpen, mits pater Ludovicus van der Elsen niet tot hen behoorde, wat hij in twee brieven herhaalde [1]). En in een brief van 20 Juli 1695 toonde hij zich alweer over die pater gebelgd [2]). Op de zevende Zondag na Pinksteren (10 Juli 1695), was pater Ludovicus afwezig geweest en had een andere Minderbroeder in zijn plaats gepreekt. Dat mocht volstrekt niet, waarom Codde van pater Corn. de Vroom wilde weten, wie die pater was en krachtens welke volmacht hij gepreekt had!

De parochie van pastoor Balth. van Ray was in 1695 wel geheel verlopen, daar alle Katholieken zich tot de Minderbroeder wendden. Hij had er niets meer te doen en wilde nu zelf ook verplaatsing. Codde schreef daarom 28 Juli 1695 andermaal aan zijn agent te Rome, dat hij de parochie wilde afstaan. Ziehier zijn brief [3]):

> J'ajoute aux ecrits de ce paquet une copie de lettre du pasteur aux environs de Midlar. La Congregation a eté fort mal informée touchant cette affaire par les SSrs. Monge, Durant etc. Pour le luy faire voir, j'insiste afin qu'elle m'accorde la permission d'abandonner cette station. Je le fais aussi pour empecher, qu'on ne nous reproche pas apres, que le

---

[1]) Brieven van 4 en 14 Juli 1695, uitgegeven in N.S. VII (1933), 661.

[2]) Uitgegeven in N.S. VII (1933), 662.

[3]) O.B.C., no. 184. Bruggeman, 351.

clerge abandonne des stations pauvres. Outre celà il ne m'est point permis de donner des stations aux reguliers sans le consentement de la Congregation. Cependant c'est saper les concordats, en augmentant le nombre de ces gens là. Aussi suis je persuadé, que les pauvres seront negligez dans cette station, si on la laisse aux Cordeliers. Il y a deplus à craindre, que deux, trois familles, qui sont ou se disent nobles, mais nullement riches, ne voudront point aller chez le S. de Midlar, qui, aiant chassé le pasteur, pretendra agir en maître dans cette communeauté.

Hendrik van Dorth had trouwens reeds aan de Propaganda geschreven, dat Balth. van Ray niet gehandhaafd moest worden. Ille est cuius concionem absque gravissimo periculo et detrimento honoris ac auctoritatis nostrae audire non possumus [1]), schreef de verbitterde.

In Augustus 1695 besliste de Propaganda, dat de parochie aan de Minderbroeders werd overgedragen. Wij besluiten dit uit de volgende regels, ontleend aan een brief van Codde aan Du Vaucel [2]): „C'est aussi une bonne nouvelle que le nouveau decret de la Congregation à l'égard du regulier qui est aupres du Sr. de Midler. Il y avoit d'autres, qui à la persuasion des moines auroient suivi l'exemple de ce Seigneur en cas qu'il eut triomphé."

Had Hendrik van Dorth zijn doel bereikt, de vrede tussen hem en de paters enerzijds en Codde anderzijds was volstrekt nog niet getekend. Zeker tot 1702 bestond er in Vorden slechts een schijnbare overeenstemming. De strubbelingen bleven voortduren. Eerst 17

---

[1]) N.F. III (1920), 286. Zie de aldaar gedrukte Acta S. Congr. de Prop. Fide, III, 115–122 en 283–296.

[2]) Brief van 31 Augustus 1695. O.B.C., no. 184. Bruggeman, 351.

September 1698 werd de opgedrongen pater als pastoor erkend, maar met beperkte volmachten. En 9 Februari 1700 stond hij pas toe, dat de pater ook op de Clouse de H. Mis mocht lezen[1]).

* * *

Wie nu de vele archiefstukken raadpleegt, uitgegeven en genoemd in N.F., N.S. en het reeds genoemde artikel in dit tijdschrift, en de thans uitgegeven stukken, moet wel besluiten, dat er onder Petrus Codde zeer grote strubbelingen bestaan hebben over de Vordense statie.

Megen, 10-9-49. D. DE KOK O.F.M.

---

[1]) Zie mijn genoemd artikel in dit tijdschrift (blz. 243) en de archiefstukken, waarnaar ik verwees. Zie ook zijn brieven aan pater Cazier te Leiden en aan pater Ludov. v. d. Elsen, uitgegeven in N.S. VII (1933), 664–666; VIII (1934), 125. De brief van 6 Juli 1696 is ook te vinden in Archivum Franc. Hist., XXVIII (1935), 251.

VERSLAG VAN DEN PROVINCIAAL DER AUGUSTIJNEN, PATER JAN PIETER VAN DE WINCKEL, OVER DE AUGUSTIJNEN-MISSIE, 20 JANUARI 1804. [1])

(f. 307) Eminentissime ac Reverendissime Domine!

Ea, qua par est reverentia et observantia mandatis Eminentiae Tuae perlubenter obsequens ad ea, quae in libello mihi tradito, continentur et me concernere censeo, prompte respondeo.

Extensio Missionis, ejusque qualitas.

Respublica dicta nunc Batava, septem habet provincias, que sub moderno regimine divisae sunt in vulgo departementa, ad quas omnes extenditur Missio hollandica; regio plana est et facilis, cui sine magno labore succurrunt missionarii, de quibus omnibus locis etiam insulis provisum est, longitudo uti et latitudo est salvo justo, circiter 80 leucarum.

Dum pace fruitur Hollandia est commercia florentissima; attamen miserrimo hoc tempore, quo bello contra Angliam implicita est commercio opima regio dici non potest, terras habet plures opimas, varias etiam steriles.

Regio omnibus aperta est missionariis, ut christianis subveniunt, atque omni via securè vicissim reddi possunt epistolae.

---

[1]) Propag. Fide: Belgio Olanda, vol. 16. S.R.C.

Dominium et Idioma.

Quamvis juxta modernas hujus Reipublicae Constitutiones regimen sit aristo-democraticum, attamen recte dici potest domini acatholici, quia supremi moderatores ad regimen deputati omnes fere sunt haeretici.

Lingua generalis, quam omnes intelligunt, est vernacula seu Hollandica.

Missionis loca et animae.

Cum plures in omnibus civitatibus ac in omnibus fere pagis sint missionarii, ad ea quae in hoc articulo petuntur, respondere non possum, quod tamen praestare possunt, et haud dubiè praestiterint Amplissimi Domini archipresbyteri, quibus quotannis in distributione S.S. Oleorum exhibetur status omnium stationum suorum respective districtuum.

Supremi reipublicae moderatores resident Hagae Comitum; singulae autem civitates et pagi habent suos magistratus.

Christianae religionis exercitium, ritus, errores et abusus.

Christianae religionis usus, Sacramentorum administratio, divinique verbi tum fidelibus tum infidelibus praedicatio in ecclesiis etiam januis apertis permittitur a republica, in qua juxta novam constitutionem nulla est religio dominans. Itaque convertere sese volentes haereticos ad abjurationem haereseos ac catholicae fidei professionem admittere possunt missionarii absque aliquo periculo.

(f. 307v) *Catholici sunt ritus Romani.*

A vere Catholicis nullum cognosco errorem in fide, abusumve in religionis exercitio foveri.

In hac republica plures sunt sectae, praecipuae sunt Calviniana, quae olim seu ante modernam Constitutionem erat religio dominans; Catholica autem religio dumtaxat tolerata, Lutherana, Mennoniana etc. Singulae sectae haeresiarcharum seu autorum, a quibus nomen habent, ut plurimum profitentur errores Urbi et toti Europae satis notos. Inter Calvinistas et Lutheranos multi sunt Sociniano errore infecti, qui hunc suum errorem publice profitentur et docent, atque inter ipsos progressum facere videntur.

Variis in civitatibus et pagis sunt schismatici Jansenistae qui tres adhuc habent episcopos; attamen relative ad supra dictas sectas parvus eorum est numerus, qui etiam multum minuitur.

Sunt quoque Schismatici graeci, quorum numerus admodum exiguus est.

Est etiam quaedam secta vulgo dicta *Theophilantropos*. Haec autem secta, quae sub moderno regimine in hac Republica ortum habuit, Delphis dumtaxat domum aut aedificium habet, in quo conveniunt.

Per totam hanc rempublicam dispersi sunt Judaei et synagogas habent.

Libri

Nullum possum allegare librum Vobis incognitum, quo in suis detineantur erroribus, avide legunt et relegunt sua Biblia, audiunt conciones suorum praedicatorum, quibus in suis detinentur erroribus. Utinam studiose legerent et relegerent opera Illustrissimi Domini Bossuet, convincerentur sane, quod praedicantes aliique instructores sint impostores, ac false varia dogmata imponant afflingantque ecclesiae Catholicae quae numquam docuit, quibus suis auditoribus aversionem inspirant a suscipienda religione Catholica. Interim tamen, Deo gratias, ex inferiori hominum

classe multi ad fidem Catholicam conversi sunt, et nonnumquam aliqui adhuc convertuntur.

Ecclesiae

Ecclesia seu Stationes Ordinis Erem.: S. Augustini, quibus omnibus annexa est cura animarum, et de quibus solis mihi agendum censeo, sunt intra urbes, excepta dumtaxat una Statione in pago Neodamensi una leuca a civitate Amstelodamensi distante, atque haec est sola ecclesia seu statio, quae asseribus seu ligno est exstructa, nitide tamen depicta: aliae vero in urbibus saxis seu lateribus exstructae sunt, ac in desiderato statu. In omnibus summa cum reverentia et decentia publice cum lampade, non tamen ubique de nocte ardente, servantur Sacrosancta Eucharistia et olea sacra. Suppellex sacer valde decens est. Calices omnes sunt argentei, quorum aliqui integre deaurati, aliorum vero ad minus interius cuppa deaurata est.

(f. 308) *Ecclesiarum bona.*

Stationes nostrae aedes annexas habent. Primarius in Statione, qui est senior missionarius commissam sibi stationem administrat sine ullo emolumento.

Praedia nulla habent. Notum est enim, quod post famosam revolutionem omnium ecclesiarum sive saecularium sive regularium bona invasa et abrepta fuerint a dominantibus haereticis, atque huc usque ab iis possideantur sine probabili spe ea recuperandi.

Episcopi eorumque residentiae.

In tota Missione Batava post revolutionem nulla sedes Cathedralis fuit; omnia enim susdequaversa fuerunt ab haereticis dominantibus. Post peractam terribilem ecclesiasticorum persecutionem et pacem aliquatenus datam, Missionem administrarunt Vicarii Apostolici episcopali charactere insigniti aliquo dum-

taxat tempore. Expulsis dictos Vicariis per supremam potestatem haereticam, Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Nuntii Apostolici Bruxellis residentes Missionis regimem habuerunt, atque etiamnunc, ut apprimè notum est, specialis S. Sedes est deputatus Minister, qui Missionem Batavam regit.

Notandum, quod benigne assentiente et permittente suprema potestate Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Ruraemundensis olim Episcopus, qui conformiter concordato inter S. Sedem et rempublicam Gallicanam sedis suae dimissionem dedit, moretur Graviae, quae est civitas intra limites reipublicae Batavae, atque partem quondam Diocesis Rurdemundensis in memorata republica sitam administret, ac Sacramenta Confirmationis et Ordinis conferat, quod certe maximam fidelibus confirmandis et ad Ordines Sacros promovendis dat commoditatem. Praeterea in ea etiam parte sunt aliqui conventus seu monasteria formata utriusque sexus religiosorum. In tota missione Batava, quae hoc tempore est sub regimine Illustrissimi Domini Aloysii Ciamberlani, nullus extat conventus regularium.

Regulares Missionarii.

Ordinis Erem: S. Augustini, de quibus solis, ut antea memoravi mihi agendum censeo, sunt sequentes.

Amstelodami R.P. Henricus Kleyn, qui inservit Missioni ab anno 1780, in eadem Statione R.P. Josephus de Brabanter ab anno 1794, et R.P. Augustinus Naudts ab anno 1801. Communicantes sint 1700, salvo justo.

Groningae R.P. Josephus de San ab anno 1788, in eadem statione R.P. Ferdinandus Hellaert ab anno 1803. Communicantes sunt 603.

Ultrajecti R.P. Joannes Franciscus Josephus de Carnoncle ab anno 1794, et in eadem statione R.P. Hilde-

brandus Verhoeckx ab anno 1795. Communicantes sunt 804.

(f. 308v) Neomagi, quae est civitas sita in illa parte, quam administrat praelaudatus Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus olim Ruraemundensis Episcopus, R.P. Jacobus Smeyers ab anno 1784, et, in eadem statione, R.P. Guilielmus Swillen ab anno 1792. Communicantes sunt 1400.

Neodami R.P. Gerardus de Goyer ab anno 1800. Communicantes sunt 230.

De omnibus, Deo gratias, laudabile testimonium dare possum quod zelose missionem exerceant, et in ea opera praecipue incumbant, ut cum fructu functiones sacras obeant ac ministerium suum impleant.

Regulares omnes sub obedientia Ordinis sui Superiorum in Stationibus vivunt in communi tum ex honorariis Missarum, tum ex oblatis, quae dantur occasione administrationis Sacramentorum baptismi, poenitentiae ac matrimonii, ex quibus etiam intertinentur ecclesiae et aedes.

Haec sunt, Eminentissime Domine, quae referenda et communicanda censeo. Si vero judicio vestro, aliqua, quae Missiones nostras concernere possunt, praeter opinionem tamen meam, non sufficienter exposuerim, placeat mihi intimare, et defectum perlubenter prompteque supplebo.

Stationes nostras gratiae et benevolentiae Eminentiae Tuae intime commendans summa cum veneratione subsignor.

Eminentissime ac Reverendissime Domine, humillimus tuus ac obsequentissimus Famulus

F. Joannes Petrus Van de Winckel

J. KLEIJNTJENS, S.J.

DE LAATSTE EX-JEZUIETEN IN ZWOLLE, ENKHUIZEN EN LEEUWARDEN.

12 Januari 1774 ontving de nuntius te Brussel, Ghilini, aartsbisschop van Rhodus i.p.i. bevel om de beide ex-Jezuieten, die in de Statie in de Koestraat te *Zwolle* nog werkzaam waren, met tact en voorzichtigheid te vervangen door wereldpriesters [1]). Deze beide ex-Jezuieten waren Franciscus Xaverius Ceulen (die 23 September 1740 P. van Hullen was opgevolgd en 28 Oct. 1780 in het S. Michielshuis aldaar overleed) en Petrus Vavé. Deze laatste kwam te Zwolle in Juni 1755 als socius van P. Ceulen en volgde hem in 1780 op. Hij overleed 20 Oct. 1795, daarna ging de statie over in handen der seculiere geestelijkheid. De aartspriester was van mening, dat het onvoorzichtig zou zijn en ongetwijfeld enige opschudding zou verwekken, wanneer in 1774 de beide ex-Jezuieten door seculiere priesters vervangen zouden worden en zo bleef alles bij het oude tot aan hun dood.

In Enkhuizen [2]) zou eveneens na het overlijden van de Jezuiet Henricus Essers, 15 Nov. 1773, een seculier priester opvolgen, ofschoon zijn socius, de ex-Jezuiet W. Ruyters, reeds het recht van opvolging van de nuntius Zondadari ontvangen had. De aartspriester Aymericus van de Capelle benoemde met goedvinden van de Nuntius kapelaan Paulus v. d. Burg tot pastoor. De bevolking wenste echter Ruyters tot pastoor en ging elders ter kerke. De nuntius gelastte hem de Missie te verlaten en suspendeerde hem a sacris. Maar de stedelijke regering dwong van de Burg Enkhuizen

[1]) A.A.U. LXII (1938) 280.

[2]) Bijdr. b. H. XXVII (1903) 214; A.A.U. XIII (1885) 319, 362.

te verlaten. De nuntius, inziende het grote gevaar, dat meer dan zeshonderd communicanten zonder priester zouden blijven, legde zich neer bij het voorstel van de aartspriester, om Ruyters toe te laten in Enkhuizen, om de herderlijke bediening uit te oefenen, vastbesloten nooit een ex-Jezuiet als opvolger van Ruyters te aanvaarden. Ruyters stierf 17 Febr. 1811, waarna de statie in de handen der seculieren is overgegaan.

In *Leeuwarden* wilde de nuntius na het overlijden van de ex-Jezuiet Pater Aloysius de Smet (overleden 19 Sept. 1773), die geen socius had, een wereldpriester, Arnoldus Tinga, aanstellen [1]). Deze laatste aarzelde, wegens de ontstane moeilijkheden, de benoeming aan te nemen. Een 82-jarige weduwe nl. beweerde, dat zij de eigenares van het bedehuis en de pastorie was en alleen toen de nuntius met kerkelijke straffen dreigde, liet zij ten slotte haar aanspraken varen. De statie werd verder door wereldpriesters bediend.

Den Haag. J. KLEIJNTJENS S.J.

BIJLAGE.

Schrijven van de Nuntius Ghilini aan Kardinaal Castelli d.d. 11 Maart 1774 over de ex-Jezuieten. [2])

Subito che mi trovo in grado di ragguagliare cotesta Santa Congregazione dello sfogo dato alle quattro sue pregiatissime lettere del 18 Novembre 1773, dei 22, e 29 Gennaro, e 19 Febraro del' corrente anno, mi fò anche un dovere disignificarle d'avere già trasmesso all'arciprete della Provincia d'Olanda il piego diretto al Signore de Bruyn, odierno Prefetto dell' isola di Curaçao, affinchè con prima opportuna occasione sia incaminato al suo destino, ed altresì scritto al medesimo Signore de Bruyn con esor-

---

[1]) A.A.U. XIII (1885) 358.

[2]) Archiv. Prop. Fide vol. 12 p. 472. Belgio Olanda.

tarlo instantemente a raddoppiare vieppiù il suo zelo, ed attenzione per l'adempimento degli oggetti, che gli sono stati inculcati. Avevo io già scelto il Sacerdote Guglielmo Iacobs dell' Ordine de'Domenicani del Convento di Anversa, soggetto prudente, dotto, morigerato, e che ha tutte le qualità convenienti ad un zelante Missionario, in aiuto del sudetto Prefetto, e gli si sono procurati i necessari ricapiti, e raccomandazioni dal Governo secolare, ed unitamente alle facoltà che gli ho date, d'esercitare in Curaçao il suo ministero col consenso del Prefetto della Missione, e non altrimenti, l'ho anche accompagnato con una mia lettera per l'odierno Prefetto, recando a questi distinta notizia della dottrina, e docilità di costumi, onde è dotato; cosiché possano bene e unitamente vivere procacciandosi sul luogo, e dividendo insieme ciò che è necessario al suo sostentamento giacché non solo a titolo del viaggio, ma nemmeno ai divisati fini non ha voluto la Compagnia Olandese, contentandosi, che siano ricevuti in Curaçao quanti mai soggetti voglia avere di più il Prefetto, soccombere a veruna spesa. E quindi per quelle di cui non vuole essere aggravato neppure la Santa Congregazione, vi ho previamente avuto l'occhio attento in modo tale, che quanto ai viatici gli sono stati forniti da persone caritatevoli, e dai suoi compagni missionari d'Olanda, e quanto al vitto e vestito, non ho luogo di dubitare,che gli riuscirà d'esserne provveduto, allorché assumerà l'esercizio del suo ministero, come me assicurano le informazioni sicure avute su questo particolare. Riesce assai difficile di trovare sacesdoti probi e zelanti che vogliono andare in quell'isola, e cio non ostante si useranno nuove diligenze, affine di poterne spedire ancore un'altro nella maniera medesima, come ho fatto, rispetto al divisato Iacobs Domenicano, quale non so se è partito, e nel caso, che si faccia in tempo, sarà incaricato del piego recentemente mandatomi dall'Eminenza Vostra, cui ho dato il suo corso a Amsterdam, ed altresì della lettera diretta al Prefetto dell'isola di Santa Croce. Ho mandata ai quattro metropolitani d'Irlanda, e segnatamente per li tre vescovi Limericense, Corcagiense, e Vaterfordiense di quel regno, una copia del biglietto sritto per ordine di Nostro

Signore a Monsignore Segretario di Propaganda, affinchè per ogni qualunque diocesi si trovano dell'individui della soppressa Società, sappiano i rispettivi Ordinari, che si permette loro di ritenerli sino a nuovo ordine, quando ne abbiano bisogno e purchè adempiano l'istesse condizioni prescritte agl'ex-Gesuiti d'Inghilterra e di Scozia. Mi resta ancora a ricevere dall'Eminenza Vostra il riscontro circa il collegio di Liegi, e l'istanzi fattemi dal vescovo Sinitense e suo Coadiutore, quali degnassi l'Eminenza Vostra di dirmi che si sarebbero prese a tempo opportuno nella dovuta considerazione.

Ho dato parte sino dal 18 dello scorso Febraro al vescovo Dauliense a Edimburgo della benigna condiscendenza, con cui Nostro Signore si è degnato di accordare al Sacerdote Patrizio Gardon già individuo della soppressa Società Gesuitica, che possa, sua vita natural durante, goder i frutti dell'investimento da lui fatto in Inghilterra, di certo danaro ad esso lasciato per proprio uso da alcuni suoi amici, e gli ho ingiunta altresì la condizione espressa nella Pontificia grazia di dovere la sorte principale cedere a benefizio delle Missioni di Scozia, dopo la morte del detto sacerdote, mentre per queste fu a lui donata dai benefattori. Ed è stato avvertito nel tempo istesso a stare bene attento di non illaquerare la sua soscienza, con divertire in altr'uso, o anche diminuire, in qualunque modo, il predetto fondo.

Giusta il tenore dell'espressami mente, e volontà di Nostro Signore riguardo ai due individui dell'estinta Società, che risiedono come missionari nella stazione della città di Zwolle in Transisalania, che onninamente debbano rimoversi dalla detta stazione e surrogarsi in luogo loro due sacerdoti secolari, non ho mancato prescrivere sollecitamente all'Arciprete di quella Provincia, d'usar'ogni attenzione a cercar i mezzi più adatti, er opportuni all'ingiuntagli rimozione, con che però non abbia questa a cagionare sussurri, e sconvolgimenti nel popolo. Arrivarono alla detta città i miei ordini, nel tempo appunto, che il Signore Van Ceulen, uno dei due missionari della suddetta stazione e anche primario, era gravemente infermo, e vicino a rendere

l'anima a Dio, e poco dopo fui avvisato con diverse lettere dell' Arciprete suddetto, che non poteva omninamente eseguirsi l'accennatagli mutazione, senza gravissimi incomodi, e scandali irreparabili; che avrebbe tirata seco la clausura di tutti gli oratori, o siano chiese della città, ed in conseguenza sarebbe stato il servizio divino non solamente interrotto in quella stazione, ma impedito, e proibito affatto nell'altre. E quindi conchiudeva, che siccome, dal tempo della Soppressione in poi si era osservata alcuna traccia di dissapore fra li detti due missionari, e gli altri vicini, ed anzi tutto andava con pace, e tranquillità grande, sarebbe stata cosa molta svantaggiosa alla Missione, se si fossero rimossi quei due individui nelle presenti circostanze, tanto più, che il Magistrato, e li Presidenti vedevano di buon'occhio la pace fra li Cattolici e questa sarebbesi frustornata, poichè molti fra di Essi avrebbero preso a proteggerli, e sostenerli con il più alto appoggio sul motivo ben fondato, e sussistente dell'allontanamento d'ogni nuovo disturbo. In questo caso mi è parso opportuno di soprasedere dall'esecuzione degl'ordini di Sua Santità, e la prudenza mi ha dettato di permettere all'arciprete che continui sino a nuovo ordine le facoltà ai ridetti due missionari provisionalmente; tanto più ho creduto dover'usare di quest'indulgenza, poichè, a riguardo di quello mi è accaduto nella piccola città d'Enkhuisen della provincia Olanda me ne ha l'esperienza fatto conoscere la necessità indispensabile, per conservare la quiete del popolo, e non ridursi a lasciarlo senza pastore. Morto che fù il missionario principale d'Enkhuisen, Enrico Essers nel mese di Dicembre del 1773, affine d'impedire la successione degli uni agli altri nelle Stazioni amministrate dai missionari Ex-Gesuiti, rivolsi subito il pensiere a stabilirvi un sacerdote del clero secolare nella persona del Signore Vandenburg, zelante e dotto ecclesiastico, e capace non solo d'amministrare quella Stazione, ma anche di tenere testa al pseudo missionario Giansenista, che ha una parte di quel popolo a lui soggetta permettendo al secondario Ruyters ex-Gesuita di continuarvi in questa qualità, ed ingiungendogli di non illaqueare di più la sua coscienza, con sostenere l'impegno,

d'esservi messo in qualità di principale succedendo al defunto, nel che si era tanto già adoperato, che presentandosi munito delle mie Lettere Patenti al Magistrato della suddetti città il Vandenburg, come è di costume e d'uso invariabile per l'ammissione al libero esercizio della Stazione, ha incontrate tante difficoltà, che non si è trovato modo di superarle. Furono i più pressanti uffizi da me passati all' arciprete della Provincia, onde eccitossi ad agire con tutto il vigore, e conoscendo i maneggi ed artifici usati dal ridetto Ruyters, non ha mancato d'impegnarsi, quanto gli è stato possibile, in prò della buona causa. Con frequenti lettere ho anche sollecitati li Maestri di quella Chiesa, e per vieppiù indurli ad interporre il credito, che godono appresso il Magistrato, diedi loro evidentemente a conoscere, di non potere io scegliere altro pastore, se, non che del clero secolare, essere obbligo d'ogni buon Cattolico di sottomettersi a quanto veniva prescritto da Nostro Signore è preciso loro dovere, in qualità di figli d'uniformarsi agl' ordini del superiore; e che finalmente di quanti scandali, e danni fossero in caso di disobbedienza accaduti alla Missione, avrebbero Essi a renderne conto strettissimo, come la causa unica di un tanto sconvolgimento. Ben lontani per altro d'adoperarsi secondo le mie intenzioni, e circonvenuti già con le solite fraudi dal sacerdote aspirante al posto principale, si uniscono al Magistrato e si tennero forti insieme, per non ammettere, se non che il divisato Ruyters, e quindi mi portai alla risoluzione con l'intelligenza dell'Arciprete, di sospenderlo da ogni ufficio di ministero pastorale, e sacerdotale, che interinamente, al che ha puntualmente obbedito. Ma l'impegno assuntosi dai parrocchiani, e lo sviamento dalla rassegnazione agli ordini del legittimo superiore, hanno loro fatto soffrire volentieri d'andare a qualche considerabile distanza per cercare una messa nei giorni festivi, e di addossarsi le spese a ciò necessarie, anche a riguardo di quelli, che non potevano supplirvi del proprio. Considerando io il gravissimo pericolo in cui si trovava quell'intiero gregge di più di seicento communicanti, senza i fanciulli a l'insormontabili difficoltà di far' ammettere il Vandenburg obbligato in appresso di sortire

dalla città, mi lasciai indurre dalla dura necessità del caso ad abbracciare il temperamento propostomi dall'arciprete della Provincia.

Mi diede per cosa indubitata, che tutto il male proveniva dai maestri di chiesa, e non era possibile di rimoverli mai dal suo proposito, e nemmeno il magistrato avrebbe interposta in questo caso la sua autorità, senza esserne richiesto dai suddetti maestri, ed anzi era cosa già stabilita, che sarebbe rimasta chiusa la chiesa, ed il popolo privato per sempre di un sacerdote, se non si usava di qualche condiscendenza, poichè non v'era altro mezzo per fornire ai bisogni spirituali di quei fedeli, salvo il permettere al sacerdote Ruyters, di continuare nel ministero pastorale. Mi disse ancora di più, che dove io non m'acquietarsi ad accondescendervi, la dignità ed autorità mia sarebbero state in tal modo compromesse, che li pregiudizi susseguenti non avrebbero avuto alcun rimedio. In vista però di tanti fanciulli, vecchi, inferma, ed altri simili di persone impotenti di andar a ricercare altrove li sussidi spirituali, mi convenne alla fine di lasciar correre, che il Ruyters continuasse nelle funzione pastorali, per modo di provvisione semplicemente, e infinchè si sarà potuto ottenere dal Magistrato l'ammissione del legitimo pastore, ingiungendo al suddetto un rigoroso solenne comandamento di dover travagliare efficaciamente per l'ammissione del Vandenburg, e perchè tanto maggiormente a ciò si adoperi, gli ho ratificato quel, che non gli negai nemmeno dopo seguita la morte del suo Primario, circa l'esergli permesso di continuare nella medesima Stazione in qualità di socio comune, e Missionario sussidiario, tanto più ch'essendo uno di quegli individui della Società, che non si trovò nei rispettivi Collegi, in tempo dell'intimato Breve della Soppressione, non può sperare di conseguire la pensione, che otterranno gl'altri, secondo la massima già adottata da questo Governo.

Non perdo io di vesta l'affare, tutto che ripieno di gravi, e spinose difficoltà, e mi tengo forte nella risoluzione di non permettere che, nelle vacanze delle Stazioni, i soggetti dell'estinta Società si succedino gli uni agl'altri. In quelle

dove si trova un sol soggetto questo morto, riesce più agevole a surrogarsi un sacerdote, non avendo il defunto potuto tra i Cattolici egualmente trovare persona alcuna, a cui per la lunga conversazione si sia attaccato di stima, o di benevolenza.

Passato il Signore Smet nel mese di Ottobre scorso all' altra vita nella città di Leovardia provincia di Frisia, pensai subito, e me l'intesi con quell'Arciprete a provvedere la Stazione, dove il suddetto dimorava solo d'un ben dotto e savio Missionario secolare, e forse l'unico che conveniva alla medesima, nella persona del signore Tinga. Stette egli dubbioso, se la doveva accettare, dubitando di qualche disturbo, ma facendogli riflettere, che ogni buon'ecclesiastico deve per il bene della Chiesa e dei fedeli, piuttosto che sfuggire incontrare delle difficoltà, ed affaticarsi a superarle, quando si trova fornito di talenti sufficienti, acconsentì di accettare quella Stazione, non ostante il partito già da lui preso, di passare con il vecchio prete il restante dei suoi giorni. Munito delle mie lettere Patenti fu ammesso dal Magistrato senza la menoma difficoltà, ed amministra quella Stazione con tanto zelo e prudenza, che ne è rimasto il popolo non solamente contento, e sodisfatto, ma anche edificato, salvo che si sono suscitate delle difficoltà coi consueti maneggi e tergiversazioni.

Una certa vedova in età di anni 82, sollecitata, non v'ha dubio, da qualche proselito della Compagnia, e ancora più da qualche membro della medesima si mise in pretensione, che la casa pastorale e l'oratorio le appartengano in proprietà, e l'uso dell'uno e dell'altra, che permise al defunto Smet, era stato un puro effetto della sua liberalità e beneficenza. In sequela di questa pretenzione, volle che il neo-pastore si assumesse l'obbligo di contribuire a tutte le spese necessarie a farsi, per la riattazione di quegli edifici. Ricusò il Tinga, come era dovere di sottoporsi a quest'obbligo, si perchè la vedova non provava il suo preteso dominio, si perchè non dubitava che la casa, e l'oratorio fossero stati costruiti a spese della comunità; non ignorava egli, e nessuno l'ignorava, che li Cattolici sogliono fornire le spese dell' edificazione, tanto delle chiese,

tanto delle case, che devono servire per uso dei rispettivi pastori. Ben si sa, che nelle Stazioni Gesuitiche si era introdotto il pravo costume di mettere in testa di qualche persona, che possa legitamamente possedere, il titolo di tutte le suddette fabbriche, abbenchè fatte con le oblazioni dei fedeli, e ritiravano gli ex-Gesuiti in appresso dall' apparente Padrone un'apoca, con cui riconosceva questi nella persona dei suddetti la vera padronanza delle medesime. Riusci al nuovo pastore di ritrovare un manoscritto segnato dal defunto marito della vedova, in cui sotto la data di Luglio 1728, dichiara che le dette case non gli appartengono punto in proprietà, e che non ha del dominio di esse, altro che il solo nome, per il bene della chiesa cattolica si sa, che in quelle provincie, nessun luogo pio può possedere case, beni, ed altre cose immobili, onde conviene, che siano intestate nella persona di un buon cattolico, il quale poi deve riconoscerle come appartenenti per ogni buon diritto alla comunità, e non al missionario. In vano avendo tentato di indurre la suddetta vedova a lasciarne libera la proprietà al nuovo missionario, che peraltro servesi senza ostacolo, tanto dell'oratorio, quanto della casa, come faceva il suo precedessore, le feci seriamente intendere l'irregolarità della sua condotta, ed il timore, che dovea, avere dessere chiamata presto d'avanti il Divino Tribunale per rendere strettissimo conto dell'ingiusta sua pretensione, e delle molestie, che cagionava al legitimo possessore, con tanto scandalo de' buoni cattolici. Non so se fosse pertinacia, o seduzione, ch'é più probabile per cui nulla valsero le mie insinuazioni, onde passando a minacciarla, che avrei proibito ai confessori della missione, d'amministrarle li sagramenti, affine di così farla rientrare nel suo dovere, risvegliatasi a questo tuono, mi fece scrivere una lunga lettera dal suo avvocato, nella quale si deducevano tutte le sue ragioni sopra la vantata proprietà, ma le ho riscontrate così deboli e vane, che m'anno anzi pienamente confermato nell'incompetenza totale d'ogni suo diritto, fondandosi unicamente su di semplici congetture, lontanissime affato dallo stabilire e comprovare il dominio di cui si tratta. Comunicai all'Arciprete la suddetta lettera,

acciochè egli, ed il signore Tinga l'esaminassero, valendosi dei mezzi più efficaci, per eludere l'ingiusta, e ridicola pretensione. Tanto preme ai Cattolici di quella Stazione, che la vedova soccomba, ch'io punto non dubito d'averli associati con tutto il maggiore zelo, ad ottenere l'intento, venendo comprovato da altre lettere inviatemi da quella provincia, l'istessa cosa. Pende in oggi la lite avanti il Magistrato della città, dove lusingomi, sarà rigettata la domanda della vedova, come lo sperano l'Arciprete, il Curato, ed alcuni Cattolici, ed io vi fò tanto più fondamento, non solo per la tenuità delle sue ragioni, ma altresì perchè la prova del dominio è stata per sentenza del giudice trasferita nella persona della ridetta incauta e sedotta vedova. Mi resta qualche rammarico per il caso, che questa mossa da uno spirito mal'intenzionato dichiarasse mai al Magistrato di non essere veramente padrona dell'oratorio e casa, ma che le possedeva a nome del defunto ex-Gesuita missionario: Per le leggi del paese si procederebbe alla confiscazione senz'alcun risparmio, e però mi sono molto bene e chiaramente spiegato coll'Arciprete, e con tutte le divisate persone, che si procuri di far il tutto con la maggiore accortezza e prudenza, ed essendo il suddetto espertissimo, e consumato negl'affari, avrà, come spero, sufficiente talento di sbrigarsi, con un buon successo, dalle presenti difficoltà come ne ho avuti sempre più chiari segni, e riprove in altre occasioni.

Passo per fine a rassegnare all'Eminenza Vostra l'umilissimo rispetto, con cui sono, e sarò immutabilmente.

Di Vostra Eminenza Brusselles 11 Marzo 1774

Umilissimo divotissimo obbligatissimo Servitore

S. M. ARCIVESCOVO DI RODI.

DE GESCHIEDENIS VAN DE KLOOSTERKERK TE ALBERGEN.

Onder de stukken, welke ter copiëring in het op het Rijksarchief van Overijssel berustende Liber Monasterii van Albergen werden gelegd, bevindt zich ook een specificatie van de bouwkosten der 15de eeuwse kloosterkerk. Over de geschiedenis van deze kerk valt het volgende te vermelden:

Toen de Zwolse klerken in het jaar 1406 enigen hunner als magistri colonum naar het door de pachters Schulte overgedragen erf Hobergen in de buurtschap Albergen zonden, bestond er in deze buurtschap reeds een kapel [1]). Deze kapel, die vermoedelijk op de plaats van de tegenwoordige school heeft gestaan, was namelijk omstreeks het jaar 1371 gesticht om de buren van Albergen te verdedigen tegen en te vertroosten voor de herhaalde overvallen van rovers, waaronder deze buren hadden te lijden [2]).

Ondanks het bestaan van deze kapel las Hendrik Wetter, de eerste rector der magistri, in de door deze magistri gebouwde bidkamer van Hobergen op een draagbaar altaar de mis voor klerken en buren [3]).

Op 27 September 1413 stond Wynand van Twiclo, de pastoor van Ootmarsum, aan de bewoners van het erf Hobergen toe om tegen betaling van anderhalf lood zilver per jaar een kapel te stichten, een altaar op te richten, elkaar de biecht af te nemen en een

---

[1]) A.A.U. LXIV, pag. 85.

[2]) Verslagen en Mededelingen Overijss. Regt en Gesch. XXII, pag. 6 en W. G. A. J. Röring, Kerkelijk en Wereldlijk Twente, pag. 232.

[3]) A.A.U. LXIV, pag. 86.

kerkhof aan te leggen [1]). Deze toestemming werd op 12 October 1413 bevestigd door de bisschop van Utrecht, met de bepaling, dat het erf Hobergen niet van kapel en altaar gescheiden mocht worden, maar tot onderhoud moest dienen van de in de kapel dienstdoende priesters [2]).

De priorin van Weerselo verleende op 26 September 1414 toestemming aan Hendrik van Wetter om twee altaren in zijn kapel te laten wijden [3]) en de volgende dag verklaarde Herman van Twiclo de Oude, dat hij aan Hendrik en diens medebroeders had vergund om nog één of twee altaren meer te laten consacreren buiten het altaar, dat zijn zoon Wynand juist een jaar geleden had toegestaan. Het was namelijk te lastig, dat twee of drie priesters moesten wachten op één altaar om de Mis op te dragen [4]). Drie dagen later verleende de onderpastoor van Ootmarsum aan de devote broeders te Albergen toestemming om twee altaren op te richten in hun kapel [5]). Deze kapel werd op 2 November 1414 ingewijd door Matthias, bisschop van Budua en vicaris-generaal van de bisschop van Utrecht. Hierbij werden aan de begunstigers van de kapel veertig dagen aflaat verleend [6]).

De bewoners van het erf Hobergen kochten op 31 October 1420 de verpachtingsrechten over hun erf van de Begijnen te Oldenzaal [7]) en op 15 November van hetzelfde jaar werd hun dit erf overgedragen door de klerken te Zwolle, zodat de magistri colonum zelfstan-

---

1) Liber Monasterii fol. 7 en het eveneens op het Rijksarchief in Overijssel berustende Cartularium Albergense, pag. 9.
2) Liber Monasterii fol. 7, Cartularium pag. 9.
3) Liber Monasterii fol. 7, Cartularium pag. 10
4) Cartularium pag. 11.
5) Cartularium pag. 11.
6) Liber Monasterii fol. 7.
7) Cartularium pag. 13.

dige klerken werden [1]). De kerkelijke verhoudingen werden hierdoor weliswaar niet veranderd, doch op 8 Mei 1436 verleende de pastoor van Ootmarsum aan de klerken van Albergen het recht om tegen betaling van een half lood zilver per jaar ook aan hun gasten geestelijke bijstand te verlenen en op 1 Januari van het volgende jaar werd dit door de bisschop van Utrecht bekrachtigd [3]).

De jaarlijkse bijdrage der klerken te Albergen aan de pastoor te Ootmarsum werd op 12 Maart 1440 verlaagd tot één Rijnse gulden [4]) en bij de bekrachtiging van die verlaging op 16 April van hetzelfde jaar bepaalde de bisschop van Utrecht, dat de klerken het klerkenhuis niet mochten verlaten op boete van 25 gulden, tenzij ze in een klooster gingen [5]).

De moderne klerkenhuisdevotie was in die tijd namelijk minder bevoorrecht dan de oude kloostervroomheid. Het is dan ook begrijpelijk, dat Godfried Scherping van Deventer, de toenmalige rector van het klerkenhuis te Albergen, in het jaar 1444 Benedictijner monnik te Trier werd en dat Reinier van Texel, Godfrieds opvolger als rector van het klerkenhuis, de broeders wist over te halen om over te gaan tot de orde

---

[1]) Cartularium pag. 25 en Liber Monasterii fol. 15. De originele oorkonde berust evenzeer in het Rijksarchief van Overijsel. Zie Van Doornincks Tijdrekenkundig Register II, pag. 251 en het daarbij behorend Aanhangsel pag. 233.

[2]) Liber Monasterii fol. 9. Eveneens als no. 80 gecopieerd in de op het Seminarium van Apeldoorn berustende Privilegia Capittuli Nostri (M.S. 42), waarvan Handschrift 78 D 32 in de K. B. te Den Haag een afschrift is.

[3]) Liber Monasterii fol. 10, Privilegia no. 81.

[4]) Cartularium pag. 1, Liber Monasterii fol. 8, Privilegia no. 77.

[5]) Cartularium pag. 2, Liber Monasterii fol. 8, Privilegia no. 78.

der Reguliere Kanunniken [1]). Deze overgang, welke op 4 Mei 1447 plaats vond, werd op 24 Juni van hetzelfde jaar bekrachtigd door de bisschop van Utrecht, die het klooster te Albergen dezelfde voorrechten verleende als dat te Windesheim [2]). Ook de paus heeft de privileges van het klooster te Albergen bekrachtigd en wel op 10 Maart 1462 [3]).

Walram van Meurs, de eerste prior van laatstgenoemd klooster, was voordien prior van het klooster te Frenswegen en heeft als zodanig vermoedelijk op 29 Juni 1445 de inwijding van de te Frenswegen gebouwde kloosterkerk bijgewoond [4]). Opmerkelijk is het derhalve dat de bisschop van Utrecht tijdens Walrams prioraat te Albergen in het jaar 1449 toestemming verleende om de drie altaren in de Albergense kloosterkapel naar een betere plaats over te brengen [5]). Prior Walram heeft deze overbrenging echter waarschijnlijk niet meer meegemaakt, want vóór 17 Mei 1450 was hij overgeplaatst naar Diepenveen, nadat hij de leiding over Hobergen weer had overgedragen aan de voormalige rector Reinier van Texel, die intussen prior van het klooster te Silo was geweest [6]).

Genoemde Reinier bevond in het jaar 1453 als visitator te Hammersleben, dat daar nog niet alle gebouwen gerepareerd waren [7]). Wat Reinier zelf als prior te Albergen voor de bouw van zijn kloosterkerk deed,

---

1) Albergensia. Werken Overijss. Regt en Gesch. (1878) pag. 15.

2) Cartularium pag. 3, Liber Monasterii fol. 9, Privilegia no. 79.

3) Liber Monasterii fol. 11. Privilegia no. 82.

4) Eigen Haard 1902, pag. 152.

5) Liber Monasterii fol. 10.

6) Acquoy, Het Klooster te Windesheim III pag. 125.

7) Johannes Busch, Liber de Reformatione Monasteriorum, fol. 128 van het door K. Grube uitgegeven handschrift in de K. B. te Brussel.

blijkt uit de in het begin van dit artikel genoemde specificatie met de volgende inhoud:

Anno 58 exposuit prior magistro laterificii et servis aliis 80 Arnemenses [1]).
Item pro fossura cespitum et glebe vectura et diversis laboratoribus 82 Arnemenses.
Pro variis lignis centum Arnemenses.
Pro lapidibus Bentemensibus sectis et aliis et vectura eorum centum et octoginta unum Arnemenses.
Pro conchis et vectura earum et calce 40 Arnemenses.
Anno 59 exposuit servis laterificii 45 Arnemenses.
Fossoribus cespitum glebe vectoribus laterum et aliis laboratoribus 19 Arnemenses.
Pro lignis 40 Arnemenses.
Anno 60 laboratoribus laterificii 120 Arnemenses.
Pro variis lignis 54 Arnemenses.
Pro ianuis 17 Arnemenses.
Pro conchis et vectura earum centum et 25 Arnemenses.
Anno 61 in crastino Bonifacii incepimus murare usque ad vigilia Mathei duos pedes intra et supra 20 cum 6 cementariis vel 7.
Exposuit prior magistro Trico et aliis cementariis 53 Renenses.
Servis conducticiis et aliis laboratoribus forte cum L Arnemenses.
Pro lapidibus Bentemensibus 40 Renenses.
Pro lignis 39 Arnemenses.
Anno 62 exposuit formatori laterum de Zutphania 18 Renenses et XI krumstartos.
Servis laterificii 33 Arnemenses.
Aliis laboratoribus fossoribus glebe et cespitum 32 Arnemenses.

---

1) Scilicet florenos evenals bij Renenses en postulatos.

Pro lignis centum et XIII Arnemenses.
Pro lapidibus XV Renenses.
Anno 63 exposuit mercenariis et aliis laboratoribus 59½ Arnemenses.
Item magistro Johanni XIIII postulatos.
Pro lapidibus XXVI½ Renenses.
Pro lignis centum octoginta duos Arnemenses.
Anno 64 exposuit mercenariis 54 Arnemenses.
Pro lignis centum et XI Arnemenses.
De reliquis expositis annis sequentibus vide registrum procuratoris ecclesie.
Summa pro lignis 265 Renenses, pro lapidibus 163 Renenses, pro conchis 68 Renenses, magistris et servis laterificii et aliis laboratoribus 222 Renenses, cementariis 73 Renenses. Summa prescriptorum 791 Renenses.

(in dorso:)

Anno 71 complevimus ecclesias scilicet in 14 annis. Summa aliquorum pro ecclesia expositorum:
Magistris laterificii servis eius et aliis laboratoribus pro laterificio etc. 222 Renenses.
Cementariis et lapicidiis 363 Renenses.
Mercenariis et aliis laboratoribus pro ecclesia centum Renenses.
Carpentatoribus 40 Renenses.
Textoribus petrarum 66 Renenses.
Pro lignis combustibilibus et aliis variis lignis 365 Renenses.
Pro lapidibus Benthemensibus et vectura 295 Renenses.
Pro conchis, calce et vectura eorum 187 Renenses.
Pro 158 riis petrarum et vectura earum 344 Renenses.
Pro plumbo 142 Renenses.
Pro ferro 67 Renenses, pro clavis petrarum 50 Renenses, pro crucibus et gallo XI Renenses: summa 128 Renenses.

Pro fenestris 180 Renenses.

Propinat in pecuniis in vicario et aliis in consecratione ecclesie 71 Renenses.

Summa 2503 Renenses. Alia ecclesia varia exposita sunt iterum praeter sumptum pro ecclesia forte ultra 300 Renenses sive pro wagenscot, coloribus, tabula suprascriptorum altarum et aliis variis.

In consecratione ecclesie pro sumptibus circa 80 Renenses.

De bisschop van Utrecht stond op 18 Juni 1470 aan de kloosterlingen van Albergen toe om hun kerk af te breken en groter te herbouwen [1]). Het komt mij voor, dat deze toestemming slechts een formaliteit was, want reeds op 28 Juni van het volgende jaar werd de nieuwe kerk, die elf altaren bevatte, geconsacreerd door de wijbisschop, titulair bisschop van Ieropolis, die vijf dagen aflaat toekende aan hen, die bepaalde godsdienstige handelingen verrichtten. Op 7 September 1471 wijdde genoemde wijbisschop drie kruisbeelden, een Mariabeeld, een beeld van Sint Augustinus en drie beelden van Sint Antonius [2]).

De inwijding van het vergrote kerkhof door de wijbisschop, titulairbisschop van Tricol, volgde op 19 Juli 1480. Deze wijbisschop gaf toen tevens zijn toestemming om de Heilige Benedictus als medepatroon van het Antoniusaltaar aan te nemen [3]).

Volgens de Tegenwoordige Staat van Overijsel zou de in het jaar 1470 te Albergen gebouwde kerk omtrent een eeuw later door een nieuwe kerk vervangen zijn, omdat het klooster toen zeer in rijkdom was toe-

---

[1]) Liber Monasterii fol. 10.

[2]) Liber Monasterii fol. 10 en 11. Privilegia no. 83.

[3]) Liber Monasterii, ingehecht blad tussen fol. 10 en 11. Privilegia no. 84.

genomen [1]). Ik vermoed echter, dat de schrijver van de Tegenwoordige Staat in de war is gebracht door de stichting van de parochiekerk te Tubbergen, waarvan een deel der collatie aan de kloosterlingen te Albergen was opgedragen [2]). De in het jaar 1670 door Lindeborn bezochte kloosterkerk van Albergen had namelijk evenveel altaren als die, welke in het jaar 1471 aldaar werd geconsacreerd [3]).

Niettemin hadden er in de twee eeuwen tussen consecratie en Lindeborns bezoek zeer ingrijpende veranderingen plaats gevonden. Dit blijkt vooral uit het verzoekschrift, dat de prior-generaal der Winderheimse kloosters in het jaar 1587 aan de landvoogd Parma schreef ten behoeve van de Albergense kloosterlingen, die door het Spaanse krijgsvolk gedwongen waren een goed heenkomen in Oldenzaal te zoeken [4]). De kloostergoederen van Albergen werden vervolgens genaast door de staten van Overijssel, die deze goederen krachtens een resolutie van 24 April 1602 met de goederen van het klooster te Sibculo in een rentambt verenigden. Ondanks genoemde naasting is Johannes Fabricius van Arnhem, de laatste prior van Albergen, die tevens prior van de uit twee personen bestaande kloostergemeenschap van Frenswegen was, op 11 November 1611 te Albergen overleden [5]). De steen met het opschrift „ricius V.L.", welke achter de huidige pastorie van Albergen ligt, is vermoedelijk een deel van Johannes' grafsteen.

---

1) Tweede deel, pag. 95.

2) Verslagen en Mededelingen Overijss. Regt en Gesch. IX, pag 77.

3) Lindeborn, Historia Episcopatus Daventriensis, pag. 428.

4) Brussels Rijksarchief, Papiers d'Etat et de l'audience, lias 257.

5) A. J. Bemolt van Loghum Slaterus, Het klooster Frenswegen, pag. 110.

Quirinus Stegemann, die Franz Determann, de enig overgebleven kloosterling van Frenswegen, in het jaar 1626 als prior aldaar opvolgde, klaagde in het jaar van zijn benoeming, dat het dak van de schone en voortreffelijke kerk te Albergen wegens gebrek aan middelen niet behoorlijk werd onderhouden [1]). Het klooster zelf werd nog meer verwaarloosd, want, zeven jaar nadat Ridderschap en Steden van Overijssel op 7 April 1663 besloten hadden een kruisbeeld, dat voor de kerk stond, te verwijderen [2]), was er van dit klooster nog slechts de kloostergang, het Refectorium en een deel van de slaapzaal over [3]).

Na het tijdelijk herstel van het prioraat te Albergen tijdens de Munsterse bezetting in het jaar 1672 [4]) werd de afbraak van de door vuur vernielde kloosterkerk en garfkamer [5]) op 7 Mei 1721 gegund en weggehaald voor 1258 gulden en tien stuivers. Sedertdien zijn er bij welhaast elke boerderij in de parochie Albergen fragmenten van Bentheimer stenen deur- en vensterkozijnen te ontdekken [6]).

Volgens de memorie van 11 April 1778 werd de Katholieke eredienst te Albergen toen om de derde Zon- of Heiligendag uitgeoefend in het huis van de provinciale meier Stam en vier of vijfmaal per jaar in het huis van Leuwick aan de Kemna en op het huis Weemselo [7]). Uit de Tegenwoordige Staat van Over-

---

[1]) J. Geerdink, Eenige bijdragen tot de Geschiedenis van Twenthe, pag. 374.

[2]) Verslagen en Mededelingen Overijss. Regt en Gesch. XXXI, pag. 149.

[3]) Lindeborn, Historia Episcopatus Daventriensis, pag. 428.

[4]) Acquoy, Het klooster van Windesheim, III, pag. 129.

[5]) Handschrift Schoemaker (in het bezit van Overijss. Regt en Gesch.), fol. 28.

[6]) G. J. ter Kuile Sr., Twentsche Eigenheimers, 2de druk, pag. 265.

[7]) Bijdragen tot de Gesch. van Overijsel, VIII, pag. 178.

ijssel blijkt niettemin, dat de plaats van het geheel verdwenen kloostergebouw in het jaar 1790 weer ingenomen werd door een R. K. kerkhuis. Nochtans beweerde J. Geerdink, dat H. Bloem, pastoor te Tubbergen en aartspriester van Twente, de bewoners van Albergen in het jaar 1800 de wenk gegeven zou hebben om een kerk en een pastorie te bouwen, waar voorheen de schone kloosterkerk had gestaan [1]).

Volgens G. J. ter Kuile Sr. [2]) verrees er in het jaar 1818 op de oude plek van eredienst een eenvoudig kerkgebouw, dat aan de Heilige Pancratius was toegewijd en in het jaar 1841 door de thans bestaande kerk werd vervangen.

Tot zover de beschikbare gegevens. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat sommige archivalia uit het klooster te Albergen, zoals de oorspronkelijke privileges en het in de specificatie genoemde registrum procuratoris ecclesie, vóór de naasting door de Staten van Overijsel in het klooster te Frenswegen zijn terecht gekomen. De bibliotheek van laatstgenoemd klooster bevindt zich in Straatsburg, [3]) doch de verblijfplaats van het archief is mij niet bekend. Ik hoop derhalve, dat de lezers vooralsnog genoegen willen nemen met de hier vermelde bijzonderheden.

J. A. TEN CATE.

---

[1]) Eenige bijdragen tot de Geschiedenis van Twenthe, pag. 375.

[2]) Twentsch Zondagblad 6 Jan. 1934 e.v., herdrukt in de Twentsche Eigenheimers, 2de druk, pag. 253 e.v.

[3]) Eigen Haard 1902, pag. 183.

GEGEVENS OVER GEESTELIJKE STICHTINGEN IN HET LAND VAN BUREN.

Over de oude geestelijke stichtingen, welke in het graafschap Buren bestaan hebben, worden wij door van Heussen en van Rijn geheel onkundig gelaten en het is daarom wellicht van belang, zoveel mogelijk alles, wat hierover uit geschreven bronnen op te sporen valt, bekend te maken, teneinde in de toekomst een reconstructie tot stand te kunnen brengen van hetgeen weleer op dit gebied aanwezig was.

De bronnen van de geschiedenis van het land van Buren zijn over het algemeen uitermate schaars, laat staan dus die over de geestelijke stichtingen aldaar. Het werkje „De Vicarieën in Gelderland" door W. Wijnaendts van Resandt [1]) zwijgt over het graafschap Buren op grond van het feit, dat deze landstreek vanouds niet tot het oude Gelre gerekend kon worden! De „Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden", Gelderland [2]) maakt van geen enkele geestelijke stichting melding en ook het meestal zo uitvoerige werk van Grijpink [3]) bevat helaas geen gegevens. Evenzo zijn uit de archieven moeilijk rechtstreekse inlichtingen te verkrijgen. Het hoofdbezwaar, dat zich daarbij telkens voordoet, is de omstandigheid, dat het voormalige Burense territoir in de middeleeuwen ressorteerde onder het aartsdiaconaat van den *proost-aartsdiaken van S. Walburg* te Arnhem, van welk

---

1) Z. pl. 1942. – Zie de inleiding.

2) Deel III (Amsterdam 1741), bl. 327 e.v.: VIIe Hoofdstuk „Beschrijving van het Graafschap Buuren."

3) Welwillende mededeling van wijlen Mgr. J. C. van der Loos te Uitgeest.

aartsdiaconaat practisch géén archivalia meer bewaard gebleven zijn.

Met vooruitzichten als de laatste wordt het zoeken naar gegevens over de oude geestelijke stichtingen in het graafschap Buren wel zeer sterk bemoeilijkt en het is dan ook om deze reden, dat ik gemeend heb goed te doen de losse gegevens, welke ik op het onderwerpelijke gebied in verschillende archivalia aangetroffen heb, hier bekend te maken. De betrekkelijke posten – aan het hoofd waarvan ik telkens de bronnen vermelden zal – mogen hieronder letterlijk volgen.

(Leenregister van Buren, Nassausche Domein-Archieven).

Fol. XII: Boeking van drie beleningen d.d. 9 September 1580, 22 Maart 1604 en 8 Januari 1607, stilo veteri, van „vier margen landts gelegen opte Woert buyten Bueren oostwaert nastgelant *Sinte Mateus autaer in de kercke van Bueren,* westwaert heer Adriaen van Brouckhuijsen".

Fol. XVI: Boeking van een belening d.d. 22 Maart 1696, oude stijl, van „weylandt gelegen op Erichem op de Hoyen, ende noortwaert *de Coorheeren binnen Bueren*".

Fol. XIV: Boeking van een belening d.d. 8 October 1683 van Maria Thecla Vosch van Avesaet Mr. Herman dochter met „4 morgen boulandts gelegen op Erichem op de Waerdt Noortwaert *zeeckere vicarije competerende syn Hoocheijt,* oostwaerds de gemenestraat, Westwaarts de Corne", Zuidwaarts Z. Hoogheid.

Fol. XXI: Boeking van een belening d.d. 3 Mei 1580 stilo communi van de rechte helft van „vijftalve" mor-

gen land onder Erichem „op de Vergaerden ende beneden *die kercke ende pastorije van Erichom* ende mitten eenen eijnde streckende aen de Erichumsche wall".

Fol. LII vso.: Boeking van een bezwaring d.d. 27 Februari 1685, oude stijd, ten behoeve van Philips Johan van Borrevelt, burgemeester van Buren, ten laste van 2 morgen „so bouw als weylandt gelegen op Asch over de Weijde, daer Oostwaert naest gelandt Olivier van Weese, Zuytwaert Cornelis Dircks, Westwaert *Lieve Vrouwen Altaer tot Bueren* ende noortwaerts de Groenedalse Steege."

Fol. CII: Boeking van een belening d.d. 18 Dec. 1708 van Aalbert Goes met 7 hont land gelegen op 't Agterland te Asch, belend ten Oosten Joost Willemse, ten Zuiden Teunis Huybertsz en Allert Gijsbertse, Westwaarts *die vicarie van St. Matthijs Altaar in de kerke tot Buuren* ende Noortwaarts die gemeene Agterstraat.

Fol. CLIII: Boeking van een belening d.d. 12 Oct. 1559 ten verzoeke van jv. Requina Anthonisdochter huisvrouw van Geerit van Cuijlenborch Huijbertsz ten behoeve van haar dochter jv. Johanna met 14 hont land in den gerichte van Zoelmont „in Soelmonder Mate boven naest gelant *onsser lieuer Vrouwen Altaer tot Zoelmont* ende beneden Gerit die Keijsers erffgenamen."

Fol. CLXV: Boeking van een belening d.d. 24 Mei 1592 met „een hoffstadt mijt haer getymmer ende toebehooren, eggen ende eynden gelegen in den dorpe van Zoelmonde bouwen naest gelandt *Sinte Peter tot Beusichom* zuytwaert den Bandijck, westwaart Soel-

mondermaat, ende noortwaert Claes Baldewijns erven."

Fol. CXCV: Boeking van een belening d.d. 27 Mei 1556 van jr. Steven van Zuijlen van Nyvelt met o.m. 8 morgen „naest den Zeedijk Oostwaards aan de Weteringe op Tricht noertwaert *t goidthuys van Marienweert* en Jacob van Ewyck.

Fol. CCXL: Boeking van een belening d.d. 16 Juni 1587 „met vijer hont landts," gelegen „op Tricht aen den Neust aende Trichtschesluijze inden Middelwech, die overste zijde *onsses Lieuwer Vrouwen ende Brigitten altaer* zuytwaert mit den dijck tot dese leengoeden gehoorende tot aen Postkensweerde."

Fol. CCCX: Boeking van een belening d.d. 16 Juli 1705 van Mr. Rumoldus vanden Oever met „vijff mergen twee hond lands gelegen in den Carspele van Trigt in de Middelmaat, daer oostwaerts de Maetsteegh, zuytwaerts Gerrit van Dien, Westwaert *de vicarije aan sijne Majesteit glorieuser Memorie competerende* ende noortwaerts den heere comparant zelve."

Fol. CCCXC: Boeking van een belening d.d. 5 Jan. 1601 van jr. Maximiliaan van der Lauwick met de heerlijkheid Deijll „met *de pastorije, vicarien, kerckegifte,* veer, renten, rechten en gerechticheden nijet daer van uytbesondert".

Fol. CCCXXX: Boeking van een belening d.d. 15 Juni 1583 van jr. Loeff van Honsselaer met „driederhalven marghen landts gelegen op Buremalsen op die Geeren, Oostwaerts die crediteuren van Goossen van Honsselaer zaliger, die daarop geassigneert zijn zuijt-

waert *Onsser liever Vrouwen altaer tot Buremalsen* westwaerts die Graeve van Bueren ende Noortwaert *den abt van Marienweert.*"

Fol. CCCXLV: Boeking van een belening d.d. 15 April 1602 stilo veteri van Melis van Ewijk met „eenen mergen landts leengoet gelegen op Malssen in Vlamincx Hoeve, welcken camp groot is drie mergen daer aff dit den nedersten mergen is ende den oversten toebehoort Sinte Niclas Altaer in der kercke tot Malssen streckende mitten nedersten eijnde aen Oth Huybertsz erven ende mitten nedersten eijnde aen die gemeijn straet".

(Tijnsboek van het Graafschap Buren of staat van ontvangst van de tijnssen, behorende tot de Domeinen van dat Graafschap over de jaren 1746–1769 en 1772; Nassausche Domein-Archieven).

„Geestelijke Choor Heeren Thijnssen" (betreft de koorheren te Buren).

(Rekening Geestelijke Goederen Graafschap Buren 1656, Rijks-Archief in Gelderland te Arnhem).

te Tricht: een vicarie op het H. Kruis-altaar, collator de Graaf van Buren;
te Tricht: een vicarie op het O. L. V.-altaar, collator de Graaf van Buren;
te Buurmalsen: een O. L. V.-vicarie, collator jr. Frederik de Voocht van Rijnevelds erfgenamen, later de van Buren's (tot Reygersfoort);
te Buurmalsen: het S. Nicolaas-vicarietje; collatie bij de familie van Ewijck.

(Een M.S. betreffende Tricht, bewaard ten gemeentehuize van Buurmalsen te Tricht).

Genoemd te Tricht „de helft der inkomsten der *vicarieën van O. L. Vr. en St. Catharina* door de Raden (van de Nassausche Domeinen) aan de kerk geaccordeerd, komt het eerst voor in de kerkerekening van 1596, daarna niet meer en brengt op gulden 4–5–0."

Alkmaar, November 1949.

Mr. J. BELONJE.

DE VISITATIEREIS VAN JOHANNES COQUAEUS (Croquey), ABT VAN MORIMOND, DOOR NEDERLAND IN HET JAAR 1570.

Het Concilie van Trente maakte in zijn 25ste en laatste zitting (3 en 4 December 1563) een rij voorschriften voor kloosterlingen, met name over de clausuur, de verkiezing der oversten, het opnemen van candidaten en de visitatie. Toen nu Paus Pius IV in de bul, gedateerd 20 Januari 1564 en uitgekomen 30 Juni 1564, de definities en decreten van het Concilie van Trente bevestigd had, ontvingen ook de Cisterciënsers evenals alle andere instellingen en individuen de taak het gestelde in toepassing te brengen. Eventueel zouden de oversten der orde onderhorigen daartoe overhalen. Het was derhalve heel natuurlijk, dat het Generale Kapittel der Cisterciënsers van 1565 aan deze taak bijzondere aandacht schonk en dat de toen vergaderde abten besloten de Trentse decreten aan alle kloosters bekend te maken en te trachten de toepassing daarvan te verzekeren. Zij kozen vijf abten uit, die op gezag van het Generale Kapittel de over Europa verspreide kloosters zouden bezoeken, en wezen aan ieder enkele landen aan. Johannes Coquaeus, abt van Morimond, zou o.a. gaan naar de Nederlanden, staande onder de koning van Spanje, en naar Luik. [1])

[1]) Gen. Kap. 1565, no. 86, *Statuta Capitulorum Generalium ordinis Cisterciensis*, ed. J. M. Canivez A.C.R. VII, 1939 106/107. Vergelijk ook: R. de Ganck O.C.R., *Collectanea ordinis Cisterciensium Reformatorum* VII (1946) 98.

De opdracht, die de vijf abten ontvingen, was groot en vorderde veel tijd, zodat zij op het Generaal Kapittel van 1567 werd hernieuwd tot het naaste kapittel, dat eerst in 1573 bijeenkwam [1]). Bij de toenmalige opvattingen over de macht der regeringen in kerkelijke zaken was het gewoonlijk niet geoorloofd, of althans niet mogelijk, dat een dergelijke kerkelijke visitatie door een buitenlandse abt geschiedde zonder goedkeuring en steun van de betreffende regering. Dit gold ook voor de Nederlanden. Het ligt dus voor de hand, dat de abt van Morimond niet eerder zijn werkzaamheden in de Nederlanden begon, dan nadat hij van de regering te Brussel toestemming daartoe had verkregen.

De omstandigheden in de Nederlanden in de jaren 1566 tot 1568 leidden eveneens tot uitstel, maar deze werden plotseling gunstig in 1569, toen Alva de tegenstand althans voorlopig had neergeslagen en zich inspande de kerkelijke verhoudingen te regelen. Een verzoek van de abt van Morimond om namens het Generale Kapittel van de Cisterciënser Orde alle kloosters van die Orde, die in de Nederlanden zeer verspreid waren, te visiteren en daarin de besluiten van Trente toe te passen, viel toen zeker in goede aarde. De overtuiging, dat althans hier en daar een verbetering, een reformatio, zoals men toen sprak, nodig was zullen Alva des te gemakkelijker hebben gebracht tot het besluit de visitatiereis toe te staan en te bevorderen.

De regering van Brussel deelde dan 18 Maart 1569 aan de Cisterciënser kloosteroversten mede, dat, gelijk de Paus en het Generale Kapittel aan Johannes, abt van Morimond, de opdracht had gegeven om alle abdijen en huizen van de Orde te visiteren en zo nodig

---

[1]) 1567, no. 58, *Statuta* blz. 124.

te reformeren volgens de bepalingen van het Concilie van Trente, zij al haar medewerking beloofde om dit goddelijk werk te bevorderen en beval allen de abt goed te ontvangen, tot de visitatie toe te laten en zich te onderwerpen aan de door hem te geven voorschriften, opdat de regering niet gedwongen zou worden op krachtige weg tegen hen op te treden als tegen ongehoorzamen en opstandigen. Daar de abt geen Nederlands sprak, moesten ze hem een tolk geven. Vervolgens op hun kosten hem wagen, paarden en schepen verschaffen voor zover hij deze voor de reis nodig had [1]). Tegelijk ging er een schrijven, gericht aan de burgerlijke en militaire ambtenaren, om deze visitator te laten begaan, hem te beschermen en zo nodig te helpen [2]).

Eerst tegen het eind van het jaar 1569 is de abt van Morimond in de Zuidelijke Nederlanden zijn taak begonnen. Althans met Kerstmis 1569 begon hij met de Brabantse kloosters.... waarschijnlijk had hij toen die van Henegouwen, Namen en Luik al achter de rug [3]).

De abt bleef in het ene klooster langer dan in het andere, in het ene drie dagen en in een ander slechts drie uur, al naar gelang het een meer of minder observant was, meer of minder bewoners telde en naar gelang de dag, waarop de abt verscheen, een kerkelijke feestdag was of niet. Het is duidelijk, dat de abt op de eerste Kerstdag moeilijk tot de eigenlijke visitatie kon overgaan. Alles ging echter vlug in zijn werk. Volgens de brieven, uitgegeven door de Ganck [4]), bezocht de abt in ruim één week (n.l. 24 December 1569 tot 2

---

[1]) Overgeleverd in een notariële acte van 16 October 1571, uitgegeven in A.A.Ut. 30 (1905) 428.

[2]) Aldaar 428–430.

[3]) Zie hierover R. de Ganck, *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum* 46 (1946) 95–109, 293–301.

[4]) O.c. 299.

Januari 1570) niet minder dan 9 Brabantse vrouwenkloosters [1]).

Van Brabant uit schijnt de visitator naar Vlaanderen gegaan te zijn en eerst daarna naar het Noorden, waar we hem 23 en 24 April in het Sint Servaasklooster te Utrecht ontmoeten, het klooster, dat direct aan Camp bij Keulen en verder aan Morimond was onderworpen. Hier zien we hem ook aan het werk. Hij vond de abdis met de zusters in de kapittelzaal bijeen, op de gewone wijze – door het luiden van de klok – ter kapittelvergadering opgeroepen. Ook hier had dus waarschijnlijk geen plechtige intocht plaats, waartegen hij zich in Brabant had uitgesproken [2]). In een toespraak zette daarop de abt – in het Latijn, want hij kende geen Nederlands, hetgeen voor de zusters geen beletsel was om hem te verstaan – het doel van zijn komst uiteen, n.l. zij moesten het Concilie van Trente aannemen en toepassen. Verder zouden zij de kloosterlijke clausuur, de drie geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid onderhouden, de nederigheid beoefenen, het gewone eenvoudige ordeskleed dragen en alle christelijke en religieuze middelen aanwenden om het doel van de kloosterlijke staat te bereiken, d.i. God uit vrije wil beminnen, over Hem mediteren en Hem dienen. Hij spoorde haar vervolgens aan, dat zij krachtens de heilige gehoorzaamheid zouden uitvoeren, wat hij aan de abdis en haar allen zou bevelen. Tenslotte drukte hij haar op het hart, dat zij, als ze straks een voor een bij hem zouden komen, hem in liefde en met ijver voor het kloosterleven,

---

[1]) Geheel zeker is deze interpretatie van de brief niet, omdat men enerzijds eruit schijnt te moeten lezen, dat de abt reeds in Vrouwenperck is geweest, en anderzijds, dat hij er nog verwacht wordt en wel eerst op 6 Januari 1570.

[2]) „Hy en woude met geen processien geleid sijn," R. de Ganck o.c. 299.

zonder haat en nijd, zonder wraakzucht of slechte gezindheid, zouden bekend maken, wat hoofd en leden misdeden tegen God, tegen de H. Kerk en de regel van de orde en het huis.

Na deze toespraak geschiedde inderdaad dit persoonlijk verhoor weer in het Latijn en wel in tegenwoordigheid van twee getuigen en de secretaris van de abt, die er een verslag van opstelde. Eigenaardig is, dat de biechtvader van het klooster St. Servaas bij het verhoor aanwezig was [1]).

Op grond van het gehoorde en op schrift gestelde moest de abt zijn maatregelen nemen. Gewoonlijk stelde hij een stuk op, dat de naam „Charta visitationis" droeg en dat hij aan de kloosterlingen kon overgeven. Deze hadden zich dan daaraan te houden. Natuurlijk konden zij openlijk haar instemming betuigen en ook haar bezwaren „met aller oetmoedicheyt ende sueticheyt" te kennen geven. Hier in Utrecht zal de abt zulk een stuk hebben afgegeven, ofschoon dit niet vermeld wordt. Hier antwoordde de abdis echter schriftelijk op de toespraak, die de visitator in de kapittelzaal hield, en wel op de tweede dag, toen de abt waarschijnlijk al zijn geschreven stuk had afgegeven. Misschien kwamen preek en Charta visitationis met elkaar overeen. Het antwoord is niet onbelangrijk: Zij zouden als gehoorzame dochters der Kerk het Concilie aannemen. Zij hadden ook een kloosterlijke clausuur en wilden deze handhaven, *zoals ze haar tot dan toe gehouden hadden.*

Zij wisten, dat de armoede, kuisheid en gehoorzaamheid de drie essentiële beloften waren, die zij bij de professie hadden afgelegd. Daartoe gevoelden zij

---

[1]) *Verslagen van Kerkvisitatien in het bisdom Utrecht uit de zestiende eeuw*, uitgegeven door F. A. L. Ridder van Rappard en S. Muller Fzn., Werken H. G. 3e serie, 29, 1911, 501 vlg.

zich verplicht en hoopten deze met Gods hulp te zullen onderhouden.

Zij zouden er ook naar streven de nederigheid te beoefenen.

Wat het dragen van het eenvoudige ordeskleed betreft, wisten zij, dat dit naar plaats en gewoonte verschilde. Zij hoopten het hare te mogen houden, maar indien de visitator meende, dat er iets moest veranderd worden, dan lieten zij het oordeel daarover aan hem over.

Overigens baden zij voortdurend in liefde tot God te mogen toenemen.

Dit stuk werd aan de abt in tegenwoordigheid van getuigen overgegeven. Hij antwoordde, dat het fundament van zijn visitatie de clausuur was, echter niet die, welke zij tot dan toe hadden geobserveerd, doch die, welke in de Orde moest worden onderhouden en die hij ook in andere kloosters had voorgeschreven.

Hierop antwoordde de abdis, dat zij niet verlangde zich tot een strikter clausuur te verplichten dan tot die, welke zij altijd onderhouden hadden. Zij begreep ook niet, waarom zij daartoe verplicht was, en verzocht, dat de abt dit antwoord goed zou opnemen [1]).

Het is niet bekend, wat er verder in dit klooster gebeurde. Wel is het waarschijnlijk, dat er niets veranderde, met name niet in de toepassing van de clausuur.

Welk was het verschil tussen beide vormen van clausuur, die van St. Servaas en die van de Orde; wat verlangde het Concilie van Trente op dit punt? – Dit laatste sprak eenvoudig van onderhouden van clausuur en trad niet in bijzonderheden, omdat deze in de ene orde veel strenger dan in de andere toegepast werd. De Orde der Cisterciënsers vroeg de gehele insluiting der nonnen binnen het klooster, zo n.l. dat zij

---

1) *Verslagen van Kerkvisitatien,* 502–504.

er niet uit mochten en geen of weinig bezoek binnen het slot mochten ontvangen. In St. Servaas echter konden de nonnen waarschijnlijk buiten het klooster wandelen, enkele weken vacantie bij de familie thuis doorbrengen en binnen het klooster familieleden of vrienden op bezoek ontvangen en deze daar onthalen. Of dit de bestaande gewoonte in St. Servaas was, kan niet worden bewezen, maar dit is daarom waarschijnlijk, omdat de abt visitator de clausuur van de Orde stelde tegenover de in Utrecht gebruikelijke en omdat de clausuur met vacanties gold in andere Cisterciënser vrouwenkloosters, die evenals St. Servaas uitsluitend voor adellijke dames bestemd waren, b.v. in Leeuwenhorst en ter Hunnepe, zoals straks duidelijk zal worden. De door de Orde voorgeschreven clausuur belette de nonnen buiten het klooster te gaan, zelfs buiten die gedeelten, die tot het slot waren gerekend. Daar binnen mochten vervolgens alleen de naaste vrouwelijke familieleden komen en onthaald worden, terwijl de mannelijke leden aan de andere zijde van de tralies mochten verschijnen.

Het is duidelijk, waar de abt-visitator vooral op aanstuurde. Naast het aannemen van de Trentse bepalingen in het algemeen, vroeg hij vooral de clausuur — hetgeen overeenstemt met de visitatieberichten over Brabantse en andere Nederlandse kloosters [1]). Dat daarnaast nog gewezen wordt op de „tria vota substantialia", de nederigheid en de liefde, doet zeker aangenaam aan, terwijl hij ten opzichte van de kleding niet rigoreus schijnt geweest te zijn.

Belangrijk lijkt mij ook de vraag, wat deze berichten ons zeggen over de feitelijke toestand in het klooster St. Servaas. Daarvoor is vooral van betekenis, wat de

---

[1]) Zie *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum* VII (1946) 298–300.

abdis antwoordde: Wij hebben de drie vota onderhouden; wij streven naar deugd; wij hebben een tamelijk vrije opvatting over de kloosterclausuur en willen ons ook niet verder binden; wij hebben de kleding wat aangepast aan plaatselijke omstandigheden. Grote misstanden zijn er blijkbaar bij het onderzoek niet aan het licht gekomen. Met name is opvallend voor deze adellijke juffers, dat zij de belofte van armoede hebben onderhouden. De nonnen bezaten dus niet persoonlijk eigendom, zij behoorden niet tot de zogenaamde proprietarii(ae) en hadden dus ook geen eigen prebenden, zoals in zovele kloosters op het laatst der Middeleeuwen het geval was. Hiermede zal wel samenhangen, dat er niet gesproken wordt van een herstel van het gemeenschappelijk leven, dat door het prebende-stelsel zo gemakkelijk werd afgebroken. Dat – mede in verband met hetgeen we verder te Ter Hunnepe zullen zien – is een teken, dat de gemeenschap van tafel, huis en slaapzaal niet was verbroken.

Waarschijnlijk heeft de abt op 25 April het klooster ten Dael of Mariëndaal in de stad Utrecht nog gevisiteerd en misschien dat van IJsselstein, maar hiervan bezitten we geen bericht. Wel is zeker, dat hij de 26e April naar Mariënhorst of ter Hunnepe bij Deventer is gereisd. Daar kwam hij 27 April met het onderzoek klaar en gaf er zijn Charta Visitationis af, die is overgeleverd en in dit tijdschrift is uitgegeven [1]).

In dit belangrijke document worden verscheidene punten opgenoemd, die ons de doelstellingen van de abt van Morimond duidelijker voor ogen plaatsen en misschien ook belangrijke mededelingen geven over de feitelijke verhouding, die omstreeks 1570 heerste in dit klooster, dat ook enkel voor adellijke dames was bestemd. Daar van dit convent ook andere docu-

---

[1]) A. A. U. 48 (1923) 242–247.

menten uit dezelfde tijd zijn overgeleverd, kan goed worden geconstateerd, welke resultaten deze visitatie hier feitelijk heeft opgeleverd.

Voor het beantwoorden van deze drie kwesties is een ontleding van het stuk noodzakelijk. De aanhef komt overeen met die van de overgeleverde toespraak van de abt in St. Servaas te Utrecht, n.l. de titel van de abt, de auctoritas paterna, de erkenning van de onmiddellijke jurisdictie van het klooster Camp. Dan constateert hij, dat er in Ter Hunnepe elf nonnen (moniales) zijn en met een beroep op de heilige gehoorzaamheid beveelt hij deze de volgende voorschriften te onderhouden.

Eerst zijn er enkele bepalingen over de *godsdienst:* met meer ijver het goddelijk officie bijwonen en daarbij de geest tot God verheffen; onderhouden van de rustpunten, buigingen enz.; alleen ziekte kan iemand excuseren, maar ook moet de betreffende juffer dit aan de abdis mededelen. Elke veertien dagen biechten en communiceren. Een extra-ordinarius zal tweemaal per jaar biechthoren. De plechtigheden van het kerkelijk jaar moeten goed gevierd worden.

Tot de *kloosterdiscipline* zou men het volgende kunnen rekenen: Herstel van slaapzaal, inrichting van cellen, waarbij de al of niet aanwezigheid van de zuster kan gecontroleerd worden. Vaststellen van straffen en uitzondering van ziekte; het gaan naar de slaapzaal onder gemeenschappelijke gebeden; sluiten van het slot en kerk; bewaren van sleutels; tijd van opstaan en slapen gaan; silentium; het dagelijks schuldkapittel; herstel van het eenvoudige nader beschreven ordeskleed; onderkleden van wol en niet van linnen; gemeenschappelijke maaltijden, waarbij altijd voorgelezen wordt; tijd van studie, meditatie en gebed op feestdagen; handenarbeid op werkdagen ten algemenen nutte; strikte armoede, die elk persoonlijk

bezit van geld of boeken uitsluit, terwijl een boekhoudster alles administreert en de abdis zorgt voor kost en kleren.

Als bijzondere *aan de tijdsomstandigheden aangepaste bepalingen* zouden kunnen worden genoemd: alleen goedgekeurde boeken lezen, aannemen en onderhouden van het Trentse Concilie. Op grond daarvan het verbod aan alle kloosterlingen buiten de omheining van het klooster *(het slot)* te gaan; en omgekeerd daarbinnen niemand toe te laten, met gewone uitzonderingen. Alle deuren van het slot dichtmetselen behalve een, door een portierster bewaakt. Het maken van een spreekkamer – ook bij het ziekenhuis – op de door de abt aangewezen plaats om vrouwelijke verwanten te ontvangen, en een met tralies om mannelijke bezoekers te woord te staan. Deze kunnen hier ook slapen en eten.

Een novice kan niet tot de professie worden toegelaten, tenzij als zij 17 jaar is geworden [1]) en de vrijheid van haar verlangen door een eerzaam en geleerd man is onderzocht.

Volgen nog enige bepalingen over de bevoegdheden van de abdis bij het alieneren en verhuren van landerijen; over het doen van rekening, het gebruik van het zegel en een algemeen aansporen tot godsvrucht en het beoefenen van de deugd en het bevel om de Charta visitationis viermaal per jaar voor te lezen in het kapittel (Quatertemper Woensdagen of Vrijdagen).

Het is duidelijk, dat de abt-visitator het gemeenschappelijke leven, het gemeenschappelijk bezit en de clausuur benadrukt. Wanneer men bedenkt, dat de clausuur tenslotte dient tot bescherming van de castitas en het gemeenschappelijk leven voortdurend de beoefening der gehoorzaamheid eist, dan mogen we zeg-

---

[1]) Er staat 7 jaar, maar decimum is uitgevallen.

gen, dat hier – gelijk als in Utrecht – de drie substantiële geloften bijzonder worden ingescherpt. Wat daarnaast komt over kleding, kloosterdiscipline, godsdienstigheid, goede werken, zorg voor armen, is natuurlijk van niet gering belang, maar daarin (behalve kleding) zijn zovele graden, dat men dit om zo te zeggen altijd beter kan doen en daartoe ook altijd kan worden aangespoord. De abt wilde zeker het gehele kloosterleven sterk omhoogbrengen, met name het religieuze leven stimuleren, maar begreep goed, dat daarvoor de kloosterdiscipline, met name het gemeenschappelijk leven, de armoede en de clausuur noodzakelijk waren, terwijl over de castitas en gehoorzaamheid heel niet behoefde gesproken te worden.

Het is overigens niets bijzonders, dat de visitator, die door het Generale Kapittel werd gezonden om de kloosters te visiteren en het Concilie van Trente toe te passen, er naar streefde de door hem gevisiteerde instellingen op hoger peil te brengen en de kloosteridealen nog eens inscherpte. Was dit bijzonder nodig in Ter Hunnepe? Werd daar het goddelijk officie niet goed gezongen en niet geregeld bijgewoond? Was men daar nalatig in het ontvangen der H.H. Sacramenten? Was daar het gemeenschappelijk leven verbroken? Was daar het prebendenstelsel ingevoerd, zodat er noch van armoede, noch van gemeenschappelijke tafel sprake was? Werd het silentium verbroken en het schuldkapittel niet meer gehouden? Bestond de clausuur niet meer, zodat de nonnen buiten de grachten wandelden, bezoeken aflegden en haar familieleden en vrienden ook binnen de gebouwen ontvingen? Met andere woorden: kan men het tegenovergestelde van wat de abt-visitator voorschreef als de feitelijke verhouding beschouwen? Na een persoonlijk verhoor van de elf nonnen zou hij misschien goed op de hoogte kunnen gekomen zijn. Hij zou de waargenomen of

gehoorde misstanden hebben geregistreerd en zijn Charta visitationis naar aanleiding daarvan hebben opgesteld. Of was deze Charta het gewone formulier, dat hij al vanuit Frankrijk had medegenomen en waarvan hij verschillende exemplaren bij zich had, zodat hij deze na invulling van namen en datering en na bezegeling eenvoudig had over te geven? Wanneer dit het geval zou zijn, dan zou de historische waarde van het stuk niet weinig dalen. Dan zouden we er niets uit kunnen concluderen voor de feitelijke verhouding van Ter Hunnepe. De vraag in hoeverre deze Charta enkel een formule is, dringt zich nog bijzonder hierom op, omdat zij zeker veel overeenkomst vertoont met wat het korte bericht ons van St. Servaas te Utrecht meldt en ook met de bepalingen over de clausuur te Maagdendaal in Brabant [1]).

Welnu, ook van het klooster Leeuwenhorst, waar, zoals we hierna zullen zien, de abt van Morimond zijn Nederlandse visitatie-reis eindigde, is een Charta visitationis overgeleverd, die we hier ter vergelijking met die van Ter Hunnepe moeten gebruiken [2]).

Al bij oppervlakkige lezing merkt men, dat beide stukken grotendeels woordelijk met elkander overeenkomen, hetgeen ondanks de gebrekkige uitgave nog gemakkelijk te constateren is. Deze gelijkheid van woorden van de meeste bepalingen bewijst, dat beide stukken naar hetzelfde, ten gebruike van de secretaris van de abt staande formulier zijn opgesteld. Ook indien we aannemen, dat de toestand in Ter Hunnepe en Leeuwenhorst niet al te zeer van elkander verschilden, neemt deze bijzondere aard van beide Chartae visitationis veel van haar bewijskracht weg. Zij zijn te

---

[1]) *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum* VI, (1946), 300.

[2]) Uitgeg. *Bijdr. v. Haarlem,* 36 (1915) 381.

weinig individueel, te weinig opgesteld op grond van de pas plaats gehad hebbende verhoren.

Bij nadere bestudering blijkt echter, dat in het stuk voor Ter Hunnepe toch wel iets staat, wat in dat voor Leeuwenhorst ontbreekt, en omgekeerd. Deze bepalingen hebben uitteraard bijzondere waarde, want hier week de schrijver van de Charta af van zijn formulier en voegde er iets aan toe, dat speciaal voor dit klooster gold, en wel op grond van hetgeen de visitator daar hic et nunc vernomen had. Wat de Charta van Leeuwenhorst meer heeft dan die van Ter Hunnepe, zullen we te zijner plaats bij de visitatie van Leeuwenhorst aangeven; hier interesseert ons bijzonder, wat de visitator aan de zusters te Ter Hunnepe voorschreef, en niet aan die van het Hollandse klooster. Het zijn de bepalingen over het herstel van de slaapzaal en die over de kleding. Vooral de eerste is belangrijk: Domina abbatissa erit sollicita ante triennium reparare dormitorium et cellulas honestas pro suis filiabus et decenter ornare. De abdis moet binnen drie jaren de slaapzaal herstellen en passend voor haar dochters inrichten [1]). De volgende passage is aan die over de kleding toegevoegd: „Wij verbieden het dragen van zo mooi en wonderlijk gemaakte weefsels zowel bij sluiers als sjaals, aangezien deze meer de wereldse gezindheid dan de reinheid des geestes aanduiden" [2]).

Alleen het feit, dat deze bepalingen een aanvulling zijn van de algemene formule, geeft voldoende grond, dat op dit punt ernstige tekortkomingen te Ter Hunnepe heersten. Dat deze adellijke dames echter wat mooie kleren verlangden, is zó begrijpelijk, dat we het haar moeilijk kwalijk kunnen nemen. Zeer belangrijk lijkt mij deze kwestie bovendien niet. Maar het andere

---

[1]) A. A. U. 48 (1923) 243.
[2]) Blz. 244.

punt raakt toch wel het wezen van de Cisterciënser orde. Indien de zusters niet meer een gemeenschappelijke slaapzaal gebruikten, betekent dit, dat zij in afzonderlijke huizen woonden en leefden. Dat was dus de breuk met het gemeenschappelijk kloosterleven. Sindsdien leken de zusters meer op kanonikessen dan op Cisterciënser nonnen.

Welnu, uit andere gegevens blijkt inderdaad, dat de zusters die kant waren opgegaan. In Ter Hunnepe heersten in de 15e en 16e eeuw – gelijk in andere kloosters van dezelfde standing, zoals Leeuwenhorst in Holland en Binderen bij Helmond – zeer vrije opvattingen over het Cisterciënser kloosterleven. De jufferen van adellijken huize meenden, dat enige weken vacantie, nu en dan een wandeling in de omgeving, het ontvangen van familieleden en vrienden, ja zelfs het beschikken over eigen inkomsten bij wijze van een prebende en het dragen van wat fijner kleding niet in strijd was met de kloosterlijke plichten, waartoe zij zich hadden verbonden. Gelijk in de beide bovengenoemde kloosters Leeuwenhorst en Binderen was ook in Ter Hunnepe een poging gedaan om het observantisme in te voeren, en wel in het midden der eeuw, 1551, klaarblijkelijk onder invloed van de hervormingssynoden van 1548 en 1549 en de formula reformationis van Karel V [1]). Deze reformatie ging in de richting van herstel van „onssern oelden regiment, daer wy op gefundeert zijn" en zou een afschaffen betekenen van de privileges en van de tegen de regel ingeslopen gewoonten, een invoering van de clausuur, de armoede en het gemeenschappelijk leven zoals de Cisterciënser regel dit eiste. Gelijk elders geschiedde dit door de visitator, de abt van Camp bij Keulen, toen Joh. Huls, en wel

---

1) R. Post, *Karel V's Formula reformationis en haar toepassing in Nederland*, 1947.

met steun van de wereldlijke overheid en met behulp van nonnen, uit het Roermondse klooster gehaald. De oppositie werd door de sterke wereldlijke arm neergeslagen [1]). Zonder compromis zal dit echter wel niet gebeurd zijn. En toen dan ook de abdis, die dit alles met de visitator en de regering had tot stand gebracht, Agnes van Keppel, in 1553 stierf, werd tot haar opvolgster gekozen niet een van de nonnen, die uit Roermond waren gekomen, de gezusters van Rossem, maar Johanna van Voorts, waarschijnlijk een gematigde vrouw, gekozen om de onenigheden verder te voorkomen [2])

In de zestiger jaren waaide er echter een nieuwe wind over de Nederlanden. Terwijl van de ene kant de gedachten van de Contra-reformatie werden verwezenlijkt, b.v. in de oprichting der nieuwe bisdommen en in de afkondiging van het Concilie van Trente, namen de vrijere opvattingen over Kerk en klooster gaandeweg toe. De Gelderse en Overijsselse adel, ziende, dat hun Duitse broeders zich van de kerkelijke goederen meester maakten, werden bezorgd, dat de kloostergoederen van Ter Hunnepe, waar hun dochters gedurende lange jaren een behoorlijk onderkomen hadden gevonden, voor hen verloren zouden gaan — misschien door slechte administratie, misschien door een dreigend observantisme. Verschillende van deze heren, optredende als vrienden van de nonnen, wisten in 1565 de abt-visitator van Camp, toen Richard van Xanten, er toe over te halen een nieuw regime in Ter Hunnepe in te voeren, dat lijnrecht tegen de geest van 1551, tegen het observantisme en tegen de bepalingen van Trente inging. Zij deden dit, naar hun eigen uitdrukkelijke mededeling, om de kloostergoederen voor de adel te behouden, „auf dass... vurgedachte cloister in

[1]) *Versl. en Meded. Overijssels Regt en Geschiedenis* 24 (1909) 2 vlg.

[2]) Aldaar 14–15.

altloblichen zwangck dem adelichen stande zu gutte erhalten bleibe" [1]).

Bij gelegenheid van het aftreden van de abdis, Johanna van Voorst [2]), gaven deze verwanten een nieuwe regeling van het kloosterleven. De jufferen zouden voortaan niet meer in het éne kloostergebouw wonen, maar in vijf direct te bouwen woningen rond het klooster, zodat de vijf oudsten ieder een of twee jongeren bij zich in kost namen. Voor ieder der 14 zusters — meer mochten er niet komen — stelden de vrienden afzonderlijke prebenden vast, bestaande uit geld en naturalia. Terwijl de abdis nog de administratie hield over het kloostergoed als geheel, kregen de vijf nonnen ieder een afzonderlijke huishouding, waartoe de jongeren behoorden. Maar ieder had te zorgen voor haar eigen kleding en kon ook andere zaken kopen. Verschillende goederen van de abdij werden eenvoudig onder de zusters verdeeld, b.v. de 17 ossen; andere werden verkocht en het geld op rente gezet. De juffers mochten haar „geraed guett" bij testament vermaken.

Dit betekende niet alleen de volledige opheffing van de verplichting der armoede en van het gemeenschappelijke bezit, maar zelfs van het gemeenschappelijke kloosterleven. Er bleven slechts het koorgebed en de ongehuwde levensstaat. De jufferen waren feitelijk kanonikessen geworden, al volgden zij nog niet de regel van St. Augustinus en bleven zij zich rekenen tot de Cisterciënsers.

Zo was de toestand, toen de abt van Morimond Ter Hunnepe visiteerde, wat duidelijk de bepaling verklaart, die hij in het algemene formulier liet aanbrengen. De abdis moet binnen drie jaren de slaapzaal

[1]) In de regeling van 9 Juli 1565, *Versl. en Med. v. Overijssels Regt en Geschiedenis* 17 (1889) 65–76.

[2]) Of werd zij gedwongen haar functie neer te leggen? Zij leefde nog in 1571.

herstellen en er gepaste cellen voor haar dochters inrichten, enz. Niet meer wonen in afzonderlijke huizen, maar binnen het kloostergebouw. In verband met de toestand, in 1565 gecreëerd of gelegaliseerd, krijgt ook de door de abt-visitator ingescherpte verplichting tot gemeenschappelijke maaltijden en het gemeenschappelijke bezit wel een heel bijzonder accent. Afgeschaft moesten worden de prebenden, ongedaan gemaakt de verdeling der goederen en inkomsten; ingetrokken werd alles, wat in 1565 bepaald was over de juffers, die een eigen huishouding hadden en de jongere zusters in pension hielden. Dat betekende een algehele omkeer in het leven, waarbij dan nog moeten gevoegd worden alle bepalingen over clausuur, die we behalve in Ter Hunnepe ook in St. Servaas te Utrecht en Maegdendaal in Brabant aantroffen.

De visitator zag inderdaad niet op tegen het geven van ingrijpende bepalingen. Maar hij verliet zeer kort na het afkondigen van zijn Charta visitationis het klooster en de vraag mag gesteld worden, in hoeverre deze adellijke nonnen de voorschriften hebben uitgevoerd, zo volkomen in strijd met datgene, wat vijf jaren eerder haar verwanten en vrienden in overleg met Richard, abt van Camp, aan wie het klooster onmiddellijk was onderworpen, hadden vastgesteld. Hebben zij niet verworpen of genegeerd, wat de abt-visitator, Johannes van Morimond, verlangde? Blijkens twee bepalingen, een van 12 December 1570 en een van 10 October 1571, welke stukken ik in bijlage A [1]) en B [2]) geef, is dit inderdaad het geval.

In deze stukken gaf abt Richard in samenwerking met abdis en jufferen en haar vrienden enige nadere bepalingen, niet van de regeling van Johannes van Morimond, maar van die van 1565, die nog geheel van

[1]) Zie blz. 125.
[2]) Zie blz. 130.

kracht blijkt. Inderdaad de zusters wonen in de vijf afzonderlijke woningen; zij worden verdeeld in „kosthoudende" en „kostgaande" jufferen. Ieder van deze heeft een eigen prebende, maar die van de eerste is wat groter dan die van de tweede groep. Deze aanvullende bepalingen dienden juist om de grootte van de prebenden nader te regelen en tevens om de administratie van dat deel der goederen, waaruit de gemeenschappelijke kosten werden bestreden — onderhoud van het kloostergebouw en boerderij, betalen van dienstpersoneel, enz. — aan een administrator op te dragen. Afgezien van de details over de prebenden blijft alles, zoals het in 1565 was geregeld, d.w.z. geen gemeenschappelijk leven, geen gelofte van armoede, geen clausuur; wel echter koorgebed, ongehuwde levensstaat en enige gehoorzaamheid aan de abdis. Opvallend is, dat deze stukken geen melding maken van het verblijf van de abt-visitator binnen het klooster en van de bepalingen, door deze ruim een half jaar eerder gegeven. Wat feitelijk bestond en wat abt Richard nader omschreef, kwam zozeer in strijd met wat de abt van Morimond verlangde, dat hij het beter gevonden zal hebben over hem te zwijgen. Wat Richard vaststelde, kon niet als aanvulling van de bepalingen van Johannes van Morimond worden opgezet: het kwam er mee in flagrante strijd.

Feitelijk bleef Ter Hunnepe dat, wat het in 1565 was geworden, meer een wereldlijke stift van kanunnikessen dan een Cisterciënser klooster. Toch moeten enige tijd daarna de voorschriften van de visitator in praktijk gebracht zijn. Waarschijnlijk is dit geschied na de verovering van Zutphen door Alva, toen de macht van de regering ook in Gelderland en Overijssel steeg, en misschien door tussenkomst van Gerardus Jacobi, abt van Klaarkamp, die — zoals hierna volgt — het werk van Johannes Coquaeus zou voortzetten. In een oor-

konde van 29 Maart 1577, waarbij de toenmalige abt, van Camp, Joh. van Waechtendonk, de regeling van 1565 wederom toepaste en aanvulde, zegt deze, dat, ofschoon de abdis en de jufferen een tijd lang één keuken en tafel hebben gehad, daaruit zoveel onenigheid ontstond, dat de ordinantie over de vijf huizen wederom van kracht zou worden: de abdis en vier oudste jufferen zouden voortaan wederom ieder een eigen huis en eigen huishouding hebben [1]). Op deze toestand zinspeelt een ongedateerde brief van enkelen van de ridderschap van Salland aan Gillis van Berlaymont, stadhouder van Gelderland, die moet gesteld worden tussen 1572 en 1577. Daarin wordt er over gesproken, dat er verschillende nonnen uit het klooster zijn gelopen en dat er weinig roepingen zijn, „so lange si mit sulcke sware ordenslasten verbunden" (zijn) [2]). Men zou moeilijk van zware ordenslasten kunnen spreken, als de zusters in afzonderlijke huizen woonden, eigen prebenden hadden en zich tamelijk vrij konden bewegen. Deze edelen wensten dan ook, dat het klooster tot een „vrij stift gemaecket konde worden", waarin de zusters met vrije wil zouden verblijven en God naar het gebruik van de Katholieke Kerk zouden eren met koorgebed en, zo het niet beviel, zonder gewetensbezwaar en schande de instelling konden verlaten. Ofschoon dit laatste nog een stap verder ging dan de regeling van 1565, wilden zij daarheen toch op de eerste plaats terug, gelijk dan in 1577 werkelijk is geschied. Waarschijnlijk zal dus in de jaren 1573 tot 1577 het gemeenschappelijk leven, zoals Johannes de Morimond dat voorschreef, weer zijn ingevoerd, maar niet door hem; misschien door de vermelde abt van Klaarkamp, gesteund door de wereldlijke macht, en

[1]) *Versl. en Meded. Overijssels Regt en Geschiedenis* 17 (1889) blz. 80.

[2]) A.A.Ut. 48 (1923) 248.

tegen de zin van de Gelderse en Overijsselse adel, die in 1577 zijn verlangen om het adellijke stift voor de adel te behouden opnieuw tot uitdrukking bracht.

Toen de Morimonder abt zijn plicht in Ter Hunnepe vervuld had, begaf hij zich naar het Noorden. Hoe hij precies gereisd is en welke kloosters hij eerst heeft bezocht, valt niet te zeggen. Hij kan eerst naar Sibculo gegaan zijn, vandaar naar Assen en Essen bij Groningen en vandaar naar Aduard. Van Sibculo en Essen weten we helemaal niets. In Assen is hij zeker geweest. Blijkens een brief, later nl. 21 Mei in Klaarkamp uitgevaardigd, heeft hij het zusterklooster Assen gevisiteerd en heeft er o.a. de indruk gekregen, dat het klooster er financiëel slecht voorstond en naar zijn overtuiging in dit opzicht ook niet altijd goed behandeld was [1]). In de genoemde brief drong hij daarom aan op herstel van de naar zijn mening onrechtmatig gealieneerde goederen.

In het eens gerenomeerde klooster Aduard kwam de visitator volgens de kroniek Woensdag vóór Pinksteren, dat is 10 Mei 1570, aan en verbleef er ongeveer acht dagen, dus tot pl.m. 18 Mei [2]). In deze abdij had hij een zeer zware taak, want hier heerste niet slechts een slappe observantie, maar een schandelijke verhouding, terwijl de abt Arnoldus Landt het verkeerde voorbeeld gaf. Hier moest hij krachtig ingrijpen en hij hoopte een schikking te vinden in het geschil met bisschop Joh. Knijff van Groningen, aan wie het klooster was toegewezen, zo spoedig de toenmalige

---

[1]) „Visitantes devotum monasterium beate Marie in Assen.. et supra utriusque statu spirituali sc. et temporali disquirentes repperimus ipsum monasterium onere paupertatis gravatum". Origineel Rijksarchief Assen, J. G. C. Joosting, *Het Archief der Abdij in Assen*, reg. no. 156.

[2]) De kroniek van het klooster Aduard, uitgeg. door H. Brugmans in B.M.H.G. 23 (1902) 102.

abt op een of andere wijze zijn functie zou verliezen. Vooral sedert 1561 was het met het leven in Aduard bergafwaarts gegaan. De abt van Klaarkamp, bijgestaan door die van Bloemkamp en Gerkesklooster, hadden kort vóór de komst van Johannes van Morimond enige malen het klooster gevisiteerd en hadden strenge maatregelen tegen de gewone monniken genomen door enkelen mede te nemen, anderen naar diverse kloosters te verplaatsen en zelfs enkelen in de gevangenis te zetten, maar de abt durfden ze om bovengenoemde reden niet afzetten. Zij stelden zich tevreden met hem scherp te vermanen [1]). Tenslotte kwam de zaak niet in het reine, zodat ook Johannes van Morimond streng moest optreden. Ook hier onderzocht hij alles nauwkeurig door ieder kloosterling afzonderlijk over de aangelegenheden van het convent en over de daden en het geestelijk leven van de hoge functionarissen te ondervragen. Naar aanleiding van het gehoorde nam hij zijn maatregelen. Toch liet ook hij de abt in functie, nadat deze beterschap, soberheid en kuisheid beloofd had. Enkele broeders zouden echter in de kerker geworpen moeten worden [2]). Verder vaardigde hij een Charta visitationis uit, door de kroniek Charta Charitatis genoemd [3]).

Met bisschop Joh. Knijff hield hij verder besprekingen. Hij hoopte, dat deze zich tevreden zou stellen met een jaargeld uit de abdij en verder geen aanspraken meer op de incorporatie zou maken. Hij bood hem een jaargeld van 6.000 carolus gulden, maar het plan lukte voorlopig niet.

Zijn de maatregelen van Johannes van Morimond doorgevoerd en hebben ze succes gehad? Misschien is er een poging gedaan om ze door te voeren, maar

[1]) Kroniek 97.
[2]) Kroniek 103.
[3]) 103.

het succes is zeker niet onmiddellijk gekomen. De abt-visitator heeft kort daarop echter voor de toekomst gezorgd. Overtuigd, dat enkel een vluchtige visitatie niet zo maar grote omkeer zou brengen, heeft hij, zoals we aanstonds zullen zien, de abt van Klaarkamp aangesteld om zijn taak voort te zetten. Inderdaad op grond van de verkregen volmacht is deze in 1571 opnieuw naar Aduard gekomen en heeft daar met behulp van de wereldlijke arm orde op zaken gesteld [1]).

Wij volgen de abt-visitator op zijn verdere reis. Na een verblijf van acht dagen te Aduard vertrok hij naar het klooster in het tegenwoordige Friesland, niet met lege handen, zegt de kroniek [2]). De reis en het verblijf werden volgens gewoonte door de gevisiteerde kloosters betaald, die door de visitator werden aangeslagen, en men kan gerust geloven, dat Aduard heeft moeten bloeden.

Waarschijnlijk reisde Johannes van Morimond over Gerkesklooster of Jerusalem naar Klaarkamp, waar hij zeker 21 Mei verbleef, en aangezien de toenmalige abt, Gerardus Jacobi, in aanzien stond, is hij er vermoedelijk langer dan één dag gebleven. Op 21 Mei vaardigde hij er twee brieven uit, die zijn overgeleverd, n.l. de hiervoor vermelde brief voor het klooster Assen [3]) en een voor Gerardus Jacobi zelf. Hij stelde deze aan tot algemeen visitator van de volgende in Nederland gelegen kloosters: Aduard, Jerusalem of Gerkesklooster, Bloemkamp, Menterna, Sibculo, Ter Hunnepe, Assen, Jesse of Essen, Sint Anna, Galilea of Vrouwenklooster, Sion, Nazareth, Driemunten en Nijenklooster of Aula Dei, benevens van enkele, die buiten de thans geldende Nederlandse grenzen lagen. Hij kreeg daarvoor zeer uitgebreide volmachten en had o.a. tot taak de be-

1) Kroniek 104.
2) 103.
3) Zie hiervoor blz. 116.

palingen van het Trentse Concilie toe te passen en vervolgens te zorgen, dat de door de visitator gegeven Chartae Visitationis werden uitgevoerd [1]). De abt van Klaarkamp zou dus feitelijk het werk van de algemene visitator op een uitgestrekt gebied in het Noord-Oosten van ons land voortzetten, terwijl de Hollandse en Utrechtse kloosters buiten zijn volmacht vielen. Gerardus Jacobi heeft zeker in Aduard deze taak vervuld en van deze volmacht gebruik gemaakt, zoals we al vermeldden [2]), bovendien in Sibculo in 1573 naar aanleiding van een abtskeuze [3]). En het zou niet onmogelijk zijn, dat hij ook de hand heeft gehad in de bovengemelde doorvoering van het gemeenschappelijk leven in Ter Hunnepe tussen 1573–1577. Zeker mag men de werkzaamheden van Gerardus Jacobi enigszins meetellen onder de goede gevolgen van de visitatiereis van Johannes Coquaeus van Morimond.

Of deze van Klaarkamp uit nog een of ander der Friese nonnenkloosters heeft bezocht, moet een open kwestie blijven. Er is daarover geen enkel gegeven. Zeker is, dat de abt van Morimond 24 Mei in het klooster Bloemkamp is aangekomen [4]), n.l. daags vóór Sacramentsdag. Ook hier een onderzoek in de kapittelzaal naar alles en allen en een ondervraging van de monniken naar de staat van de abt en het convent. Hij vierde er Sacramentsdag met de kloosterlingen en celebreerde de hoogmis. De volgende dag (26) hield hij een preek in het latijn in de kapittelzaal naar aanleiding van een tekst uit Pange Lingua, liet de Charta

---

1) Uitgeg. in: A. A. Ut. 30 (1905) 430–434.

2) Kroniek 103–104.

3) J. Reitsma, Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van het Overijssels klooster Sibculo, *Hist. Avonden*, 1896, 195 vlg. v. Heussen, *Historia episcopatus Daventriensis* 153.

4) Kroniek van Bloemkamp, uitgeg. door M. Schoengen, A.A. Ut. 29 (1903) 205. Er staat foutief XXVI in plaats van XXIV.

visitationis voorlezen en beval deze strikt te onderhouden [1]). Helaas is ons deze Charta niet overgeleverd. Na de middag vertrok hij naar Staveren en vandaar naar Amsterdam, waardoor enigszins te kennen gegeven schijnt, dat hij in Friesland geen vrouwenkloosters bezocht.

Misschien kwam de abt in de laatste dagen van Mei wel in de kloosters Edam en Warmond, maar dit verblijf liet geen spoor in de geschiedenis achter. Zeker is, dat hij Leeuwenhorst visiteerde en daar 1 Juni klaar was: op die dag gaf hij zijn visitatiebrief [2]). Daar deze grotendeels woordelijk overeenkomt met die van Ter Hunnepe, kennen we de inhoud ervan reeds [3]). Hij bevat bepalingen over de godsdienst, over kloosterdiscipline, bijzonder betreffende de clausuur, het gemeenschappelijke leven en bezit, kloosterkleed, leeftijd van de professie, enz. We zagen ook, dat de bepalingen voor Ter Hunnepe over het herstel van de slaapzaal met cellen niet in het stuk van Leeuwenhorst voorkwamen, waaruit we mogen concluderen, dat de oplossing van het gemeenschappelijk leven in Leeuwenhorst toch niet zóver was doorgevoerd als te Ter Hunnepe. Datzelfde zou men kunnen zeggen over het dragen van de sluiers en sjaals van fijn weefsel.

Er staan echter in de Charta Visitationis van Leeuwenhorst ook enkele bepalingen, die in die van Ter Hunnepe ontbreken, n.l. de volgende: het gebruik van het orgel bij het zingen van het Credo is verboden; de deuren van het koor moeten met name onder het H. Officie gesloten blijven. Niet de kosteres, maar de priesters of hun dienaren (misdienaren) zullen het altaar versieren en er kaarsen op plaatsen [4]). De abdis

[1]) Kroniek 205–206.
[2]) Uitgeg. in B.H. 36 (1915) 386.
[3]) Zie hiervoor blz. 105–106.
[4]) B.H. 36 (1915) 381.

zal in de muur van het koor een venster laten maken, waardoor aan de zusters de H. Communie kan worden uitgereikt [1]). De nonnen moeten herhaaldelijk door toespraken tot allerlei deugden worden aangespoord. Tenslotte zou in het vervolg de gewone visitator de staat van ontvangsten en uitgaven tekenen [2]).

Ook al stonden deze bepalingen niet in het algemene formulier en zijn ze door de bijzondere situatie veroorzaakt, toch zeggen ze ons weinig over het feitelijke leven. Speciaal is mij niet duidelijk, hetgeen met het venster in het koor bedoeld wordt, daar het brengen van de H. Communie aan zieken nog ergens anders vermeld wordt. Wel is de bedoeling sprekend: het contact tussen priester en zusters zoveel mogelijk te vermijden.

Toch waren de bepalingen van Johannes van Morimond over clausuur, gemeenschappelijk leven en armoede voor de jufferen van Leeuwenhorst nog ingrijpend genoeg. Onze kennis van het leven aldaar berust op enige oorkonden van de jaren 1488 en 1494, toen er een zeer gematigd observantisme werd ingevoerd, dat vacantiedagen aan de zusters liet en het bezoek binnen het slot wel beperkte, maar toch aan vrouwen toestond [3]). Er is echter geen teken, dat toen het prebendenstelsel was ingevoerd en daardoor het gemeenschappelijk leven grotendeels verbroken. Wanneer dit in de loop van de 16e eeuw eens gebeurd is, dan verzette zich daartegen de Charta Visitationis van Johannes van Morimond (1 Juni 1570), die ook de strenge clausuur voorschreef. Behalve het sluiten van de slaapzaal eiste deze de gemeenschappelijke maaltijden (383), absolute armoede, een gemeenschappelijke kas,

---

1) Aldaar 382.
2) Aldaar 383.
3) Uitgeg. B.H. 36 (1915) 370–380.

beheerd door een boekhoudster, die aan de zusters verschafte, wat zij nodig hadden. De clausuur in deze vorm: aan de abdis en de zusters zou het onder excommunicatie verboden zijn buiten de kloostermuur te gaan zonder schriftelijk verkregen verlof van de patervisitator. Op straffe door de Trentse Concilie bepaalde zouden zij geen gasten binnen het klooster ontvangen.

Deze laatste bepalingen gingen lijnrecht tegen de bestaande gewoonte in. Vandaar komt ook hier de vraag op: Wat hebben de maatregelen van de visitator Johannes van Morimond uitgewerkt?

Helaas zeer weinig. Leeuwenhorst stond direct onder de abt van Camp, evenals Ter Hunnepe, en dezelfde abt Richard, die in December 1570 de bepalingen van Johannes van Morimond te Ter Hunnepe feitelijk buiten werking stelde door de regeling van 1565 te bekrachtigen, is naar Leeuwenhorst gekomen ter visitatie en heeft daar 14 Augustus 1571 de meest ingrijpende besluiten van Johannes van Morimond zeer verzacht [1]). De zusters legden hem de Chartae Visitationis voor en hij meende deze te moeten goedkeuren en bevestigen en hij voegde er enkele artikelen aan toe, die zeer algemeen of als bevestigingen van de bepalingen van Johannes van Morimond konden gelden of door deze verondersteld werden. B.v. over het onderhouden van de gelofte van kuisheid, gehoorzaamheid en armoede. Alleen de bepalingen over de clausuur luidden nu heel anders: De toegang binnen het slot is aan ieder verboden, vooral aan mannen, zonder verlof van de abdis. Want de vrije toegang van personen uit de wereld leidt tot ondergang van de reinheid en verslapping van de observantie van het kloosterleven. Verder: Zeer zelden zullen de nonnen buiten de kloostermuur gaan, en indien zij dit doen,

---

[1]) Bijdr. v. H. 36 (1915) 386.

moet dit geschieden met toestemming van de overste, n.l. de abdis. Feitelijk kon dus de abdis toestemming geven zowel aan de bezoekers het slot binnen te gaan als aan de nonnen uitstapjes te maken. Dit is heel iets anders dan het verbod onder dreiging van excommunicatie, terwijl alleen de abt van Camp schriftelijk op belangrijke gronden toestemming kon geven.

Op deze manier herstelde de abt Richard de toestand van vóór de reis van Johannes de Morimond. Hetzelfde op het gebied van kleding. De nonnen behoefden niets te veranderen: zij konden dat soort kleding dragen, die zij bij de professie hadden aanvaard.

Daar de abt van Camp niets matigde op het gebied van armoede en gemeenschappelijk leven, schijnen de bepalingen van Johannes van Morimond hier niet zo in strijd gekomen te zijn met de bestaande gewoonten. Het lijkt mij dus, dat hier nog niet de gemeenschappelijke tafel door het prebendenstelsel was vernietigd.

Van Leeuwenhorst zal de abt verder gereisd zijn. Misschien heeft hij nog Loosduinen aangedaan, maar daarover zijn geen berichten tot ons gekomen. Intussen had hij in ongeveer anderhalve maand — komende van Brabant — de Noordelijk gelegen Nederlandse Cisterciënserkloosters gevisiteerd: we ontmoetten hem in St. Servaas te Utrecht, Ter Hunnepe, Assen, Aduard, Klaarkamp, Bloemkamp en Leeuwenhorst. Overal heeft hij alle kloosterlingen verhoord en naar aanleiding daarvan hun een Charta visitationis afgegeven, waarin hij vaststelde, wat verbeterd moest worden. Dit geschiedde naar een algemeen formulier, dat echter naar omstandigheden iets kon worden gewijzigd door toevoeging of weglating.

Behalve dat hij de bepalingen van Trente bekend maakte en deed aannemen, was zijn actie vooral gericht op herstel van de strenge clausuur, die zeker bij de abdijen der adellijke dames volkomen buiten ge-

bruik was gesteld. Voor zover we weten, ging hij alleen in Ter Hunnepe veel verder, omdat daar de gemeenschap van leven en bezit volkomen was verbroken. Alleen in Aduard vond hij strafbare verhoudingen en hier trad hij dan ook streng op.

Waarschijnlijk is er van de bepalingen over de clausuur weinig terecht gekomen, omdat een andere autoriteit, de gewone visitator, de oude toestand herstelde. Maar de abt van Klaarkamp ontving opdracht het werk van Johannes van Morimond voort te zetten en waarschijnlijk is het aan hem te danken — misschien met behulp van de wereldlijke arm — dat een tijd lang in Ter Hunnepe de strenge bepalingen golden. Tenslotte kon deze richting niet tegen de andere, die gesteund werd door de adel, op.

Nijmegen. R. POST.

De hierachter volgende stukken van 12 Dec 1570 (niet 1571), en 10 Oct. 1571 verdienen m.i. een uitgave, en daarom heb ik ze als bijlage bij deze studie laten drukken. Zij passen preecies in het kader van de documenten die uitgegeven zijn in de *Verslagen en Mededelingen van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 17 (1889) 65-95; 24 (1909) 1-17 en A.A.U. 48 (1923) 242-251. Zij maken duidelijk, dat de hervorming door Johannes Coquaeus, abt van Morimond, voorgeschreven, op niets was uitgelopen; en tekenen de omstandigheden, die de brief van enkele Sallandse edelen aan stadhouder Berlaymont beter doen verstaan. Tenslotte geven zij over de prebenden en het beheer van kloosterinkomsten een duidelijk beeld, dat onze kennis daaromtrent zeker kan vergroten een zuiveren.

BIJLAGE A.

[1570][1]) Dec. 12

Richart van Xanten, abt van het klooster te Camp, bepaalt dat voortaan het beheer van de goederen van het klooster Ter Hunnepe door een rentmeester zal geschieden, en brengt verder enige wijzigingen aan in de prebenden der jufferen, afwijkend van hetgeen in een besluit van 9 Juni 1565 was vastgesteld.

In den namen der heilger Dreifeltigkeitt. Amen. // Also in den jaren unses Heren funfzehenhon//dertt funf unnd sechsig den 9ten Juny durch den Ehrw. und andechtigen in Gott heren, heren Richartt von Xanten, abt zu Camp als ubersten visitatoren der klosters zer Honnep und der domals abgetredener abdissen und sementlichen junfferen anwesenden freunden allerlei beschwer und schedlichen verlauf desselbigen klosters befonden und erwogen auch derentwegen zu verhutung weiter unordenung unnd verlaufs, ein sicher ordenung unnd mass wie es hinsfunder mit die underholdung der abdissen und junfferen item bedienung des semplich untfanks und ausgebeng gemelten klosters ingeholten sol werden mit gutten eindrechtlichen willen und consent der sementlicher junfferen bedacht, getelt unnd auf ein versoeck van dreien jaren (vermog des alten aufgerichten und versiegelten brief) eingewiligett[2]).

Und dan zeder dero zeitt wirckende befonden das gemelt recess in fillen puncten unnd clausulen nach gelegenheitt und in anscholt der aufkumsten des voirg. klosters nit be-

---

[1]) Ofschoon in de tekst duidelijk 1571 staat, is het stuk toch reeds in 1570 uitgevaardigd. Het wordt n.l. zeker vermeld in de hierna volgende bijlage B, die van 10 Oct. 1571 is en moet dus daaraan voorafgegaan zijn. Bovendien wordt in het besluit van 10 Oct. 1571 ten overvloede gezegd, dat het voorafgaande en hier uitgeven stuk van het jaar 1570 is. Over deze datum kan dus geen twijfel zijn.

[2]) Uitgegeven in *Verslagen en Mededelingen van Overijsselsch regt en geschiedenis* 17 (1889), 64–76.

quemlich gehalden noch achterfolgt, dan fil mehr zur wolfartt und vorkomen desselbigen wol verbessert konne und behoret zu werden. Das auch durch geschwindigkeitt dero Zeitt unnd darinne vorgevallen beschwerungen unnd grosse schatzungen unnd dijckschaden. Item durch E. Junffer Lutgartt von Keppel absterven verursachten rechtsfurderungen, sequestrirung der gutter unnd andersegliche kommer vorhanden, wahr durch dan aller hande missverstand zwischen der abdissen und sementlichen junfferen erriesen, also das so fern herinne bei zeiten nit zugesehen und gutte ordnung bedacht unnd gestelt wurde, zubesorgen stunde, das gemelte kloster von jaren zu jairen in mehren kommer, verlauff unnd in entlichen verderf gerachen muchte.

So haben die ehrwerdige edele unnd in Gott andechtige frau Anna von Lintelo,[1]) abdiss junffer Margareta von Hekeren, priorinne, und die sementliche junffern mehr gemeltes klosters mit derselbigen verwanten und freunden, heirzu abermals versocht und gepetten seinde, die gegenwortige staedt, unnd gelegenheitt des gedachten klosters wiederums examiniertt unnd folgentz zu verhutung (so fil mogelich) alles weitere verlaufs unnd darauss entspringenden missverstandtz, wie auch zu plantzung christlicher liebten, freden unnd einigkeit dise nachfolgende puncten und articulen, auf behag und gunstige ratificatien des vorg. heren abts vor raatsam, bequem und urbarlich bedacht, bewilliget und angenommen.

Erstlich so die abdiss biss anher (vermög des forg. recess) mit dem untfangk und ausgeben der sementlicher aufkumfsten und gutteren des klosters beladen gewesen, sal hinfurter ire W. dar von entschagen sein, und darmit nit bemuhet werden, dan sulches alles stehen zu laste eines frommen rentmeisters, der seinen eijdt dar auf thun unt gutte sufficiente burgen darvor stellen sall, also das von wegen des klosters enniges sins zu empfangen oder widerums ausszugeben wes auch die abdiss zu underhaltung

[1]) Zij moet gekozen zijn tussen Oct. 1568 en Juli 1569 en was nog in 1602 abdis. Zie *Verslagen en Mededelingen* 17 (1889) blz. 95.

und notturfst der abdijen ofste irer W. aufligenden amptz halben von noten desselbig alles durch den rentmeister gekaufft, bestelt, unnd aussgegeben sall werden und wes den junfferen in den voirg. recess bescheiden und zugelacht ist, sal der rentmeister sulcher vor allen dingen (edoch auf nachfolgende vermehrung offte verminderung) derselben verrichten unnd bezalen.

Von welchen sementlichen untfanck und ausgeben als vurss. der rentmeister jairlichs umbtrint Michaelis vierzehen tage vor oder nach zur bester gelegenheitt der abdissen unnd sementlichen junfferen mit deren darbei gefurderten freunden gutte klare rechenung unnd reliqua mit beibrengung der quitantien von den vornemen parzelen unnd sommen so er bezalt hefft, thun unnd mittelerweil dieselbe seine rechnung also tellen das er zen vierthel jarss des von der abdissen und den sementlich junfferen versocht synde dieselbe thoenen möge, dermit im fall der ablyvichkeitt seiner untfanckst unnd aussgebens gutte, klär bescheidt deraus gefonden moge werden.

Item so bei der bauwung im bawhauss durch underhaltung der personen und biesten derzu nodich seinde (mehr unkosten unnd schadens dan profeitz befonden), ist vor radtsam angesehen das der baw abgestalt und die lendereien auf das aller profeitligsten verpacht solden werden [1]). Beheltlich daraus so fil weiden und heilandtz als zu vier offte fünf kuhen und drei offte vier perde (welche zu behoff und notturfft der abdijen underhalten sullen werden) und folgents zu gereiff der ankommender heren und freunde pferde von noten sein wirtt. Des sal einer jeder kosthaldender junffer alle wech ein quartt foeter milck unnd zen vier hohzijten wie auch des weges eine foer botter auss der abdyen gefolgt werden, zen were dan bei winterzeiten durch gebreck von milck sulcks nit geschehen kunnte.

---

[1]) Of dit geschied is, blijkt niet duidelijk uit de regestenlijst (Wubbe). In 1571 en 1572 werden er weinig landen verpacht, maar in 1573 vele, Wubbe Reg.lijst no. 604–614; maar dit kunnen verpachtingen zijn volgens de gewone termijnen.

Zu dem also die kosthaltende junffern biss anher ein sicheren tax von kraut, gansse, hoeneren jaerlichs (vermoge des mehrgemelten recess) gehabt, ist vertragen das boven den derinne benoempten parzelen, einer jedes kosthaltender junffer bei dem rentmeister noch eine fette ganss und zwei pair hoener und von der abdisse krautgelt noch zwei lb. suckers und ein loett safferaens bestelt und gefolgt sal werden, also das hinfurtur ein ieder kosthaltende junffer jarlichs drei fette ganss, zwelf pair hoener vier lb. suckers unnd ein loett safferaens neben anderen in den mehr gedachten recess benompten parzelen von fercken, hamelen, gengkber, peper, ryst, mandeln hebben unnd genieten sall.

Also auch in den voorg. recess der abdissen von den gemeinen klosters gutteren so fil als eine der junfferen proven sich erstreckt, zu sich zu nemen unnd ires gefallens zu gebrauchen, vergunstiget, warvor sunst lange funfzig thaler gerechendt seint worden, ist mit gutten willen unnd consent vorg. abdissen sulckes verandertt unnd auf XXV thaler jairlichs gestalt, welche ire W. hinfurter in plaetz der proven unnd von wegen der regirung jarlichs von den rentmeister entfangen unnd noch irer W. gefallen gebrauchen sall mogen.

Des haben die kosthaltende junfferen die XXV thaler so hen vorden jongen kostganden junfferen kostgelt jarlicks zu entfangen geordiniert wezen auf XX thaler unnd die kostgahende junfferen alsodane XXV thaler als hem von wegen irer proven zu allerlei notturfst noch zukomen solten auf zehen thaler jarlichs gutwillich unnd mit minderung der unkosten fallen laten. Dergestalt das der rentmeister hinfurter den kostganden junffern, so geweilet offte gekleidett, seintt jarlichs nit mehr dan XX thaler vor der selbigen kostgelt unnd noch zehen thaler an aller handt notturfft (edoch den geweilden allein) und anders nit vervuchten und bezalen sall.

Und nach dem die sementliche Junfferen der ehren unnd notturfft irer ankomender freunden under zeites einen dronk weins behoven, dem welcken die abdiss einer jeden

auf geburliche rechenung biss herzu in der abdyen hefft thun tappen, is nach gelegenheitt diser gegenwurtiger veranderung vor bequem erachtet das die kostersche (so doch den wein zu behoeff des altaers in der keirchen verschaffen moess) auf Ir profeit unnd schaden so fil zu mehr weins kauffen und einslagen sal (warzu sei dan des klosters gespan sall gebrauchen mogen), das sei vor den gementlichen junfferen unnd deren ankomenden freunden, wie auch zu behoeff der hohzeittmalen des genugsam gereiff thun moge.

Mit welchen allen heir vorgemelten zusatz unnd verbesserung, die ehrwurdige fraw abdiss unnd sementliche junffern mit deren heirzu gesettenen unnd anwesenden freunden auf gutbeduncken unnd rectificationen des ehrwerdigen heren abtz als vurss. vor gutt unnd radtsam erachtet, den mehrgedachten forg. recess in al seinen puncten unnd clausulen so heirinne nit verandertt noch gechort, seint zu continierren unnd auf das nye zu bestetigen, edoch nit weiters dan zur seitt von dreien jaren [1]), warvon das erste jar nu vergangen Martini angegaen sein soll, unnd mittelerweil nochmals zuversoken, ob dise zusatz unnd verenderung neben den vorgemelten recess zu gemeinen wolfartt und vorkommen des klosters und zu mehrer underhaltung christlichen fredes unnd einigkeitt dienen werde. Dasselbe alstan mit vorgande raedt dess Ehrw. Heren apten und der abdissen unnd sementlichen junffern mit dezen freuntschafft weiters zubestetigen, zu vermehren offte zu verminderen. Actum unnd also is abgeredet zer Honnep den XII Decembris anno 1571. In warer urkuntt aller puncten vurss. haben die vorg. abdisse unnd priorinne mit den sementlichen junffern, und deren

[1]) Het termijn van drie jaren wordt ook genoemd in het stuk van 9 Juni 1565. *Verslagen* (zie blz. 125, n. 2; 17 (1889) blz. 74; en nogmaals in het hierna volgende stuk (Bijl. B.); het wordt ook bij andere kloosters staande onder Camp gevonden, bijv. in Sibculo. Dienovereenkomstig zou het stuk van 1565 veranderd kunnen zijn in 1568, en opnieuw in 1571; men hield zich blijkbaar niet vast aan deze bepalingen, anders zou geen wijziging zo vlak op elkander, 1570 en 1571, hebben plaats gehad.

anwesenden freunden disselbige mit Iren eigenen handen unnd christlichen namen underzeichendt.

Richardt abt tot Camp [1])
Anna van Lyntloe
abdysse.

Arnt van Lynteloe
Jacob van Heckeren.

Rijksarchief Overijsel 4147. Oorspr. eigenh. getekent. Reg. bij P. A. A. M. Wubbe, Het archief der abdij St. Marienhorst te Ter Hunnepe 1931, reg. no. 597.

BIJLAGE B.

1571 October 10

Richartt van Xanten, abt van het klooster te Camp, brengt opnieuw enige wijzigingen in de prebenden der afzonderlijke jufferen van het klooster te Ter Hunnepe en geeft ook enige bepalingen over het besteden van andere gelden en inkomsten.

In namen hilger Drifoldigkeitt Amen. Also zeder das jar// unses heren funfzehen hondert unnd siebenzig [2]) und dem alde aufge//richten recess im gestifften kloster zur der Honnep durch geschwindigkeit dero Zeitz und da durch verorsaeckten beschwernssen mit sambt den vorgefallenen rechtsfurderungen, sequestrationen dero gutteren, durch selige junffer Lutgart von Keppel absterben verorsakett, aller hande kommer befonden unnd derwegen ennige misverstandt zwischen der ehrwurdiger frauwen abdissen und den sementlichen junfferen erresen, ist durch den ehrwurdigen und andechtig in Gott heren, her Richartt von Xanten, abt zu Camp, als uberster visitator, filgemeltes kloesters sambt anderen verwanten und freunden der

---

[1]) Alle vier ondertekeningen zijn eigenhandig.
[2]) Zie Bijl. A en blz. 125, n. 1.

ehrwerdiger frauwen abdissen und sementlichen junfferen, derzu versucht unnd gepetten seinde, die gegenwurtige statt des klosters geexaminiertt und folgentz zu wechnemung des vorgedachten missverstandtz und plantzunge christlicher liebten unnd eynigkeitt, auch umb fernerer verlauff unnd beschwer des klosters so fil mugelich vor zu komen mit bewilligung und consentt der werdiger frauwen abdissen unnd sementlichen junfferen die nachfolgende ordnung bedacht, gesteltt und ingewilligett.

Zu weten das alle der klosters gutteren aufkumsten und profijten bei einem fromen wolgestelden rentmeister eingemandt unnd geboertt und widerums allerhandt anligentt unnd notturfft des klosters wie dan auch die underhaltung der abdijen und sementlichen junfferen auf nachfolgende specification ausgericht unnd bezaltt sal werden, war von er dan jairlichs der werdiger frauwen abdyssen unnd sementlichen junffern im beiwesen zweier darzu gepettenen freunden zwischen Michaelis unnd Omnium Sanctorum zu bester gelegenheitt sonder weiter verzug gutte rechnung und reliqua thun sall.

Item der werdiger frauwen addissen sal der rentmeister iarlichs zu underhaltung der abdyen und darinne gehorenden personen als hiernach gespecificiertt aussrichten und bezalen IIc LXXV thaler ad 30 steuffer den thaler gerechendt. LXXXVI malder roggen, XXI malder gersten, LVI malder boeckweiten, VIII malder mancksaetz, LXXXI malder haveren und so fil brantz als in der abdijen von noten.

Sall auch der rentmeister den bychter mit seinem jongen kappellaen, becker, brouer, portener, organist, vorknecht und baden von wegen des klosters belohnen unnd den er gebuirtt kleidung geben, dwelche sementlich mit den zweien olden dienstboden offte fraueners, wie dan auch der rentmeister selbst, in der abdijen von der werdiger frauwen abdyssen mit notturfftige kost unterhalten sullen werden.

Und sal die abdysse drei starcke rhunen zu behoeff der abdijen und E. W. selvest mit der zugelachter haver underhalten; iedoch das zu denselven notturfftige wijde des

sommers auss der bouwechen genamen und gelaten sal werden.

Item den funf kosthaldenden junfferen sal der rentmeister iarlichs irer underhaltung einer ieder aussrichten unnd bezalen XXV thaler den preise als vurss., XVII malder und 1 schepel roggen, XI malder boeckweiten, IIII malder gersten, II malder mancksaetz, VI malder haveren, III fodder holtz unnd funf fodder torves und wes dem kloster iarlichs inkompt von bonen, erweten, witte weytt roevesaett, honder, krautgeltz, ganse, pachtferken, schape und andere dergeleichen verfalle sal der rentmeister sulches alles half der W. frauwen abdijssen unnd die andere helffde den funf kosthaldenden junfferen zu geleicher theilung bestellen und folgen lassen.

Sall auch der rentmeister alder abgetredener frauwen von Vorst boven aussrichten noch XX thaler.

Dweil aber erwogen, das dem kloster ein gasthauss sonderlich von noten unnd der alder frauwen behausung dar zu besser dan die andere gelegen, ist besloten das nach derselbiger thodtlichen abganck (den der almechtige Gott zur salicheitt lang verholten moett) datselviger haus vor ein gasthauss ledig bleiven unnd hin vorder geine kost darinne gehalden sal werden. Also das alstan nit mehr dan vier kosthaldende junfferen neben der abdijen sein sullen, biss der zeit das bei den ehrwerdige heren abten unnd der werdiger frauwen abdijssen mit den sementlichen jonfferen das funfts kosthauss widerums an zu stellen, raedtsam befonden und von neuwes geordiniertt wirtt. Des sullen middelerweil dit hier alstan kosthaldene junfferen dit vorbenomde saetpacht und die andere kostgande junfferen die XXV thaler so zu der vijffsten kosthuise als vurss verordentt jarlichs bören und genieten.

Zudem sal der rentmeister den jongen kostgaenden junfferen, so geweilet offte gekleidtt seint, einer jeder jarlichs vor derselvigen kostgelt bezalen XX thal. als vurss. und noch V thaler zu aller hande notturfft einer jeder ionger junffer die geweilett sein. Unnd sollen der jongen kostgahende junffern nit mehr angenommen werden dan zu negen personen vermocg dess forigen recess iedoch mit

der bescheidenheitt dat wen ein, jonge junffer gekleidett ist offts auch erstlich angenomen wirtt, die kostholdende jonfferen, bei den welcken dieselve bestadett werden, gutten fleiss und nerstigkeitt thun sullen das sodane jonge jonfferen in den koersanck unnd wes dar zu gehorig wol gelertt und sonst in aller adelicher erbarkeitt ertzogen werden nach weiteren inhalt des forigen recess.

Und also gebruicklich das in annemung der ionger junfferen unnd derzelviger kleidung zwei hondert thaler ingebracht werden, sullen dieselbige bei dem rentmeister entfangen und zu behoeff des klosters in ablegung einiges kommers affte sonst belacht und aussgegeven werden; iedoch mit der bescheidenheitt, das in erstattung von den uth des rentmeisters untfanck iarlichs utgericht sullen werden XXII thaler als pension derselven zweien hondertt thaler halb der W. frauwen abdyssen unnd die andere halbscheidt den anderen sementlichen junfferen geleichlich getheilt zu werden. Und sal auch das leinen doech, so die nye ankommende jonfferen inbrengen, der abdyssen halff und den kosthaldende junfferen die andere helfte zukommen. Des sal die abdysse die unkosten, so fil dar nach ietzigen gebrauch auf die inkleidunge unnd weilunge geschehen, tragen.

Item wen ennige von den pechteren auf das nye pachten willen, sal der rentmeister nit bei sich allein, dan mit vorweten und zuthun von der abdissen unnd der anwesende jonfferen die nye pacht machen und was vormeden darvon offte wijnkorfs, pfenningen anders warvon komen, sullen dieselbige halff der W. frauwen abdissen und die andere helffte den sementlichen junfferen gelassen unnd bezaltt werden, iedoch das die kostgahende junfferen einieder zwei haben und geniessen sullen.

Item der ossen werdt sal halb bei der W. frauwen abdisse unnd die andere helffte bei den kosthaldenden junfferen mit indrijfinge van ossen und derselbinge weydunge offte sonst mit verpachtunge genaten unnd gebruickt werden.

Item so in des klosters buschen eker oder mast queme,

sal die helfde darvon bei der W. frauwen abdyssen und ander helfte auch bei den kosthaldenden junfferen gelichlich mit indreifung offte anders genaten und gebraucht werden, iedoch mit der bescheidenheitt so fern der almechtige aver die hondertt schwijne mast zu erkentenus der freunden des verstandt hebbende beschwerde, sal die averentzige mast und desselbigen profytt kommen und bei den jongen kostgahenden jonfferen geleichlich gethailtt unnd genossen werden.

Item der sementlich junfferen maldt unnd korn sal durch der abdyssen span molfter frei aff unnd an der molen gebracht werden, zo fern es fil ist, das es bei derselviger megden nit gedragen kan werden.

Sal auch der rentmeister allen brandt so wal in der abdyen und den sementlichen junfferen als in den bakhause auf des klosters kost winnen unnd bestellen; edoch das ein ieder so wal die abdysse als die sementliche junfferen, den die brandt zu haus kompt, die voerleude verpflegen sall.

Item sal der rentmeister auf allen Witten Dondertagen die in den forngen recesse gementionirde acht lb. suchers den sementlich junfferen unnd dartegen der abdissen auch 111 lb. suchers bestellen.

Item wannehr die abdisse von wegen unnd in sachen des klosters aussreisett, sal der rentmeisters darvon die unkosten in rechenunge brengen, wie dan auch der rentmeister alle unkosten zu reparatie der dijcken, notturfftigen gebaw, utneminge offte tellunge der gerven, aufmanunge und afdoeschinge der pachten, versoechung der notturfftigen unkosten zu der rechtsforderunge und alle andere anfallende lasten und saeken des klosters angahende nach befel der abdissen und der sementlichen junfferen versorgen unnd verpflegen und folgentz in geburlicher rechenunge inbrengen sall.

So fern aber unkosten in der abdyen geschehen mussen durch onkunfften des ehrwerdigen heren abtz off anderer heren unnd jonckeren, die in den kloster nit befreundet weren, offte dat sonst tagleistungen von wegen des klosters offte anders frembder wyse gehalten werden, das auch von wegen der rechtzforderunge beikumpst der heren

unnd freunds offte der geleichen zu gemeinen profeith des klosters communication von noden, sal der rentmeister der W. frauwen abdissen darvor geburliche erstattung thun unnd in rechenung inbrengen.

So fern aber der rentmeister nach aussgerichteden parzelen an der abdissen unnd den sementlichen junfferen mit das superplus der sementlichen aufkumpsten unnd profyten des klosters zu bezalunge allerhandt notturft unnd der anfallender lasten desselvigen nit zu en mag, sal die abdisse mit gemeine beraett der sementlichen junfferen hem darzu umb sulche weitere lasten und ungelden zu finden wege weisen offte ein ieder sowal die abdisse als die sementliche junfferen nach irer quota missen moten. Dess sal auch wiederomb so fern die aufkumpsten des klosters sich mehren und nach afgelachten kommer etwas over schieten wurde, den dasselvige averenzig ist zu gemeinen profeith des klosters angelacht offte nach gutbeduncken der abdyssen und sementliche junfferen half der W. frauwen abdyssen und die andere helffte nach foriger proportion den sementlichen junfferen vertheilt werden.

Item dweil auch nodig der armen an der portzen zugedencken, ist verordentt das die abdysse, offte so es E.W. nit gefeldt, dergene so der baw mit den zehenten unnd wessonst in gerijck des klosters ligt und idzundt ut dem bauhauss geregirtt, unnd gebruicket ist, annemen wirtt (vorbeheltlich die vurss. drie ruhnen weiden) vor die sementliche profeiten unnd aufkumpten derselvigen die armen redelich und christlich an der porten troesten und darzu die haussleuden so die pachten und den brandt inss brawhaus brengen, verplegen und der baven notturstige hem unnd strohe vor der abdyen span und der W. frauwen abdyssen unnd der sementliche junfferen onkomenden freunden perde versorgen und bestellen sal.

Andere unverschenliche avertoch offte imfal von rhuyter oder knechte sal staen zu lasten des klosters und bei dem rentmeister versorgett werden.

Item so fern die abdysse in der zeitt alder halven zu der regirung nit mehr nutte offte resigniren wolde, oder sonst sich misshilde, sal sulches staen zu discretien und or-

denung der ehrwerdigen heren abtz als oversten visitatoren des klosters.

Item so allerhande schulde und beschwer noch vor handen, ist vertragen das die sementliche resten in den bauhause (utgenamen die vurss III rhunen und noch zwei koewe so in der weijden gaen und der W. frauwen abdissen gelaten und bescheiden seint) verkauft und in die notturftige schulde dat gelt darvon gelecht sal werden, so sal auch die abdisse die samende ossen so oire W. in die wyde gekofft und dem kloster in rekening gebracht, beholden und darvor dat morger gelt sich kurten lassen, dwelck die Rentmeister auch zu den schulden gebruicken sall.

Zu dem so dar von der pachtfercken ein theil gemestett, sullen darvon funf der abdissen neben den vorgemelten zweien kohen zu erstättung der unkosten die oire W. tot Martini zukumpstig in der koeken, nach der werd gelaten und die andere gemesede vercken als pachtvercken in der vertheilunge als boven gemelt, tegen die junfferen gerekentt werden bei also dat oir W. dat mastsaet darvan au oire zugetheilte portion sich kurten sal laten.

Weitere notturff so vor him in den forigen recesse beraetschlaget und afgeredeth unnd hier nit verandertt sollen in oeren follen werden blyven und hen vorder achterfolget werden allent gedurende die zeitt von dreien jahren umb zuversuker off dise ordenung dem kloster nutzlich und arechlich sein werde als in dieselvige mit vorsahenden raeth dess ehrwerdigen heren abtz unnd der abdisse und sementlichen junfferen mit ihren freuntschaft weiteren zubestedigen, zu veranderen offte zuvermehren.

Actum zu der Honnep aller puncten vurss. ist dit recess mit eignen handen des ehrwerdigen heren abtz und abdissen mit der sementlichen junferen und deren anwesende freuntschaft undertykentt.

Richart abt zu Camp.
Anna van Lintelo, abdysse zer Honep.
Margareta von Hekeren.
Walbrich van Hede.

Jan van Keppel.
Catharina von Keppel.
Elizabeth von Merveltt.
Catharina von Langen.
Christina von Munster.
Johan von Vorstbughenforde von wegen meiner [1])nen Johanna von Vorst.
Jacob von Hekeren.
Jurgen von Keppel von wege jonffer von Heede.
Derick van Keppel.
Adolf van Merfeldt. .
Johan von Merfeldt doctor, von jonfferen Catharina von Langen.

Rijksarchief Overijsel, 4147. Afschrift.
Reg. P. A. A. M. Wubbe, Het archief der abdij te Ter Hunnepe 1931, reg. no. 595.

---

[1]) Het eerste deel van dit woord is wegens de vouw uitgevlakt en niet te lezen.

DE HOLLANDSE ZENDING IN DE LAATSTE JAREN VAN DE APOSTOLISCHE VICARIS ADAM DAEMEN.

Door de vrede van Utrecht in 1715 was de rust in de Republiek teruggekeerd. Op kerkelijk gebied echter bleef het in de Hollandse Zending nog steeds onrustig. Sinds het begin der 18e eeuw was er het bestuur der Apostolische Vicarissen geheel ontredderd. Petrus Codde werd in 1702 door paus Clemens XI geschorst en Theodorus de Cock tot provicaris aangesteld. Van Heussen en zijn aanhangers wisten te bewerken, dat de regering hem de uitoefening zijner rechtsmacht verbood. De Paus riep hem naar Rome, waar hij tot zijn dood verbleef.

In 1705 werd Gerardus Potcamp tot Apostolisch Vicaris benoemd. Hij stond onder Jansenistische invloed en er was dus meer kwaad dan goed van hem te verwachten; reeds een maand later stierf hij. Op 8 Januari 1707 werd de Amsterdammer Adam Daemen tot zijn opvolger aangewezen en gewijd tot aartsbisschop van Adrianopel i.p.i. Hij onderging hetzelfde lot als de Cock en werd verbannen. De nuntius te Keulen, Gianbattista de Bussi, vroeger internuntius te Brussel, werd weer tijdelijk belast met het bestuur der Hollandse Zending tot 1712, toen de internuntius te Brussel, Vincenzo Santini, die taak overnam (1713–1721).

Uit deze tijd dateren de hier volgende brieven. Ze zijn ontleend aan een dossier „Lettres de Hoynck van Papendrecht au Père Huylenbroucq", berustend in het

aartsbisschoppelijk archief te Mechelen en bevatten enige niet onbelangrijke bijzonderheden over de Jansenisten, over Daemen en vooral over de positie van de internuntius in die periode.

De Dordrechtenaar Cornelius Paulus Hoynck van Papendrecht, die als kerkhistoricus betekenis behouden heeft door zijn „Historia Ecclesiae Ultrajectinae" en de „Analecta Belgica", werd na zijn wijding in 1713 benoemd tot kapelaan bij pastoor J. van Bijlevelt te 's Gravenhage. Reeds een jaar later ontving de jonge priester zijn aanstelling tot secretaris van Mgr. Thomas d'Alsace de Boussu, aartsbisschop van Mechelen. Hij bleef met grote belangstelling de kerkelijke gebeurtenissen in de Hollandse Zending volgen en is in woord en geschrift voor zijn noordelijke landgenoten een krachtige steun geweest in hun bestrijding van het Jansenisme. Daarin werkte hij samen met de controversist pater Alphonsus Huylenbroucq, professor aan het theologicum der Jezuieten te Gent. In 1716 vestigde deze zich te Mechelen, toen de aartsbisschop hem tot zijn biechtvader gekozen had. Hij overleed 31 Mei 1722 nabij Salzburg, op de terugreis uit Rome, waarheen hij de intussen tot kardinaal benoemde Mgr. d'Alsace vergezeld had bij het conclave, dat Innocentius XIII tot Paus koos.

De brieven van Hoynck zijn geschreven te Affligem. Hij verbleef daar waarschijnlijk tijdens de vrij langdurige afwezigheid van d'Alsace die, als primaat der Oostenrijkse Nederlanden, naar Weenen gereisd was ter behandeling van zaken met de regering.

F. VAN HOECK S.J.

Afflighem 12 Oct. 1715

Mon Révérend Père,

J'ay reçu la lettre qu'il a plu à V.R. de m'escrire le 7 de ce mois, mais j'ay differé à y repondre jusqu'à ce que j'auray eu quelque nouvelle à luy donner par ordre de Monseigneur.

Hier soyr ayant reçu sa lettre du 28 du passé il m'ordonne de dire à V.R. qu'il se porte très bien et le père du Collier aussy, qui s'ennuy seulement de n'avoir pas à travailler [1]). Sa grandeur à eu sa seconde audience de Sa Majesté Imperial et Catholique le 25 Septembre. Il luy a fallu la demander par requete comme aussi l'expedition de son affaire, selon les formalités de cette Cour, Sa Majesté n'ayant rien a repondre au Marquis de Realp qui luy en parla auparavant. Sa Majesté le reçut fort favorablement et luy repondit qu' Elle luy donnerait bientôt la consolation de l'expédition, ce qu'Elle avoit dit au comte Stella avant que Monseigneur fut entré, lequel luy est venu dire (non sans ordre de Sa Majesté) que sa grandeur ne devoit plus songer à son affaire, qu'il en faisoit la sienne avec esperance qu'on expedieroit sans aucun delay la semaine prochaine. Ainsy, mon R.P., voilà Monseigneur à la veille de finir. Il me dit qu'il voit assez qu'on parlera d'autre chose mais qu'on attend tant que les ordres soyent dépechés, apres quoy il ecrira a V.R. laquelle il assure que l'air de cette Cour n'est pas favorable aux Jansenistes, craignant que le feu qui est en Françe ne se communique dans ce pays-çi. Les bons prêtres de la Mission d'Hollande me font des plaintes sanglantes contre Mgr. Damen, archevêque d'Adrianople et çi-devant Vicaire d'Hollande

---

1) De Jezuiet Jean du Sollier, Bollandist, vergezelde Mgr. d'Alsace op diens reis naar Weenen.

par la nomination du cardinal Bussy. Cette nomination luy couta l'exil comme V.R. le scait. Il est en Hollande depuis plusieurs semaines et c'est à la réquisition de l'Electeur de Cologne qu'il a obtenu la permission d'y pouvoir venir pour deux mois afin d'arranger ses affaires domestiques. Monsieur Dalenoort [1]), chef des refractaires de la Haye, l'a été voir lorsqu'il y etait logé à la Sonnette, et travaille fortement auprès des Etats de Hollande pour le faire admettre Vicaire de la Mission et ensuite il a été plusieurs fois à Amsterdam pour conferer avec luy. Aussy se vantait il de surmonter toutes les difficultés des placards émanés contre le dit prélat. Croiriez vous, mon Père, qu'il prête oreille à ces enchantements? Il n'y a rien de plus certain. Et ce qui me fait frémir c'est ce que je scay de science certaine que le dit prélat, pour assurer les Jansenistes de sa protection, est allé, la semaine passée, diner chez M. Dalenoort, au grand scandale des bons catholiques qui en murmurent hautement. On m'assure que les Etats de Hollande se laisseront gagner par ce M. Dalenoort. Mais, mon Père, que deviendront les bons catholiques? Savez vous qu'en ce cas là il n'aura plus rien à espérer du retrablisement des Jesuites [2]) qui, il y a peu de temps, n'était pas si eloigné? J'ai trop à escrire pour en informer votre Provinçial mais je prie V.R. très instamment de le luy vouloir mander au plustôt pour en donner avis à Rome, car ce ne sont pas icy des contes à rue mais des scandales publiques.

[1]) Willem van Dalenoort, pastoor der Sint Augustinuskerk te 's Gravenhage.

[2]) De Jezuieten waren er van beschuldigd de onruststokers te zijn bij de aanstelling der Apostolische Vicarissen. Herhaaldelijk hadden de Staten van Holland gedreigd met uitbanning als er niet voor gezorgd werd dat binnen bepaalde tijd de rust zou zijn hersteld. Toen dit niet gebeurd was bij de benoeming van Daemen werd in 1708 een definitief decreet uitgevaardigd en moesten de Jezuieten hun Staties verlaten.

Quoyque je ne crois pas que le Pape nous voudra donner un Vicaire, sollicitantibus et obstetricantibus Jansenistis, et qu'il voudra oublier la cruelle méprise que le dit prelat a fait de ses bontés, en renoncant au vicariat sans l'avoir consulté. Néamoins il faut l'en informer de crainte d'être surpris la seconde fois, comme il fut lorsque on nomma Monsieur Potcamp. Je ne doute nullement que V.R. ne regarde cette affaire avec tout le serieux possible: Me fiant à cela j'ai l'honneur de me dire avec tout respect de Votre Reverence le très humble et très abeissant serviteur.

C. P. Hoynck de Papendrecht.

Afflighem 16 Nov. 1715

..... Quant aux affaires de la Hollande je crois avoir marqué à V.R. que Mgr. Daemen est retourné à Cologne, que les refractaires n'ont rien obtenu en sa faveur pour le Vicariat et qu'il y a eu des membres de l'Etat qui ont dit en pleine assemblée que ces messieurs n'etaient point de genere virorum illorum per quos salus facta est in Israel. Ils ont trouvé fort etrange qu'ils faisaient tant d'efforts pour un homme qu'ils ont tant décrié du temps passé [1]). Ce rencontre ne saurait être que favorable pour nous en cas qu'on vienne à solliciter l'admission d'un autre qui pourra être agreable egalement à l'Etat et à la Cour de Rome. Je connais un prêtre [2]) qui par plusieurs personnes de credit en Hollande a été proposé pour être Vicaire à un

[1]) Een maand na de benoeming van Daemen hadden refractarii in een „memorie" daar tegen bij de Staten geprotesteerd. 4 Februari 1707. Zie Bijlage.

De 17e Mei 1707 dienden echter vijf leden van het Haarlemse Kapittel bij de Staten van Holland een suppliek in ten gunste van Daemen. Hoynck, Historie der Utr. Kerk. Aanhangsel blz. 72.

[2]) Waarschijnlijk is hier bedoeld pastoor J. v. Bijlevelt.

Evèque de pays-cy et de qui on peut être assuré qu'il est de tout son coeur catholique-romain. Mais il y a des gens qui ne trouvent pas grande capacité en luy et qui pour ce la luy sont contraires. Je le connais particulierement et je crois qu'il pourrait reussir et par la quantité des amis qu'il a à l'Etat, il pourrait un jour procurer le retablissement des Jésuites. Et comme c'est quasi l'unique qui est bien avec l'Etat, il me semble qu'on ne devrait plus balancer à le choisir. Quand on est une fois en possession on trouvera par après des gens capables et dut on commencer par nommer le plus pauvre esprit du monde dont on serait assuré pour sa doctrine et bonnes intentions, il me semble qu'on ne devrait tarder pour se metttre en train et en possession. Car ceux qui veulent tout peser aux poids du sanctuaire, travailleront longtemps avant de trouver en un même homme la qualité de bon catholique et l'avantage de sujet agréable à l'Etat, et pendant qu'ils en rèvent ils se laisseront échapper l'occasion qui ne revient pas toujours. Il est à remarquer aussy que la necessité de donner un Vicaire à la Hollande n'a jamais été plus grande qu'elle n'est à présent et on se trompe à Rome où on croit qu'on est assez pourvu à la Mission en donnant l'administration aux Internonces, car l'autorité de ces ministres apostoliques lui est de nulle utilité et même fort prejudicieuse. Monseigneur Santini en a de tristes expériences. J'ai un memoire tout prêt pour prouver cela et c'est par là qu'on doit commencer à Rome où l'on n'apprehende pas assez le danger où la Mission est exposée. Je ne laisserai pas d'implorer la protection de Monseigneur quand il sera en possession pour interceder pour notre pauvre Mission et représenter à Rome la nécessité qu'il y a d'y pourvoir par un Vicaire au lieu. Il faudra y interesser tous nos Evèques et ne plus chicaner sur le peu de capacité d'une personne bien intentionnée et agréable

à l'Etat. Et si je ne craignerais pas de donner trop d'empèchement a Votre Réverence je luy envoierais dès à présent le susdit mémoire pour y apporter ses judiciennes réflexions et seconder mon zèle. Le danger où la Mission est exposé et si grand qu'il faut l'avoir vu pour le croire. J'y ai été 15 mois; j'ay été par toute la Hollande proprement dite; toutes les ordonnances de Mgr. l'Internonce ont passé par mes mains; c'est moy qui ay couché toutes ces reponses, qui a contribué a remedier quantité des abus; j'ay executé ses ordres; j'ay accompagné un archiprestre en ses visites de sorte que je peux en quelque manière juger de la chose. Cette Eglise a été autrefois trop florissante et le nombre des catholiques est trop grand pour la negliger ou pour consacrer son repos à l'envie de certains gens qui ne sauraient voir d'un bon oeuil qu'un autre redresse ce qu'ils ont détruit.

Par cette digression j'oublieray prèsque de dire à V.R. que Monseigneur me marque du 2 de ce mois la continuation de sa bonne santé, qu'il se divertissait avec deux Evècques d'Hongrie qui lui ont fait beaucoup d'honnetetés à Presbourg. Sa Grandeur a déjà eu avis que l'ambassadeur avoit donné part au Pape d'avoir reçu les ordres pour présenter les nominations sans pensions et elle me dit que Sa Sainteté luy avait fait escrire par le cardinal Paulucci qu'Elle a ordonné que tout soit prêt pour le premier consistoire.

Ainsy, mon R.P. nous aurons de bonnes nouvelles en 15 jours. Et je suis bien aise de vous pouvoir dire encore quelque chose d'agréable pour quitter la petite arrière pensée pour le Placet; c'est que le Traité de la Barrière est signé [1]). Monseigneur ne scait pas encore,

---

1) Het barrière-tractaat in 1715 gesloten tussen de Republiek en Oostenrijk en gericht tegen Frankrijk. De Republiek mocht garnizoenen leggen in een gordel vestingen der Oostenrijkse Nederlanden.

mais il me dit en termes exprès que les moyens sont trouvés de luy faire prendre possession sans que le Conseil d'Etat d'aujourdhui s'en mêle. En attendant d'en voir le succès je me dis avec beaucoup de respect etc.

C. P. Hoynck de Papendrecht.

Afflighem 23 Nov. 1715

Mon très Réverénd Père,

Je vous envoye içi le projet de mémoire mentionné dans ma précedente. On y retranchera, ajoutera, changera ce qui on voudra, car je ne le donne à V.R. que pour un projet. Aussy faudra-t-il le faire en latin pour qu'il puisse servir à Rome. De tous les faits qu'on y avance on a des preuves claires, convincantes et de fraiche date. Monseigneur van Susteren [1]) me l'a demandé aussy et m'a donné de l'ouvrage pour plusieurs jours. C'est pour cela que je dois repondre a votre lettre laconiquement.

J'ecriray en Hollande pour les Hexaples. Je vous remerçie des nouvelles de Françe. La fermeté du clergé pourra faire du bien ou du mal selon que le Duc Regent [2]) s'y prendra. Monseigneur l'Archevèque m'escrit du 9 la continuation de sa bonne santé et du père du Sollier. J'aurays quelque chose à vous dire mais je n'ose pas le mettre par escrit et il m'est impossible de venir jusqu' à Gand. Je suis dans tout le respect etc.

C. P. Hoynck de Papendrecht.

M e m o i r e,

Rome croit d'avoir assez pourvue pour le gouverne-

---

[1]) De Amsterdammer Henricus van Susteren, bisschop van Brugge (1715–1742).

[2]) Hertog Philips van Orleans, regent voor de minderjarige Lodewijk XV.

ment de l'Eglise de Hollande ayant donnée la faculté aux Internonces pour la conduire. L'on prétend de faire voir le contraire et encore de prouver que ce gouvernement luy est de nulle utilité et fort préjudicieux.

1°. Le changement des Internonces, qui se fait assez souvent, cause un grand dereglement dans la conduite de cette Eglise.

2°. Les Internonces venant aux Pays-Bas n'ont aucune connaissance de l'état de cette Eglise, dont ils doivent se faire instruire de nouveau souvent par des prêtres qui donnent une toute autre idée que ses antecesseurs en ont eu. C'est ce qui fait que voulant remedier aux abus ils en commettent de plus grands sans toutefois n'en être la cause.

3°. Les Internonces ne connaissent aucun pasteur que par le recit d'autruy, qui quelque fois parle ou par préjugé ou par affection particulière, ou par quelque petite envie etc.

4°. Dans la Mission de Hollande, sujette aux Vicaires, l'on compte pour le moins entre le sept et huit cent prêtres, sans y comprendre les religieux qui sont même presque aussy fort [1]). Il est impossible aux Internonces de les connaitre tous, leur science, zèle, capacité et leur conduite bonne ou mauvaise ,que par relation qu'on leur en fait.

5°. L'autorité dont les Internonces sont revêtue pour administrer cette Eglise n' a point toujours toute la forçe parce qu'il n'y a personne en Hollande pour la soutenir. On en voit de tristes experiences. C'est pour-

---

[1]) De cijfers die Hoynck hier geeft zijn zeker onjuist. Enige jaren later, in 1721, schrijft Van Bijlevelt in een verslag dat in de Hollandse Zending 271 saeculiere en 108 reguliere geestelijken werkzaam zijn. B.B.H. II, blz. 338.

quoy leur autorité est peu respectée, leurs excommunications sans effet, leurs suspensions meprisées et leurs menaces raillées. De tout cela nous avons des exemples de fraiche date.

6°. Les Internonces ne font aucune visite et ne peuvent pas la faire. Chose pourtant bien nécessaire pour s'informer de la conduite des pasteurs, des revenus attachés aux stations soit terres, maisons etc. Si tout cela est bien administré, si le peuple est bien instruit, principalement les enfants dont on les doit examiner. On pourrait ajouter içy que, depuis le commencement de ce siècle, que les Internonces ont eu la seule administration de l'Eglise de Hollande, le sacrement de confirmation n'a plus été administré.

7°. Les Internonces ignorent les manières du pays, ne sont pas informé des placards de leurs Hautes Pensionnaires dont quelqu'uns subsistent encore; ils ne sont pas instruit de l'autorité des baillys qu'on doit en quelque façon respecter pour jouir de la liberté que nous possédons d'exercer notre religion dans la forme que nous l'exercons à présent, c'est à dire avec toutes les céremonies qui se patriquent en Flandre.

8°. Les Internonces ne resident point en Hollande. A-t-on besoin d'eux il faut leur escrire et souvent, avant de recevoir leurs réponses, les affaires sont désesperées, faute d'une prompte expédition. Aussi n'est il pas toujours de la convenance des pasteurs, tant pour la depense du voyage que pour ne pas abandonner leurs églises, de courir à Cologne ou à Bruxelles.

9°. Les prêtres sont les maitres en plusieurs endroits plus qu'ils le doivent, les uns s'introduisent dans des Stations par la cabale d'une partie de la communauté, les autres par la faveur des baillys ou de quelque ami particulier, excitant ainsy de la division pour obtenir des Internonces les lettres de mission au prejudice des

prêtres plus respectables que les Internonces avaient destiné ou même denommé pour telle Station. Il y a eu même des prêtres qui se sont mis en possession des Stations à main forte par officiers réformés du village.

10°. Il y en a d'autres qui vendent les revenus de l'église qui consistent en terres, maisons etc. sous prétexte de ne pouvoir pas vivre, et cela sans connaissance des Superieurs et seulement de l'avis de quelque maitre d'église qui partage peut-être avec eux une petite portion du gateau.

11°. Les religieux, dont le nombre est extrêmement grand, impiètent sur le clergé, courent de maison en maison pour s'attirer du monde et comme ils sont souvent trois ou quartre dans une même Station et ont plusieurs Stations dans une même ville, ce qui est contraire aux concordats de l'an 1624 [1]). Ils sont aussy plus en état de s'attirer du monde par leurs services au préjudice des pasteurs qui doivent contribuer aux dépenses et aux frais extraordinaires du clergé ou du Vicaire quand il en aurait, pendant que ces moines, qui ont le plus beau monde et le plus commode, ne contribuent rien. Leur liberté à présent devient si grande qu'ils administrent les sacrements et font les fonctions pastorales dans la Mission des bons prêtres et même leurs disputent l'étendue de leur jurisdiction, laquelle cependant à été de tout temps reglée.

12°. Il n'ya plus de jeunes théologiens pour entrer en la Mission, de sorte que les pasteurs qui ont besoin d'assistence sont sans chapellains et plusieurs Stations désertes ou occupées par des religieux. Les séculiers n'envoyent plus leurs enfants pour étudier, voyant qu'il

[1]) De overeenkomst in 1624 te Brussel gesloten tussen de Ap. Vic. Rovenius en pater de Montmorency, provinciaal der Jezuieten, ter bijlegging der heersende geschillen. Van Hoeck, Schets van de geschiedenis der Jezuieten in Nederland, blz. 137.

n'y aurait point de promotion pour eux, les religieux occupant tout. Les Internonces ne connaissent point les séculiers qui ont les moyens de faire étudier leurs enfants et ne sont pas à portée de les y induire.

Par toutes ces raisons et plusieurs autres qu'on pourrait alléguer, on peut juger que la personne de l'Internonce avec toute l'autorité qu'il a recue de Rome pour la conduite de cette Eglise ne suffit pas pour la conduire avec honneur, ni pour redresser les abus, contenir les prêtres dans leur devoir et reconcilier les refractaires avec le St. Siége. C'est ce qu'on prétend que le seul Vicaire sur le lieu pourra faire par les considerations suivantes:

1. Le Vicaire demeure en Hollande, connait à fond cette Mission, connait aussy tous les prêtres qui ont Station, fait la visite dans toutes les Stations. Il prend personellement connaissance de la conduite des prêtres, il examine les revenus attachés aux chapelles si on en fait un bon usage et s'il y a quelque abus qui s'y glisse tant pour le maintien de ses fonds que pour les reparations des églises et des maisons pastorales qui souvent sont negligées principalement sur le plat pays.

2. Le Vicaire peut en toute liberté administrer le saint sacrement de confirmation et exercer tous les actes pontificaux, comme du temps passé. Il peut visiter les chapelles des religieux qui ont Station, connaitre les differens qui naissent entre eux et les pasteurs et les assoupir selon la prudence et la justice et ainsy maintenir la paix entre le clergé et eux.

3. L'autorité des Vicaires sera mieux maintenue et respectée parcequ'ayant un pouvoir absolu, reconnu par les Etats, ils se feront bien obeir. Le Vicaire pourra citer personellement de comparaitre devant luy les prêtres delinquents sans que les Etats trouvent à redire à ces formalités de jurisdiction ecclesiastique. C'est

ce qu'on ne permet point que les Nonces fassent, parceque les comparants doivent sortir pour se présenter hors la jurisdiction des Etats ce qu'ils ne veulent nullement souffrir, disant que ces sortes de citation blessent leur souveraineté. Aussy avons nous vu des grandes difficultés de la part des Etats quand ces citations ont été faites, comme en effet ils ont chassé les Jésuites et auraient chassé d'autres prêtres dernièrement si le Nonce de Cologne n'eut point desisté.

4. La connaissance des placards emanés par les Etats, l'autorité et la jurisdiction temporelles des Seigneurs et Baillys doivent être considerées. Il appartient au Vicaire d'en avoir une parfaite connaissance et de les observer sans toutefois blesser l'autorité spirituelle.

5. Il est plus facile aux prêtres d'avoir recours aux Vicaires quand il leurs arrivent quelques difficultés, que de courir à Bruxelles ou à Cologne. D'ailleurs les vicaires sont à la main pour se faire transporter sur les lieux pour y apporter du remède.

6. S'il y avait un Vicaire, jamais les prêtres oseraient s'introduire dans une Station par cabale, et bien loin aussy d'oser aliener les fonds et les vendre à leur profit pour vivre en repos le reste de leurs jours. Du moins on n'en a jamais vu des exemples dans les temps des Vicaires.

7. Sil y avait un Vicaire sur le lieu, les religieux n'oseraient jamais entreprendre, comme ils font à présent, sur la jurisdiction des prêtres du clergé; il semble que parceque personne à présent ait l'autorité de les corriger et de régler les limites sur l'ancien pied, qu'ils peuvent impunément tout faire, tout dire, soit vrai soit faux. Le nombre des moines est si grand qu'on en voit une abondance courir les villes et le plat pays. Si une Station est bonne ils s'y fourrent par les intrigues des

paysans; si elle est pauvre leur zèle s'evanouit et ils la laissent pour les séculiers.

8. Les chapelains des ambassadeurs [1]) qui sont tous des religieux exercent les fonctions pastorales, baptisent, marient, pour avoir l'entré dans les maisons et s'attirent le plus beau monde, sans qu'ils veuillent jamais entrer dans les charges du clergé, nourir les pauvres, elever les enfants orphelins dont la Haye est accablée. Et comme ils ne communiquent à personne leurs registres de baptême ou mariage, les pasteurs ne sont pas en état d'en donner de témoignages quand ils en sont requis, d'où viennent de grands inconveniens et désordres qu'on voit encore tous les jours. Un Vicaire y remedierait en ordonnant, comme besoin serait et voyant de ses propres yeux tous ces abus.

9. C'est aussy l'unique moyen pour faire rentrer les Jesuites dans leurs Stations d'Hollande. Car, le Vicaire étant établi et reconnu par les Etats, pourra negotier en leur faveur et il y a des ouvertures faites qui font espérer qu'on surmontera tous les obstacles avec le temps.

10. C'est encore l'unique moyen de procurer de bons prêtres à la Mission, de faire fleurir les études; un Vicaire, connaissant les seculiers qui ont les moyens de faire étudier leurs enfants et étant à portée pour induire à les envoyer aux Seminaires et en faire des théologiens capables de servir la Mission, d'assister les

---

[1]) De gezanten van Frankrijk, Spanje en Venetië hadden eigen huiskapelaans. Hun kapellen waren ex-territoriaal en vielen dus feitelijk buiten het rechtsgebied der Staten. Sinds de sluiting van het Twaalfjarig Bestand werden die kapellen ook opengesteld voor het publiek, hetgeen aanleiding gaf tot veel moeilijkheden met het Staats- en Kerkbestuur. Toen de Statie der Jezuieten te 's Gravenhage in 1708 gesloten werd, bleven de paters hun geestelijk dienstwerk voortzetten in de kapel der Spaanse Legatie. Van Hoeck, Schets enz. blz. 53.

prêtres de grandes communautés et de maintenir le clergé contre les exorbitantes prétentions des religieux.

11. Les Etats veulent pour pasteurs des naturels du pays et quelquefois les magistrats veulent des cytoyens au défaut desquels les Stations restent désertes et les églises fermées pour toujours. C'est à quoi un Vicaire peut et doit remedier, car il est inconcevable combien de désolations ont été cause à cet égard.

12. Plusieurs refractaires voyant un Vicaire se reconcilieraiont avec le St. Siège. Si les plus entêtés restent dans leurs opiniatretés, venant à mourir, le Vicaire est à portée pour envoyer un bon prêtre dans telle Station, Ainsy en peu de temps on retablira cette Eglise désolée. Les chefs des refractaires sont vieux; s'ils persistent dans leurs erreurs ils se feront peu respecter.

13. Il faut scavoir que le plupart des gens du plat pays courent risque, faute d'instruction, de devenir catholiques de nom sans en avoir les effets. La chose est assez triste; il faut la voir pour croire.

14. Les Seigneurs Etats sont assez disposés pour admettre un Vicaire; plus que cinq ou six ont donné parole de n'être nullement contraires et de permettre même qu'on en choisisse un independemment des Jansenistes; pourvu que celuy qu'on nommera soit agréable à l'Etat, de sorte que sans blesser l'autorité du St. Siège on peut de sousmain s'informer si un tel est agréable et alors en faire la nomination. On ne trouvera pas toujours les mêmes dispositions de la part. des Etats, raison pourquoy on ne la doit pas négliger.

Afflighem 28 Nov. 1715

Mon Reverend Père,

..... Je n'ay nullement besoin du memoire que j'ay envoyé, m'étant reservé la minute. Ainsy je vous

prie de le lire à votre aise, l'ayant copié pour V.R. pour y faire telles reflexions qu'elle jugera à propos. La chose que j'avais à vous dire et que je n'osais pas mettre par escrit y a du rapport. Ce m'est assez que personne ne voit les lettres de V.R., car si selon la coutume le recteur les ouvrit, la chose luy pourrait donner des impressions desavantageuses pour moy ne me connaissant pas. Il faut scavoir qu'on a travaillé a Rome, il y a plus de deux ans, pour persuader au St. Siège la nécessité de donner un Vicaire à la Mission et Monsieur Keysersvelt, alors ministre de l'Electeur de Trèves à la Haye, en l'escrivait toutes les semaines et conferait la dessus avec le curé de la Haye que V.R. a vu à Bruxelles. Ce monsieur Kysersvelt a grande connaissance des affaires de la Mission, pour laquelle il s'est toujours interessé, ayant eu grand part à l'établissement de feu monsieur Potcamp, quoiqu'il s'y soit un peu trompé comme les autres Dans ce temps, aprés plusieurs repliques, on escrivait de Rome qu'il n'y avait rien à espérer parceque les Jésuites traversaient toute la negociation, sollicitant à ce qu'on ne nomma de Vicaire sans stipuler expressément le retablissement de leurs missionaires. Je scay de science certaine que Monseigneur Santini a fait aussy des instances à Rome pour nommer un Vicaire, mais qu'il n'a rien obtenu, peut-être par la même raison, et on ne l'obtiendra jamais tant que la Compagnie persistera à vouloir cette condition qui ne peut pas être acordée. Un des principaux missionaires de Hollande a été chez moy et m'a dit qu'on est toujours dans l'apprehension de rencontre cette obstacle et qu'un de vos pères en Hollande se distinque par debiter qu'on ne fera jamais de Vicaire sans qu'ils soient auparavant dedommagé de tout ce qu'ils ont souffert dans la Mission. De telles demandes sont à présent hors de saison et je voudrais bien persuadér à V.R. qu'il est de l'interêt de la Com-

pagnie de se relâcher sur ce point et même d'employer tout son credit pour procurer un Vicaire à la Mission, car après son établissement on peut espérer le retour de ses missionaires et non pas auparavant. Un membre de l'Etat d'Hollande [1]), qui est en grand crédit et bien intentionné pour les Catholiques, qui est dans ce sentiment que les Etats n'auraient jamais du se mêler des affaires des papistes et à que votre missionaire de la ville de Gouda est redevable de son retablissement, ce Monsieur a dit en ma présence qu'on était bien mal avisé de vouloir ainsy prescrire des loix à l'Etat et de vouloir stipuler une condition qui sera refusée éternellement; qu'on gâterait l'affaire pour jamais si on en faisait la proposition; qu'il nous conseillait à n'y point songer mais qu'on travaillat à retablir la tranquillité dans la Mission et que par-apprés on aurait toute la convenence possible, donnant assez clairement à entendre qu'alors on trouverait la même facilité dans les autres villes qu'on avait rencontré à Gouda. En effet, je crois que tout ira bien après l'établissement d'un Vicaire et, si la personne que je voudrais y est promue, la Compagnie aura un véritable ami qui est fort avant dans les grâces de l'Etat. Nos Evèques travailleront en vain tant que la Compagnie ne se departira point de sa prétention. On se fera des amis à l'Etat sans aucun advantage si on en fait la proposition, et l'occasion nous échappera sans la voir peut-être jamais revenir. Je scais bien qu'il est facheux pour la Compagnie de voir ses Stations desertes, ses églises fermées et d'autres gens moissonnant ce qu'ils ont semé; mais toute cette perte peut elle égaler le malheur de l'Eglise en général, et cette reparation à stipuler doit elle empêcher le bien général de la Mission? Il me semble qu'on devrait icy

---

[1]) Bruna van der Dussen, lid der Staten van Holland, burgemeester en pensionaris van Gouda. B.B.H. I bl. 168, 201.

sacrifier son interet particulier quand même on n'aurait point l'espoir qu'on a de se voir retablir après que l'Eglise sera en paix.

Votre Révérence fera de cet avis tel usage qu'elle voudrais, mais la Compagnie doit être persuadée qu'il y a de la conscience â vouloir empêcher un si grand bien pour ses interets particuliers. Ce que j'ay dit n'est nullement en vue de supplanter la Compagnie; la necessité nous engage à ne point toucher cette prétention, et je vous crois persuadé de la droiture de mes intentions et de l'affection que j'ay pour la Compagnie. Je vous prie, mon Réverend Père, de m'en dire votre opinion et de croire que je suis avec beaucoup de respect.... etc.

C. P. Hoynck van Papendrecht.

Afflighem 28 Férrier 1716

Mon Reverend Père,

J'ay reçu hier des nouvelles très affligeantes d'Hollande. Les réfractaires poussent les choses à bout et ne gardent plus des mesures avec le Pape. Il y a plus de trois mois qu'on m'advertit que quatre jeunes Janse nistes étaient sacrés prêtres en France par quelque Evêque du parti du Cardinal de Noailles [1]), sans signer le Formulaire et en vertu des démissoires que les pré-

[1]) Louis de Noailles, Kardinaal-aartsbisschop van Parijs (1695–1729). Begunstiger der Jansenisten.

Als zij in Frankrijk de wijding ontvingen zal met die „quelque Evêque" wel bedoeld worden Jean Soanen, bisschop van Sens. Er bestaan echter over die wijdingen verschillende lezingen. Arch. A. U. II blz. 173 zegt, dat de Ierse bisschop Lucas Fagan in 1715 de priesterwijding toediende aan Joannes Libon (door Hoynck genoemd Lebon) en aan Joannes van Heyningen, en in 1716 aan Godefridus Acquoy, Arch. A. U. VII blz. 449: „Godfridus Akkoy, jam ordinatus et in patriam redux, ostendit patentis litteris Episcopi Senecensis de collatis sibi S. Ordinibus testimonium ferentes". Op de „Liste des ré-

tendus Vicaires d'Hollande ont expectiées. J'en ai d'abord instruit Mgr. Santin, mais c'étaient les premiers bruits on n'en a pas scu scavoir le précis et ces messieurs prenaient grand soin à cacher leur mystère d'iniquité pour pouvoir envoyer successivement d'autres et fortifier ainsy leur parti qui commençait à s'affaiblir. Ils ont enfin levé le masque et on a vu paraitre tout d'un coup neuf jeunes prêtres qu'on a distribué en divers endroits pour aller commettre toute sorte de sacriléges sur les pouvoirs de ces prétendus Vicaires. Il y en a trois de ma connaissance. Un nommé Jean Lebon, mon patriote malgré moij, qui a fait ses primices à Dort le 16 de ce mois. Jean van Heyningen qui a fait les siennes à Delft le jour des Roys chez monsieur van Erkel, où il restera en qualité de chapellain. Ces deux messieurs étaient sous-diacres depuis Noël 1705, ayant reçu cet ordre par feu l'Eveque d'Anvers Reginald Cools en vertu des demissoires de feu notre Vicaire Gerard Potcamp qui n'a vécu en cette charge que 33 jours. Le susdit Eveque les avait ordonné sans exiger d'eux la souscription du Formulaire et aurait poursuivi à les faire diacres et prêtres si une certaine personne, qui m'est bien connue, ne l'eut empeché par feu l'Archeveque. Le troisième s'apelle Akkoy arriere neveu de Jansenius, un de „septem pediculis Lovaniensibus" caracterisés ainsy par le fameux Docteur Martin et çi-devant Magister Scholarum Trevialium au nouveau collège à Louvain. Les six autres me sont inconnus mais je ne doute nullement qu'ils soyent aussi braves que ces trois. Nous pouvons bien nous

---

fractaires qui sont à présent (21 Juli 1716) en vie" B. B. H. I blz. 206 komt alleen voor Joannes Pereboom, pastoor te Dordrecht. Daarachter volgt echter: „On n'ajoute pas icy huit ou neuf autres ecclésiastiques nouvellement ordonnés par un Evêque inconnu". Zie ook Van Bilsen, Het Schisma van Utrecht, blz. 70–72.

louer de nos Eveques et de ceux de Westphalie, qu'ils ont sollicité souvent, en ce qu'ils refusaient d'ordonner les refractaires d'Hollande. Ils ont trouvé que les privilèges de l'Eglise Gallicane portent qu'on peut ordonner „non subditum" sans encourir la moindre des censures ecclésiastiques portées par les canons et le Concile de Trente. Je scay bien qu'ils feront icy valoir les droits de leurs prétendus chapitres d'Utrecht et de Harlem et que leurs Vicaires, sede vacante, ont toute la jurisdiction, et je n'ay rien à repondre à ce prétexte spécieux si ce n'est que le Pape a souvent declaré le contraire. Encore autre chose où je ne trouve rien à repondre et où vous mon Père, tout theologien que vous êtes, serez au bout de votre latin. Voicy l'affaire. Ce consecrateur français de nos jeunes Jansenistes, soit archevêque ou evêque, je n'en scay rien, a donné au surdit Jean Lebon une bulle d'indulgences plenaires avec prieres de 40 heures, pour le curé janseniste de Dort et toute la communauté. Et pour que vous ne doutiéz point de la vérité du fait, ces indulgences ont été publiées et frequentées sur l'église de Monsieur Peereboom, pastor secundarius à Dort, et ont été gagnées quatre jours de suite par ceux de sa bande. Qu'en dites vous, mon Père? Vous avez toujours cru que la concession des indulgences était un acte de jurisdiction et ne pouvait être dispensé quam inter subditos et qu'autrement faite c'était une vraye dissipation du trésor de l'Eglise. Voyez comment vous vous êtes trompé ou au moins avez ignoré les principes de l'Eglise Gallicane. Quoi qu'il en soit, cette affaire qui chagrinera extrêmement le St. Siège et fera echouer tous les projets qu'on a formé à fléchir le Pape envers la Mission. Car ces messieurs, en agissant comme ils font, ne songent à rien moins qu'à se reconcilier avec luij. Et si ce n'est icy aller à grands pas au chisme, je n'y comprends rien. Dieu veuille avoir pitiè des pauvres catholi-

ques d'Hollande qui en souffrent plus qu'on ne croit.

Je suis sans lettres de Vienne des deux Ordinaires, ce qui me fait croire que Monseigneur est en chemin, puisque le Père du Sollier me dit dans sa lettre du 8, par ses ordres, qu'ils étaient partis en cas que je ne reçusse plus des lettres. D'autres nouvelles je n'en ay pas. Je suis etc.

C. P. Hoynck de Papendrecht.

BIJLAGE.

Memorie rakende den Heer Adam Damen wien de Heer Nuntius tot Ceulen tot pauselijk Vicarius wil aenstellen.

Vooreerst is A. Damen een sonderlinge correspondent van Theod. Cock, wien hy ten synen huysen tot Ceulen heeft gelogeert self na dat Haer Edel Grootm. op de vluchtigen Cock gelt hadden gestelt.

Denselve Cock, deken synde van het Capittel der collegiale kerck binnen Emmerik, heeft syn dekenschap afgestaen in faveur van den Heer Damen die het nu besit.

Damen is in een uitheemsch Capittel, te weten in het Domcapittel van Ceulen ingelyfft, en soude dese inlyving benevens de voordeelen daarmede vereenight waerschynlyck niet willen verlaten om het Vicarisschap. Hy soude dan buyten 's lands resideeren en alhier door ondervicarissen het voornaemste verrighten welcke voorseker geen andere souden syn als verslaefde yveraers voor de Jesuiten ende voor het Hof van Romen.

't Is onmogelyck daerinne te voorsien, want of men hem al soude verpligten om syn ondervicarissen uyt de Capittels te nemen, sal hy altyt in de gewigtigste saken dese ondervicarissen connen voorbygaen en onder de hand sigh van anderen bedienen. En vermits hy tot Ceulen den Nuntius Bussi aen syn syde sal hebben, sal hy teenemael van syn wencken moeten afhanghen.

De Nuntius verongelyckt in dit werck de Clergie door

dewelcke Damen niet voorgestelt noghte versocht is. Hy overtreed oock het alom gepresen placcaat van Haer Edel Mog. van den 17 Augusti 1702 de arbitraire aanstellinge van onse kerckvooghden, afwerende en vereyschende dat ze naer het oude gebruyck sullen worden geeligeert ofte voorgestelt. Het recht van voorstellen, eens aan de Clergie ontvrongen synde, sal voor altyt verloren sijn ende sal 't Hof van Romen ruym bane hebben, welcke selfs in Rooms Catholycke landen niet wordt toegestaen. Is oock te bemercken dat de Jesuit van der Burg, uyt den Haag uytgeset, sig sedert langhe weken tot Ceulen heeft opgehouden soo dat dese aanstelling van Damen waerschynlyck een werck is met de Jesuiten gesmeed. By alle hetwelcke nogh komt dat Damen gehouden wordt voor een bysonder styfhoofdigh man, wiens vrienden oock hier te lande met de party der Jesuiten en tegen de Clergie seer sterck syn ingenomen, in dier voegen dat het belang van de Clergie en selfs oock van het vaderland door het admitteeren van Damen geen minder maer een grooter nadeel soude lyden als het door die van Cock soude geleden hebben.

Onder alle de ingesetenen en opgesetenen onder 't gebied van den Staet schynt het dat er gheen gevonden worden die meer reden hebben om te verlangen naer 't aenstellen van een Vicarius onder de Roomsgesinden als de ingeborene Clergie die tot nu toe door de maghtige hand van Haere Hooge Overigheyt soo klaerblyckelyck is beschermt in de tegenwoordige verdruckingen. Edoch sy wenscht naer het aanstellen van een Vicarius wien sy krijgen ende door wien sy geleyd en geregeert worden op een wyse die overeen comt met de intentie van de hoge Overigheyt die niet regelrecht aenloopt tegen de placaten en willekeuren van hunne Souvereinen. De intentie van de hoge Overigheid is een bestendige rust onder hare ingesetenen Roomsgesinden die sy volgens haer gesag niet en can nogh wil dulden die door vremde mogendheden overheerst, gedruckt ende despotice geregeert wordt.

Het placaat den Vicarius der Roomsgesinden aengaende in 't welck syne aenstellinge en aenneming word geregelt is 't placaet van 17 Aug. 1702. Tegen dit placaet tegen die

intentie der Hoge Overigheyt loopt regelrecht aen de nieuwe aenstelling door den Heer Bussius, pauselijk Nuntius te Ceulen, op 8 Januari 1707 gedaen voor den Heer Adam Damen tot Vicarius in dese landen. Over de bestiering van desen man die niet onsydigh is, can geen bestendighe rust syn. Syn voorbarigheid toont oock dat de ingesetenen Roomschgesinden onder syn beleydt door een vremde Mogendheyt, 't Hof van Romen, sal overheerst, gedruckt en despotice geregeert worden. Men spreekt alleen van de eensydigheyd en voorbarigheyd om 't hatelyck van syns persoons onbequaemheyd niet op te haelen. Het is een man sonder theologische studie tot canoninck opgequeeckt, die tot president der finantien van Clemens, den bisschop van Ceulen, aengestelt synde door dit employ van de geestelycke oefeningen, dewelcke een Vicarius hier te landen altyd waerneemt, staegh verhindert en belet is geweest. Als voorbeeld souden syn 't preekampt, 't visiteeren der onderhoorige priesteren, 't examineeren dergenen die tot priester souden worden aengestelt, 't beantwoorden van gevallen van conscientie etc. Dese en meer andere diergelycke personele onbequaemheden overgeslaegen synde, is het klaerblyckelyck dat de man niet onsydigh maer geheel eensydigh is en genegen tot dat getal der geestelycken van hetwelcke de hoge overigheyd tot nu toe het beste vertrouwen niet gehad heeft.

De bekende Fox en andere heftige aenhangers van de Cock syn dagelycks over de vloer by Damen en overleggen alles met hem soo dat hy reeds met henlieden schynt aen te spannen. De Jesuiten en 't Jesuitische volck singht over dese aenstellingh volle victorie en seght ront uyt dat sy tegen de ingesetene Clergie triumpheren. Sy weten dat die aenstellingh te Romen ende te Ceulen bekuypt is door Theod. Cock en de Jesuiten, voortgeset door den Jesuit van der Burgh, onlangs door de Hooge Overicheyt uytgeset welcke Jesuit sig enige weken tot Ceulen heeft opgehouden. Sy weten dat de Jesuiten te Emmerick daerover Heer Damen gecongratuleert en vele vreugdetekenen hebben aengeregt doe hy over Emmerick naer Amsterdam gecomen is: Sy weten dat te Emmerick de spraeck gaet dat

Damen alreets gesproken heeft van aldaer een queeckschole voor de geestelyken op te rechten en den befaemden van Wyck, een slaef der Jesuiten, een syner gunstelingen, om syn oproerigh gedragh door den staat gebannen, tot Overste er over aen te stellen.

De voorbarigheyt van Heer Damen blyckt uyt die toeseggingh en het aennemen der congratulatien te Emmerick terwyl syn bloetverwanten die te Amsterdam hebben aengenomen; veel meer blyckt se uyt hetgeen in 't capittel daer hy Deken van is te Emmerick is geschiet, want behalve dat hy aen 't capittel syne aenstellingh bekent maeckte heeft hy de canoniken het katholyck vreughdengesangh Te Deum laudamus daer over doen singhen en er oock de grote clock over doen luyden, met grote opschudding der gemeente. Ja hy heeft als Vicarius in de Nonnekerck te Emmerick de misse met vele buytengewone pleghtigheyt gesongen. Te Amsterdam is syne voorbarigheyt niet minder want hy daer aengekomen synde, door een secretarius, men seght dat het de secretarius van de Nuntius Bussy is, syn aenstellingh aen Simon Coetenburgh, de overste der priesters van Amsterdam en Amstellant, bekent gemaekt, hem de authentique copye van syne patenten sendende en doende vragen of hy Coetenburgh niet en sou connen spreecken. Voorleden Saterdagh, 29 Januari, naer den middagh, verghde Heer Damen Coetenburgh dat hy syn aenstellingh aen syn onderhoorige priesters soude laten weten ende inspectie geven van de bewuste copye. Sondaghs had hy die secretarius gesonden naer Haerlem om aen Martinus de Swaen, deken van het capittel van Haerlem, syne aenstellingh bekent te maken.

Dagelycks komen aen syn logement vele burgers en boeren van verscheyde steden en dorpen om over hunne pastoren te klaegen ende andere te versoecken 't geen de twist en opschuddingh onder 't gemeen verdubbelt.

Maer schoon genomen op den persoon, syn bequaamheyt en gedragh was niet te seggen, syne aenstellingh loopt echter regelreght aen tegen 't placcaat van den 17 Augusti 1702 in 't welck het aenstellen van een Vicarius der Roomsgesinden geregelt word. Het placcaet vereyst dat de Vica-

rius sal, naer de ordre in dese landen gebruyckelyck, geeligeert en door de Gecommiteerde Raden geapprobeert syn. De woorden van 't placcaet syn: „dat niemandt voor Vicarius sal mogen worden erkent als degene die naer ordre in dese landen gebruyckelyck behoorlyker wyse geeligeert en bij de H.H. Gecommitteerde Raeden geadmitteert sal wesen, en die sig daervoor te contrario soude mogen uytgeven ofte die qualityt soude mogen aennemen ofte deselve erkennen ofte respecteren mede arbitralelyck sullen worden gecorrigeert."

De ordre in deze landen gebruykelyck van een Vicarius te eligeren is dat hy door de capitularen geeligeert sy en aan den paus overgedragen. 't Is zeker dat dit wegens Heer Damen noyt en is geschiedt, ja dat de capittulen van syne aenstellingh niet het minste hebben geweten. Hy is in tegendeel despotice door den Ceulschen Nuntius aengestelt op 't kuypen der Jesuiten en de Cock en wil sig nu oock soo indringen. En dit juyst op die tyt als d'eenzijdigheidt van 't Roomsche Hof tegen den bisschop van Paderborn wereldkundigh is en aen eeniegelyck bekent hoe de neeven van den paus de craghtige wercktuygen syn van die eensijdigheid, waer door hy oock des te meer van Romen en die hem 't vicariaat besorght hebben slaefelyck sal afhangen van dat Hof en die hem begunstight hebben in alles voorstaende en gehoorsaemende, 't geen de onderganck is der ingeboorne Clergie en hem bloot stelt aen de overheerschingen der Jesuiten, die nu toch in de regeeringh van 't Roomsche Hof 't meeste deel hebben.

't Is oock geen cleyne hoon voor de hoge Overicheydt, en diergelycke is naer de aanstellingh van de Cock, soo craghtich door onse overigheit afgeslagen, noyt voorgevallen. Want terwylen de Heeren Commissarissen van den Staet alle Staetsvergaderingen bynaer over dese verschillen handelen, word sonder toestemming en volle kennis van besogne Heer Damen door den Nuntius despotice aengestelt 't geene een notoire misachtingh is van 't oppergesag des souverains, welcke misachtingh en hoon des te groter is dewyle de Heer Damen en de Nuntius weten dat hy voorlangh aen den Staet door een minister van een

uytheemsch Hof, aen de Jesuiten seer toegedaen, opgedragen synde, door den Staet is afgeslaegen, en soo men meent daerom ten deele is afgeslaegen omdat hy door sulcken minister wierd voorgedragen.

Indien alle dese redenen niettegenstaende de admissie van den Heer Damen by den souvrain doorgaet, wat heeft men anders te verwachten als dat diergelycke aenstellingh tot vicarius daernaer oock ten alle tyde sal doorgaen, de capittels onder de voet sullen brengen, verdaghte en schaedelycke persoonen door de capittels als deskundige waerschouwing kunnen doen, de Jesuiten, stoockers van de tweedrgaht, meester worden, d'ingeboornen verdruckt en een getal van 500.000 Roomsche catholycken door het Roomsche Hof despotice geregeert.

HET KLOOSTER DER REGULIERE KANUNNIKEN TE DEN HEM BIJ SCHOONHOVEN.

Wanneer men het Monasticum Batavum naslaat bij de kloosters, welke eenmaal behoorden tot het Kapittel der Reguliere Kanunniken van Syon bij Delft, krijgt men de indruk dat de bewerker van het Monasticon heel weinig omtrent genoemd Kapittel weet. Zelfs over het klooster in Den Hem bij Schoonhoven, dat toch een bekendheid kreeg door de talrijke werken, welke daar gedrukt werden, ontvangt men slechts spaarzame gegevens.

Wij willen in die leemte voorzien en trachten de daar vermelde bijzonderheden aan te vullen. De archivalia verschaffen ons daartoe genoegzame stof. Het Algemeen Rijksarchief bevat talrijke archiefstukken aangaande het klooster in Den Hem bij Schoonhoven. Een nauwkeurig beschreven inventaris der verschillende stukken met inleiding, tellende 106 nummers en 244 regesten met register verscheen in 1925 [1]).

In het bisschoppelijk archief te Haarlem berusten verder twee handschriften met perkamenten bladen (27 x 10½ c.M.), waarop afschriften van oorkonden, betrekking hebbende op het klooster te Den Hem bij Schoonhoven. Het eerste handschrift genummerd B. 118 bevat achter 24 ongenummerde bladen (waarvan sommige blanco zijn en andere getekend met A–B –C–D–E–F–G een niet volledige inhoud geven) 170 genummerde bladen. (Blanco: 33 vs.–34 vs., 41r–47vs,

[1]) *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven,* 1925, dl. I, 171–282. Voortaan aangeduid als VRA.

50 vs., 52 r.–52 vs., 53–56 niet aanwezig, 57r.–58 vs., 85 r., 86 r., 88 vs. tot en met 90 vs., 106 vs., 107 vs., 109 r. tot en met 112 vs. niet aanwezig, 114 r.–114 vs., 128 r. tot en met 130 vs., 137 r.–138 vs., op 138 vs. volgt 147 r., 162 r., 162 vs., op 162 vs. volgt 156 r. tot en met 161 vs., 159 r. tot en met 161 vs., 165 r.–168 r.). Oorspronkelijk schijnt dit handschrift meer afschriften bevat te hebben, want op de eerste folio, getekend met O worden verschillende oorkonden vermeld, die niet zijn afgeschreven; o.a. is er sprake van litterae quae sunt in capsa.

Het tweede handschrift genummerd B. 119, heeft 23 ongenummerde bladen. Op enige daarvan staat een korte inhoudsopgave, daarna volgen 98 met inkt (I–XCVIIJ) en 34 met potlood (99–132) genummerde bladen (Blanco: 7 r.–8 vs., 13 r., 19 vs.–22 vs., 24 vs.–28 vs., 30 vs.–34 vs., 44 r.–46 vs., 50 r.–52 vs., 60 r.–60 vs., 62 vs.–64 vs., 71 r.–73 vs., 75 vs., 75 vs., 78 r.–78 vs., 80 vs., 82 vs., 84 r.–84 vs., 86 vs.–90 vs., 91 vs., 96 vs.–97 vs., 99 r.–122 vs., 126 vs.–132 vs.

Fol. I r. Item dit syn die copien vande ewighe renten brieven op lant off op huysen ende erven. Inden eersten van die nobelen staende op lant in berchambocht.

Fol. IX r. Item dit syn die copien der renten brieven van ewighe erffpacht ghelegen op verschenen plecken.

Fol. XXIII r. Erfpacht an die vlist.

Fol. XXIX r. Erfpacht in meerkerck.

Fol. XXXV r. Item die copien van ewighe renten staende op landt in berchambocht.

Fol. LIIJ r. Dit syn die copien van ewighe renten brieven staende op huysen binnen der stede van scoenhoven.

Fol. LXI Ewighe renten brieven op huysen binnen der goude.

Fol. LXV Dit syn die copien van losrenten inden eersten in berchambocht.
Fol. LXXIIIJ Item losrenten in boenrepas.
Fol. LXXIX Item losrenten in wijngaerden.
Fol. XCVIIJ Item losrenten in langerack.
Fol. XCVIIJ Item losrenten in gorinchem.

Beide handschriften zijn bijna geheel in mooi duidelijk, regelmatig schrift geschreven, slechts enkele afschriften zijn geschreven met een andere hand. De eerste oorkonde is van 1362, de laatste van 1568. Zeer vele afschriften zijn gecollationneert door J. De Hoeff, secretaris der stad Schoonhoven. [1])

Wie de schrijver der afschriften is geweest, weten wij uit een aantekening op een klein stukje perkament, geplakt in H.s. n. 119 tussen folio 35 vs. en 36 r., waar het volgende geschreven staat: Notitia pro memoria posterorum domus nostri in den hem sed precipue procuratorum. Quia debitores redditum modernis temporibus priusquam volunt solvere suos redditus consuetos, quare hanc memoriam (haec memorata ?) transscribo sicut ego fr. Rodulphus a predecessoribus accepi.

[1]) Een akte van 1522 (H. s. 119, fol. LV) is gecollationneert odor C. van Hoeff Jansz., ook akte 1512 (H. s. 119, fol. XCIIIJ) C. van Hoeff Jansz., 1522 (Hs. 119, fol. LIIJ vs.) C. van Hoeff Jansz. Op één plaats wordt gezegd: ....ende accordeert by my als secretaris der stede van scoenhoven op den iiijden Juny anno XVc drie ende tsestich. J. De Hoeff (zie H.s. 118, fol. CXV r). In H.s. 118 fol. 113 vs. staat: T'oirconde van dese so hebben wij burgemeesters voirsz. t'stede segel ten zaicken hier ondervuyt hangende aan gedaen op den sesten february anno XVc vyff en veertich, ondestekent G. van Hoeff Jansz. Gecollationneert.... J. De Hoeff.

Volgens vriendelijke mededeling van de archivaris der Gemeente Schoonhoven was in 1541 secretaris Govert van Hoef Jansz en wordt Jan van Hoef als secretaris aangetroffen in de jaren 1557, Dec. 1575, Nov. 1578, 1584, 1586, 1589.

Item Jacobus cognomento Moeltgen opten berch fuit nomen primi solutionis litere sive reddituum nostrorum van xvi st. tsiaers perpetui temporis, quos modo sc. ab anno XVc xxv solverunt vel solvunt Reyer Reyersz. et Wouter Hugensz. cum suis. Et hec terra situata est beneden berch bezyden Joest henricsz. Et sunt omtrent ix mergen lants et vocantur hec outaers lant.

Propterea hec notavi pro memoria posterorum, quia de his litteras non habemus, quia concremati sunt in incendio maiori scil. anno 1495, sed semper nos defendimus cum antiquo registro procuratorum, quia Walterus Hugonis sepe nos vexavit, sed nihil profecit.

Het H.s. wordt aangeduid met het woord: Cartularium.

Enige godvrezende mannen, burgers van Schoonhoven, genaamd Heer Claes Hoec, Frederic Smit, beide priester en Jan Aerntsz. van Diest, vormden in 1396 het plan om een klooster te stichten in den Hem bij Schoonhoven, in het gerecht Bergambocht en in de parochie 's Heer Aartsberg. Guido van Chastillon, graaf van Bloys en heer van Scoenhoven enz., gaf hun op 15 Mei 1396 daartoe verlof en beloofde de nieuwe stichting zijne bescherming[1]). Bij hen voegden zich spoedig Heer Gerrit Jonghe Waernaersz. priester, Jan Bruyn en Gysbert Henricz., beide leken.

In 1400 huurde de priester Nyclaes Hoec voor tien jaar een boomgaard met een stukje land, liggende in Den Hem, waarvan de renten ten goede zouden komen aan de twee zusterhuizen, de een „staende in die coestraat", de ander „op die oude haven naest roozen steghe", totdat in desen boemgaert" broeders comen metter woon"[2]).

---

[1]) Zie *Bijlage I.*

[2]) *Cartularium* 118, fol. 10 vs.

Het zou echter nog enige jaren duren eer het klooster tot stand kwam. Door de oorlog tussen Albrecht van Beijeren, graaf van Holland en de Heer van Arkel, ging men op de vlucht en de onderneming dreigde te niet te gaan.

De Heer Willem Klinkert [1]), geboren te Schoonhoven, Procurator in het Heer Florishuis te Deventer, waaruit hij wegens de heersende pest gevlucht was, bracht de gevluchte broeders weer bijeen, bezielde hen met nieuwe ijver en zorgde, dat er een klooster met kapel gebouwd werd. Reeds in 1407 was men toegetreden tot de Derde Orde van den H. Franciscus [2]). Het klooster werd genoemd St. Michielsberg, waarschijnlijk omdat de kapel aan de aartsengel was toegewijd. Ook noemde men het: Hendriksvelde.

---

[1]) Willem Hermansz. Klinkert, ook genoemd Klinckert, Clinckert, Clinkart, Klinkardt. Levensbijzonderheden over hem in E. Ypma, *Het Generaal Kapittel van Syon* (Nijm. 1949)34–35; Dalm. van Heel, *De Tertiarissen van het Utrechtsche Kapittel* (Utr. 1939), 14, 17, 86, 102, 238, 313.

[2]) Vele schrijvers berichten, dat de broeders in 1414 zijn toegetreden tot de Derde Orde, maar uit het vermeld schrijven van Frederik van Blankenheim blijkt duidelijk, dat zij reeds in 1407 tot die Orde behoorden. In het *„Liber anniversarii Canonicorum Regularium prope Schoonhoviam in den Hem"* staat aangetekend: 16 Junii, Anniversarius patris nostri Wilhelmi Clinckert.... qui fuit primus inter clericos de XII primis fratribus, qui inchoaverunt et plantaverunt hanc vineam Domini" (*Bijdragen tot de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* = B.B.H. XXII (1897) 431). Volgens een oud handschrift, gevonden in het Gemeente-archief te Gorinchem, hebben met Willem Klinkert gewoond: Meester Mathys van der Vinck, Dirck van der Aer, en Warmbold van der Meurs, priesteren, Huych Willemsz, en Jan van Ammers, Diakenen, en Enghel Gerritsz., Jan Maartsz. Jonghe en Gijsbert Wiertsz. klerken en deze „hebben die oorder der penitencie van sinte Franciscus aengenomen, welc ooc noch een nieuwe oorder was ingheset van den Roomschen Heyligen Paus Nicolaus" (*Zuid-Noordhollandsche Almanak*, jrg. 1845, 122.

Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, verheft in Juni 1407 die nederzetting van priesters en leken, die daar in gemeenschap als tertiarissen leven en een oratorium met geconsacreerd altaar hebben, tot een religieus en conventueel huis en bevestigt hetgeen hun verleend was door de pastoor der parochie Henricus van Lunen [1]). Deze had enige weken te voren (1407, Mei 23), vergund, dat de broeders zich van de parochiekerk mochten afscheiden en een eigen kapel hebben, bediend door een priester volgens hun keuze, die echter niet het recht zou hebben om te dopen en te trouwen; voorts dat zij een begraafplaats mochten hebben voor de broeders, hunne familiares, commensalen en officiales tegen een jaarlijkse vergoeding van 2 lood zilver aan de pastoor der parochie. Tevens werd bepaald, dat deze concessie van kracht zou blijven, indien men soms tot een andere goedgekeurde Orde zou overgaan [2]). Zijn opvolger als pastoor, Johannes Gherytdyn geeft de vergunning om ook andere gelovigen uit zijn parochie, die zulks wensen, te begraven op de begraafplaats van het convent der Derde Orde van St. Franciscus in den Hem, gelegen onder zijn parochie, behoudens zijn recht op de altaaroblaties bij gelegenheid van zulke begrafenissen en de goedkeuring van de bisschop [3]). Frederik van Blankenheim bevestigde de concessie 24 Juli 1409 [4]).

Door aankoop en door schenking verkreeg het klooster weldra uitgebreide bezittingen. Men ontving „ewi-

---

[1]) VRA., blz. 195, Regest n. 23, gedrukt in H. van Rijn, *Outheden en Gestichten*, II, 473.

[2]) VRA., blz. 194, Regest n. 22, gedrukt in H. van Rijn, II, 473.

[3]) VRA., blz. 195, Regest n. 26; gedrukt in H. van Rijn, II, 473.

[4]) VRA, blz. 196, Regest n. 27, gedrukt in H. van Rijn, II, 473.

ge renten" op land in Berchambacht, op land over de Lek in Stravelant, op huizen binnen Schoonhoven en in Gouda, men had „erffpacht an die Vliet" en in Meerkerck, losrenten in Berchambacht, in Boenrepas, in Wijngaerden, in Molenersgraeff, in Langerack, in Gorinchem.

Willem Klinckert, die zelf een vermogend man was, schonk aan de nieuwe stichting in 1409, October 17, „den gemenen bruederen die nv ter tijt woenachtich siin tsinte Michiels inden Hem off namaels wonen sellen enen vryen eygendom van seven merghen lants ghelegen in berchambocht opt rot int bredeweer" [1]). In 1412 op „sinte Ceciliendach" gaf hij „tot der ghemeenre broederen behoeff".... enen vryen eyghendom van sulke jaerrenten als hier na ghescreven staen: Eerst aen Gherit Aelbrechtsz. huus ende erve in die kerckssteghe westwert van Jan Hencken huus ende erve tyen grooten siaers. Tien groot siaers aen Jan Hencken huus ende erve voirscr. Item op Sanders Gheritsz. huus ende erve in die Coestraet zuitwaert aen Dirc Jacobsz. huus ende erve was vier pont holl. tsiaers. Ende op Cheerloffsz huus ende erve in die Coestraet ende Willem Diekerts plach te wesen zuutwert van Sanders Gheritsz. huus ende erve voirscr. twijntich groot siaers" [2]). Andere priesters volgden zijn voorbeeld. Gherit Jonghe Waernaersz. priester.... gaf over heeren Willem Clinckert totten ghemenen broeder behoeff des cloesters sinte Michiels ....enen vryen eyghendom van een camptgen lants" (1415 des vrydaghes na Bamisse) [3]). In 1419, December 16, gaf heer Pieter Heymbertsz. priester den „Reguliers ende broders te Sinte Michiels inden Hem buiten Scoenhoven drie oude

---

[1]) *Cartularium* 118, fol. 66r.
[2]) *Cartularium* 118, fol. 10r.
[3]) *Cartularium* 118, fol. 63.

vrancrixe scilden siaers" [1]). En Jan de Bruin priester schonk broeder Ghisbrecht Wyersz, totter reguliers behoeff ....enen vrien eygendom van twee mergen ende twee hont lants" (1423-Augustus 26) [2]).

Een bijzonder weldoener was de heer Gerrit van Poelgeest, heer van Hoemade [3]). Omdat hij aan het convent de wijn voor de H. Missen gegeven had „in toecomenden tyden ende tot ewygen diensten" alsook een halve nobel „ewelic duyrende tot pitancie, welke hy voirt syn erffgenamen jairlics wtreyken ende betalen sellen op synte katherynen dach" werd bij schrijven van 1 Januari 1452 beloofd, dat men dagelijks voor de zielerust van hem, zijne ouders en voor zijn vrienden op het St. Catharina-altaar een H. Mis zou opdragen, en wel 's Zondags ter ere van de H. Drievuldigheid, 's Maandags ter ere van de H. Engelen, 's Dinsdags ter ere van de H. Geest, 's Woensdags ter ere van de H. Apostelen, 's Donderdags ter ere van het H. Sacrament, 's Vrijdags ter ere van het H. Kruis en 's Zaterdags ter ere van O. L. Vrouw [4]). Dezelfde Heer Gerrit van Poelgeest schonk in 1459 aan de Regulieren in den Hem de woning met inboedel, welke hij aan de Noortwestzijde van het godshuis en de kerk der Regulieren voor zich had ingericht [5]).

Willem Klinkert, het eerste hoofd der stichting, die in 1411 genoemd wordt „priester minister des con-

---

1) *Cartularium* 118, fol. 9 vs.

2) *Cartularium* 118, fol. 75 vs.

3) Hij was een broeder van Jacob van Poelgeest, die eerst Regulier kanunnik en prior van het klooster te 's Gravezande was en later overging tot de Orde der Benedictijnen en abt werd van de Abdij te Egmond. Zie over hem: B.B.H. XXIX (1905) 243–245; M. Hüffer, *De adellijke vrouwenabdij van Rijnsburg* (Nijm. 1923), 88–91.

4) H. van Rijn, II, 474.

5) VRA., blz. 224, Regest n. 119.

vents der broederen tot sinte Michiels in den Hem" [1]), ging op 25 Juli 1418 over tot de Orde van S. Augustinus [2]), en waarschijnlijk onder zijn invloed heeft het gehele convent de regel van S. Augustinus aangenomen. Wanneer dit juist geschied is, wordt niet vermeld, maar zeker op het laatst van het jaar 1418 of in het begin van 1419, want in een charter van November 1418 wordt nog gesproken over „Broeders van St. Michiel in den Hem" [3]) en in een charter d.d. 1419–April 13 heten zij: „Regulieren van St. Michiel in den Hem" [4]). Na de verandering was Willem Klinkert de eerste prior. Als zodanig wordt hij genoemd in een charter van het jaar 1419 des donredaghes na onser vrouwen dach visitacien [5]).

Het klooster te den Hem bij Schoonhoven behoorde met het klooster te Steyn bij Gouda en Hieronymusdal te Delft tot de eerste kloosters van het Kapittel der Reguliere kanunniken te Syon bij Delft, dat zijn ontstaan te danken heeft aan volhardende ijver en het krachtig werken van twee mannen, Willem Klinkert en Pieter Gerrits, overste van Hieronymusdal te Delft, beiden eertijds Tertiarissen, zoals men kan lezen in het proefschrift van E. Ypma, waarin hij de oorsprong, de ontwikkeling en de inrichting van het Generaal Kapittel van Syon uitvoerig beschrijft.

Merkwaardige gebeurtenissen worden in de geschiedenis van het klooster der Regulieren niet vermeld. In 1454 werd aan de prior Nicolaas de Wit en aan zijn

[1]) VRA., *Cartularium* 118, fol. 99r.

[2]) H. van Rijn, III, 172.

[3]) VRA., blz. 201, Regest n. 46.

[4]) VRA., blz. 202, Regest n. 47. In slechts één oorkonde, n.l. van het jaar 1465–Juli 10 wordt het klooster genoemd: „convent der Regulieren tsinte Michiels ende alle der heiligher engelen in den Hem buten Scoenhoven". Zie VRA., blz. 229, Regst n. 137.

[5]) *Cartularium* 118, fol. 4 vs.

medebroeders als beloning voor hun geldelijke bijdragen tot verdediging van het rijk van Cyprus tegen de Turken en Saracenen door Paulinus Chappe, procureur van de koning van Cyprus, krachtens indult van Paus Nicolaas V, de gunst verleend, dat een biechtvader naar keuze, hen, indien ze in goede gesteltenis waren, eenmaal in het leven en eenmaal bij het sterven, kon absolveren van alle zonden en censuren [1]).

In het jaar 1495 werden kerk en klooster door een noodlottige ramp getroffen. Op beloken Pinksteren werden beide door een geweldige brand vernield „overmits ongetemperheit des donres ende blixems". De kloosterlingen, die reeds grote achteruitgang in hunne bezittingen moesten boeken, verkeerden door die ramp in benarde omstandigheden. Om middelen te vinden voor de opbouw begon men een drukkerij en het algemeen Kapittel beloofde geestelijke gunsten aan allen, die den kloosterlingen hulp en steun zouden verlenen bij het herstel van kerk en klooster [2]).

De materialen en benodigdheden voor de drukkerij ontvingen de Regulieren waarschijnlijk van de Collaciebroeders te Gouda, die reeds langer dit bedrijf uitoefenden. Bij hun uitgaven werden zij gesteund door particulieren. Een Ordinarius Traiectensis, dat waarschijnlijk in den Hem in 1503 werd gedrukt, verscheen op kosten van Gerardus van Lier, een Antwerpenaar en Willem Helmont, een boekhandelaar uit Utrecht [3]). Het Kapittel van Windesheim liet verschillende boeken bij de Regulieren in den Hem drukken [4]) en zal de

[1]) VRA., blz. 220, Regest n. 105.

[2]) Het schrijven van het Generaal Kapittel is gedrukt in: *Zuid-Noordhollandsche Almanak*, jg. 1845, 115–116 en in J. Dodt van Flensburg, *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenis*, II, 315. Zie Bijlage II.

[3]) W. Nijhoff en M. Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie van 1500–1540*, n. 1950.

[4]) Reeds in 1488 was het Breviarium te Antwerpen gedrukt

onkosten daarvan wel gedragen hebben; van de in 1508 uitgegeven Statuten wordt dit uitdrukkelijk vermeld [1]).

In de boeken, gedrukt met gothische letters, vindt men mooie initialen, alsook verschillende houtsneden. Hierbij verleende medewerking de bekende Jacob Cornelisz. van Oostzanen. Het Ghetidenboek van 1498, het Leven van liefs heren van 1499 en het Breviarium Windesemense bevatten te zamen een tiental kleine houtsneden, welke van dezelfde graveur zijn als die voor de drukkerijen van Gouda en Schiedam houtsneden vervaardigde[2]). Nog een tweede graveur schijnt houtsneden geleverd te hebben [3]). Het drukkersmerk of de zinspreuk was: Deo gratias.

De boeken, welke men drukte, waren bijna alle van godsdienstige aard, devotieboekjes, getijden, breviers en herdrukken van exemplaren die bij andere drukkers waren verschenen. Zo kwam er van de pers in den Hem een tweede, derde, vierde en zesde uitgave van het Horarium [4]). In de brevier van Syon, uitgegeven den 28

(M. F. A. G. Campbell, *Annales de la typographie neerlandaise au XVe siècle avec Supplement 1–IX*, La Haye, 1874–1890) n. 367. De reden waarom de brevieren werden herdrukt, is niet omdat de kloosterlingen zoveel exemplaren nodig hadden, maar veelmeer omdat de drukkers door de uitgaven en door de verspreiding ook in het buitenland op winst hoopten. Zie J. Acquoy, *het Klooster te Windesheim* (Utr. 1878) II, 142.

[1]) Anno Domini M.ccccc octavo impressa sunt hec statuta capituli Windesemensis ad instantiam et sumptum venerabilium patrum eiusdem capituli. Zie NK n. 1950.

[2]) A. Delen, *Histoire de la gravure dans les anciens Pays-Bas etc.* (Bruxelles 1924) t. I, 100–101.

[3]) Zie W. Conway, *The woodcutters of the Netherlands in the fiftheenth century* (Cambridge 1884), 166–172. Vgl. M. Schretlen, *Dutch and Flemish Woodcuts of the fiftheenth century* (London 1925) 49–53.

[4]) Zie Campbell, *Annales de la typographie neérlandaise au XVe siècle*, n. 988.

Februari 1499, dus kort na die van Windesheim, zijn er van de 234 bladzijden 180 gelijk en slechts 54 ongelijk aan het laatste [1]). De Spiegel der kerstenen menschen van Dirck van Munster was reeds op 15 verschillende plaatsen gedrukt [2]).

Veel pennen zijn in beweging gebracht door een zeldzaam boekje, berustende in het Gemeente-archief te Zutphen, getiteld: Hic incipiunt privilegia fratrum et sororum tercij ordinis sancti Francisci de penitentia nuncupati, waarin op de laatste bladzijde behalve een houtsnede van sint Franciscus, gesigneerd door Jacob Cornelisz. van Oostzanen, ook een colophon staat van de volgende inhoud: „Expliciunt privilegia fratrum et sororum tercij ordinis S. Francisci de penitencia nuncupati. Impressa Amstelredami per me fratrem Henricum de Oudewater canonicum Regularem extra Scoenhoviam inden Hem pro nunc socium regali oppido Amstelredamensi ad sanctimoniales opt Spoy, Anno M.CCCCC.xij" [3]).

Waar is nu het boekje gedrukt, in Amsterdam of den Hem? Wij menen het raadsel op de volgende wijze te kunnen oplossen. De drukker van het geschrift, de Regelier Henricus van Oudewater, was in 1512 wel socius van het klooster St. Maria Magdalena „opt Spoy" te Amsterdam, maar bleef volgens de bepalingen der Statuten van het Kapittel van Syon, immer behoren tot het klooster in den Hem, waar hij geprofest was. Met grote waarschijnlijkheid kan men zeggen, dat na 1511

[1]) M. Kronenberg, *Catalogus v. d. Incunabelen in de Athenaeum Bibliotheek te Deventer* (Deventer 1917) n. 74.

[2]) De eerste druk verscheen in 1470 bij Arnd ab Aich te Keulen. Zie de lijst der „Kerstenspiegels" bij A. Groeteken, *Dietrich, Kölde von Münster,* (Kevelaer 1935) 249 vv.

[3]) Zie: *Het Boek,* jg. 1925, 243–244; jg. 1926, 7–14, 117; Mr. Schretlen, *Oudh. Jaarboek,* V, 150; J. Sterck, *Een boekdrukkerij in een Amsterdamsch Vrouwenklooster 1512, De Maasbode, Zondagscourant* 1926, Januari 10.

geen boeken bij de Regulieren in den Hem gedrukt zijn [1]). Bij zijn heengaan naar Amsterdam zal fr. Henricus van Oudewater, de drukker of leider van het bedrijf, het materiaal om te drukken hebben medegenomen en in zijn nieuw verblijf het boekje hebben gedrukt.

Waarom hij juist die Privilegia heeft gedrukt? Wij wagen een veronderstelling. Het boekje bevat de privilegia van de Tertiarissen, die behoorden tot het Kapittel van Utrecht, maar in verkorte vorm. [2]). In 1510 werd door het Generaal Kapittel bepaald, dat op algemene onkosten vier uittreksels van de privilegia zouden worden vervaardigd, waarvan één exemplaar zou berusten in het klooster St. Janskamp bij Vollenhove, één in het St. Pauluskklooster te Amsterdam, één in het klooster Holtmeer bij Horssen en één in het St. Ceciliaklooster te Utrecht. Op een handschrift, berustende in het Rijksarchief te Arnhem, dat eveneens de privilegia in verkorte vorm bevat, staat op de omslag: Codex privilegiorum fratrum tertiae Regulae B. Francisci in Monte B. Mariae virginis vulgariter nuncupato Holtmeer ex variis Bullis et diplomatibus in hanc formam in Capitulo Generali Amstelodami congregato anno salutis 1511 reductus et publicatus.

Waarschijnlijk hebben de Tertiarissen van het St. Pauluskklooster te Amsterdam aan den Regulier Henricus van Oudewater, die zij kenden als de drukker van den Hem bij Schoonhoven, gevraagd om de privilegia voor hen te drukken [3]).

Bij de Regulieren nam het bidden der kerkelijke getijden een groot gedeelte van de tijd in beslag, van de uren die overbleven werden er vele besteed aan het

---

[1]) Zie Nijhoff–Kronenberg, n. 1125.

[2]) Dalm. van Heel, *De Tertiarissen van het Utrechtsche Kapittel* (Utr. 1939), 227 vv.

[3]) Zie de lijst der gedrukte boeken in Bijlage III.

afschrijven van boeken. Jammerlijk is veel van hetgeen men in de kloosters schreef, verloren gegaan, hetzij door brand, hetzij door plundering, maar uit de exemplaren, die overgebleven zijn, en uit verschillende berichten blijkt wel, dat men in de kloosters, behorende tot het Kapittel van Syon, veel en kunstig werk heeft verricht. In Marienpoel waren zusters, die bijzonder vaardig waren in het schoonschrijven, evenals in het zusterklooster Maria ten Zijl te Haarlem. In een handschrift met fraaie initialen versierd van het St. Margaretaklooster te Gouda, staat op de laatste bladzijde dat hieraan zeven zusters hebben medegewerkt [1]). Van geen enkel klooster zijn zovele en zulke mooie handschriften bewaard gebleven als van St. Agnesklooster te Delft. De nonnen worden geprezen om hun talent en hun vlijtige zorg voor het versieren van boeken [2]).

Ook in de mannenkloosters besteedde men uren lang aan het schrijven van boeken en al zijn er bijna geen handschriften uit die kloosters bewaard gebleven, wij kunnen er niet aan twijfelen, of men heeft daar de boeken, welke gebruikt werden voor het kerkelijk officie, en andere geschriften met eigen hand vervaardigd. Het mooie regelmatige schrift van de Constituties en van het Cartularium in den Hem verraden een vaardigheid, welke slechts door lange oefening kan verkregen worden. Van de prior Zeger Johansz. in den Hem wordt gemeld, dat hij de afgebrande kerk heeft opgebouwd, niet allleen door het drukken van geschriften, maar ook door het uitschrijven van boeken, in welke kunst hij meesterlijk ervaren was. Ook een andere prior in den Hem was „een uytschryver van boeken en een letterschilder [3]). Martinus Visscherus Gerardsz. van Schoonhoven, Regulier in den Hem,

[1]) K. Meinsma, *Middeleeuwsche Bibliotheken*, 257–260.
[2]) A. Byvanck, *Oudheidkundig Jaarboek*, III (1923) 201.
[3]) *Ziel- of Doodboek van den Hem*, weleer onder de Aarts-

leefde omtrent het jaar 1570 en schreef: Historiam originis ac progressus et devastationis ejusdem monasterii. Het afschrift was weleer te vinden, zegt Valerius Andreas, te Leiden ten huize van Marcus Zuerius Boxhovius [1]). In het Gemeente-archief te Delft berust: Cantvale Novvm atqve insigne Traiectensis dioeceseos, in qvo nihil eorvm qvae hactenvs in aliis libris desiderabantur, omissum est, pulcherrimo ordine dispositum, ita vt in ijs, qvae hoc libro continentvr, Ordinario nvsquam opvs sit fvtvrvm. Collectum atque editum, Jussu et auspicijs Consulum Delphensium. Delphis Batavorum, anni 1566 tertio nonas Julias. Op het einde: Delphis Batauiae Schinclelius excudebat, anno 1566 et absoluebat tertio nonas julias. Met rode inkt staat hierbij aangetekend: notatus Hemo 1572. Op een auctiecatalogus, hierbij ingeplakt leest men: „le seul exempl. connu jusqu'a prèsent se trouvait dans la Bibl. royale à la Haye. Cet exempl.-ci provient du couvent de Hem près Schoonhoven, ou les notes dela musique ont été ecrits en 1572." De Delftse archivaris Mr. J. Soutendam tekende in 1870 hierbij aan: Een derde exemplaar berust in de boekerij van de pastorij der Oud-Bisschoppelijke Clerezie op 't Bagijnhof te Delft.

Een ander handschrift, 38 bladzijden groot en door J. van den Gheyn [2]) aangeduid als: Levens van Heiligen, is geschreven door een Regulier van het klooster te den Hem en bevat het volgende:

fol. 1–7. Legende van die hei(li)ghe maget sinte Dingna.

fol. 8–10. Een suverlick exempel van die apostolinne Christi Jhesu sint Maria Magdalene.

fol. 15–23 v. blanco.

---

bisschop Sasboldus berustende, aangehaald in H. Walvis, *Goudsche Aartspriesterdom* n. 336, fol. 16 vv.

[1]) *Ziel- of Doodboek*, fol. 20.

[2]) *Catalogue des manuscrits*, V (1905) 378 n. 3400.

fol. 24–26 r. Die legende van den heylighen confessoor sint Aelbrecht rustende in Egmont.
fol. 26 r. Die vyndinghe des heylighen waerdighen Sacraments het welcke rustende is binnen der stadt Amstelredam.
fol. 26 v.–34 v. Dye wonderlycke miraeckelen dye geschyet syn door theylige Sacrament Tamsterdam.
fol. 35–37. blanco.
fol. 38–38 v. Fragment van een zedekundige verhandeling in het latijn.
Op fol. 34 v.: Nyet sonder Godt geschreven door myn Broeder Aernt Janssoon die Raed van Bommel conventuael in tclooster van den Hem buyten Schoonhoven int iaer ons heeren Duysent vyfhondert ende drye boven tseventich op den 8 dach July.

In het begin der 16e eeuw schijnt men plannen gehad te hebben om het convent te den Hem over te brengen naar Rotterdam. In het Gemeente-archief te Rotterdam is geen enkel bericht hierover. Maar in het H.S. van Walvis wordt een schrijven van de Regulieren te den Hem aan Schout, Balliu, burgemeesteren, Schepenen en Raad der Stad Rotterdam opgenomen, waaruit duidelijk blijkt dat er onderhandelingen met het Gemeentebestuur hebben plaats gehad. De Regulieren stelden de volgende voorwaarden:

> t' Begeren der Broeders des convents van den Hem buiten Schoonhoven, Aenden Eersamighen en Geboortighen Joncker Joncker Willem van Romerswael, Schout ende Bailliu, Burgemeesteren, Schepenen ende Raede der Stede van Rotterdam.
>
> In den eersten dat ghi vergunnen wilt die Stede en Erve, daer wel eer dat boechuis opgestaen heeft, beginnende van den oversten cant van den dijk, strecckende nae die lijnbanen, also groot en al so veel als die Stede toebehorende is. Ende of si in toecomende

tiden, dat ander deel des erfs vercreghen, dat si soo na die stads muuren soude moghen comen, als ghi dat naer discretie ordineren sult, behoudelijc dat geen lijnbanen of husen tussen des Stadts muuren en convente ter eeniger tiden comen en soude.

Item, dat wi vrij ende ontlast mochten zijn van alle excijnsen, van waken, van biten, van vesten, van bruggen, van platen te maken of havenen te diepen etc. Ende voort van alle lasten, subventien, impositien, scattingen, bedingen Ruyterpenningen, ofte andere maniere van beswaernisse, die de Stede ofte inwoners gheimponeert ofte mede belast moghen worden.

Item om te schuwen ende te verhoeden perikel van brandt, soude sij gaerne hare huisinghe decken mit harder dake, waerom si begheere die gratie na die ordinantie der Stede.

Item dat si sullen moghen doen alle hanteringen van bouwerck of bouwerien, van brouwen, van backen, van malen etc. als sij ghewoonlijc sijn te doen.

Item dat voert de voorz. Stede of regierders der selfde stede hen luden vrijen en bescermen sullen van alle overvallinghe van boeven, paerden ofte andere dien denselve broederen ofte haere convente eenichsins hinderlic of scadelijc soude wesen.

Item indien Ghi Heeren deze gratie ende vrijheit voorz. gunnen, so willen wi wederom, want wij gheen Fundatoors en hebben, voor aennemen die goede Stede van Rotterdam ter horen Fundatoors ende Beschermers ende hen selven verbinden ten eewijgen dagen te bidden voor die voors- Stede en inwoners en maken hen deelachtich alle den goeden wercken, die ten eewigen dagen in dat convent zullen ghescieën in ghetiden, missen, vasten, waken, bidden enz.

De prior Theodoricus Gijsberts, die aan het hoofd van het convent stond tussen de jaren 1510 en 1514 bericht aan de Vicaris-generaal van het Bisdom Utrecht dat het Kapittel der Regulieren te den Hem bij Schoonhoven besloten had hun klooster over te brengen naar

Rotterdam. Daar echter zulk een gewichtige zaak niet kon geschieden zonder toestemming van het Bisdom en hij zelf verhinderd was om naar Utrecht te komen zond hij drie personen uit bovengenoemd convent om die zaak te bespreken. Zijn schrijven aan de Vicaris luidt als volgt:

> Non lateat dignitatem vestram venerande Domine, Domine Decane Sancti Salvatoris et vicari Reverendissimi Domini, Domini Episcopi Trajectensis praecordialissimi amici, conventum nostrum Capitulariter congregatum unanimiter in hoc consensisse ad nostrum conventum de Hem transferendum abhinc in Roterodamum. Et quoniam absque vestra requisitione et licentia nobis hoc ipsum attemptare non licet, et ego ipse in persona propter onerosam frequentationem et maxime villagiensium de Bentschop et etiam aliorum satellitum Domini Florentij de Yselsteijn et alias urgentes de hora in horam necessitates et causas apud Dominationem vestram comparare nequeo, dignum duxi hos meos fratres emittere, Fratrem Henricum Martini, Fr. Adrianum, Fr. Rodolphum et Fr. Henricum conversum, ad vestrae Dominationi supplicandum pro eadem re et ad consulendum vos super praemissa, sicut isti a nobis missi fratres mei, vobis eadem verbo integre et plene insinuabunt. In praemissorum argumentum verum ego Frater Teotricus Pr. Prior domus nostrae licet immeritus mei offitij signaculum his litteris subimpressi, vicesimo tertio May.

Ofschoon het klooster in den Hem uitgebreide bezittingen had, schijnt de finantiële toestand niet erg rooskleurig geweest te zijn. Behalve aan de vele rampen waardoor het klooster geteisterd werd, zal dit ook wel geweten moeten worden aan de hoge belastingen, welke men moest betalen. Omtrent de gelden die Hertog Karel de Stoute van de geestelijken en kloosters eiste voor de verschillende krijgsverrichtingen vindt men in de rekeningen van het St. Agneskloosters te

Dordrecht bij het jaar 1475 het volgende vermeld [1]): „Item in dit jaer is een sonderlinghe ghebot ghedaen op alle gheestelicken cloesteren, kerken ende alrehande priesteren, vanden hartoghe van Burgoendien, dat welke nyt ghehoert en is, als dat hi heeft willen hebben drie jaar renten van elken cloester, om welke veel commers onleden en reysen tot menigherhande plaetsen ende steden ghesciet sijn vander gheestelicheit ende clergye. Ende men heeft hem daer niet of moghen brenghen, hi en heeft se ghescict of gheset, die daerop vervolcht hebben met geboden, met dreyghinge ende oec met ghewelt te nemen van eenighen cloesteren. Aldus heeft een yghelicken moeten overleveren in den Haghe alle die erfgoeden ende lyfrenten, die si binnen 1x jaer vercreghen hebben om hem een jaer renten daerof te betalen of te verwachten, dat hem alle haer goeden mit gewelt ghenomen souden worden".

Het uittreksel uit de grote rekening van Pierre de Bins, dat Finot heeft gegeven [2]) vermeldt 96 kloosters, die tezamen 5.047 pond 2 deniers hebben opgebracht of gemiddeld ieder meer dan 50 pond.

De kroniek van het St. Agathaklooster te Amersfoort schrijft over bisschop Philips van Bourgondië (bissch. van Utrecht 1517–1524): „nae Paschen heeft syn gratiose Precarie verkeert in een strenge schattinge der Religieuzer Personen, meer en meer boven alle syne voorzaten, sonder barmharticheyt. Men gaf hem half meer dan Baden (Frederik van Baden, bissch. van Utrecht 1496–1516) en Baden half meer dan David (David v. Bourgondië, bissch. v. Utrecht 1456-1496)"[3]).

Om keizer Karel V bij de bestrijding der Turken behulpzaam te zijn, beval Paus Clemens VII in 1532-

[1]) B.B.H., XXI (1896), 74.

[2]) Finot, *Inv. somm. des arch. dép. du Nord,* VIII, 397.

[3]) F. Boerwinkel, *Cronyk van Sint Aagten Convent* (Amersfoort, 1939) 23–24.

September 11 o.a. aan alle mannen- en vrouwenkloosters gelegen in het Rijk van genoemde Keizer, aan deze af te dragen de helft van hun jaarlijkse inkomsten; indien de inkomsten meer bedroegen dan 24 gouden ducatons, in geval de inkomsten 12 tot 24 gouden ducatons niet te boven gingen, behoefde men slechts jaarlijks twee tienden te betalen [1]).

De geestelijke en kloosters moesten, om tegemoet te komen in de reis- en verblijfkosten van de afgevaardigden naar het Concilie van Trente, maandelijks een bepaalde som betalen. Volgens een taxatie in 1551-Juni 1 gemaakt, moest het klooster in den Hem bijdragen van 506 pond 5 st. de som van 31 st. 7 deniers [2]).

In de laatste helft der 16e eeuw had het klooster met veel tegenspoed te kampen, het leed aanmerkelijke schade in zijne bezittingen, vooral door overstromingen en al hadden de landerijen in 1571 nog een uitgestrektheid van 268 morgen, de inkomsten werden steeds geringer, zij bedroegen in 1567 slechts 1911 Rijnse gulden.

Door de drukkende finantiële zorgen schijnt de wederopbouw van het klooster na de brand in 1495 niet zo vlot en voorspoedig gegaan te zijn als men gehoopt had. De drukkerij leverde wel verschillende boeken af, maar of de exploitatie voordelig was, kan betwijfeld worden. Zo goed als zeker werden er na 1512 geen boeken meer in den Hem gedrukt en schijnt de drukkerij te zijn opgeheven. Dat de bouw van kerk en klooster een trage gang had, kan men hieruit opmaken, dat de prior Dideryk Gysbertsz. die in 1514 stierf „den ommegang van 't koor aan de oostzijde en de sacristij

---

[1]) Een copie van het schrijven van Paus Clemens VII berust in Rijksarchief te Brussel, *Papiers d'Etat et de l'Audience,* n. 1942 (16).

[2]) B.B.H. III (1875) 397.

heeft opgetimmert" en de prior Hendrik Johan in het jaar 1534 „den ommeloop van t'koor aan de westzijde heeft getimmert" [1])

In 1572 werd het klooster door de krijgsknechten van Willem van Oranje verbrand. Op 27 October, zegt H. van Berkum [2]), „naamen Lumey's soldaten Gaspar Arnouds [3]) bezorger van de autaren en kerksieraden vast, en, nae dat zy hem gepynigt hadden dog niets ontdekt, sleepten zy hem s'avonds aan de staart eens peerde gebonden hebbende naar ter Goude, daar zy hem aan een spriet van een schip bonden, op en neder wippende en s'morgens op den 28 October om hals bragten. Op den 11 November vermoordden zy s'nachts

---

[1]) H. van Rijn, t.a.p. II, 471.

[2]) H. van Berkum, *Beschryving der stadt Schoonhoven* (Gouda 1762) 445 v.v. Vgl. J. Walvis, *Beschryving van der stad Gouda*, II, 192 v.v.; Dodt van Flensburg, II, 119.

[3]) In *Catholijke Nederlandsche Stemmen over Godsdienst-, staat-, geschied- en letterkunde*, 16 Maart 1839, jg. 5, 81–83 een artikel: *Geschiedenis der Hervorming in Nederland*, paragraaf VII *Vervolg van de wreedheid en razernij der Geuzen.* Wij laten, wordt daarin gezegd, hier de namen volgen van eenige, die voor hunne getrouwheid aan het voorvaderlijk geloof met de martelkroon beloond zijn geworden, zoo uit een oud handschrift waarvan ons door eene geachte hand een afschrift is bezorgd, als uit andere gedrukte oirkonden. De RED. (Le Sage ten Broek) tekent hierbij aan: de onbekende schrijver van dit handschrift, is blijkbaar een persoon van adel en aanzien geweest; hij zegt dat hij meer dan de helft dier mannen, van welke hij spreekt, heeft gekend; ook blijkt er uit, dat hij met zijnen vader om des geloofswille gevlugt was.

Onder XXVI wordt vermeld: Jasparus Arnoldi van Dinslaken bij Wesel (in P. van Opmeer, *Historia Martyrum Batavicorum* (Keulen 1625) 44 wordt hij genoemd: Jasparus Arnoldi van Dinslaken bij Wesel. Eveneens in W. Estius *Historiae Martyrum Gorcomiensivm* (Douay 1603) en in van Dusseldorp, *Annales* (B.B.H. XII (1887) 361). Volgens deze bronnen stierf de martelaar echter aan de mast van het schip en niet op de markt.

in het klooster van St. Elisabeth op de Oude Haven Dirk Gerritse vander Goude [1]) Hemsche inwoonder, en namen den 12 November vast den Overste of Prioor van den Hem Cornelis Simons [2]) nevens den onder-Prioor Jacob Kruyk[3]) een Gouwenaar, met Cornelis

---

[1]) XXII. DERK GERRITZEN, een heilige man en Leekebroeder van het Minderbroedersklooster, werd het hoofd afgehakt na eerst op zijn stroobed 34 wonden ontvangen te hebben, omdat men meende, dat hij den sleutel had van de kasse van het klooster, waarin niets anders was dan brood. In P. van Opmeer, t.a.p. 44–45 is sprake van 34 wonden, maar hij wordt genoemd: Theodoricus Gerardi, lekebroeder van de Regulieren in Den Hem. Vgl. Estius, p. 261 en Van Dusseldorp, *Annales*, B.B.H. XIV (1887) 360.

[2]) P. van Opmeer en Van Dusseldorp noemen hem Cornelius Simonis Thaey. Broeder Cornelis Symonsz. Tai was in 1555 en 1565 rector van St. Maria Magdalena op het Spui te Amsterdam en werd daarna tot prior gekozen van het klooster in den Hem bij Schoonhoven. Zie I. H. van Eeghen, *Vrouwenkloosters te Amsterdam*, 224.

[3]) XVII–XXI. JACOB KRUK, Kanunnik-regulier van St. Augustinus orde en vier zijner medebroeders JOANNES BOOMGAARD, HENDRIK VAN TIEL, PETER VAN DEN BERG en CASPAR ARNOLDS, van Cralingen(bij Rotterdam geboortig, zijn allen na vele pijnigingen gedood. („Jacobus Cruquius Goudanus Gulielmi filius" supprior van de Regulieren in Den Hem bij Schoonhoven: RMB, 44–46; ook Estius 261 noemt hem Jacobus; Van Duseldorp, *Annales*, B.B.H. XIV (1887) 360 noemt hem echter Wilhelmus. Als zijn medebroeders-martelaren vermeldt H.M.B., 44–47: Cornelius Reineri (-XVI), Jasparus Arnoldi Dinslacensis Menapius (-XXVI, waarschijnlijk is XXI een vergissing) en Theodorus Gerardi (1XXII). Hiermee komen Estius 261 en Van Dusseldorp t.a.p. 360–361 overeen. H.M.B. en Van Dusseldorp verhalen nog, dat de prior. Cornelius Simonis Thaey, tegen een hoog losgeld werd vrijgelaten.

Joannes Boomgaard, Hendrik van Tiel en Peter van den Berg worden in H.M.B. niet genoemd; misschien worden zij bedoeld H.M.B. 9: „tres Christi sacerdotes, – horum nomina mihi plane incognita, libro vitae inscripta inveniuntur", gedood in Den Briel.

Reiniersen [1]) van Schoonhoven en als men den Prioor voor veel geld had vrijgekocht, verwees Lumey de twee anderen tot de galg en zij wierden op den 13 November op de Steene-Brug nevens een Franschen overloper aan een noteboom opgeknoopt".

Na de inneming der stad kwamen de goederen van het Convent in den Hem aan de Staten. Deze droegen de administratie der eigendommen op aan Nicolaas Adriaansz. Truer, eertijds Procurator van het klooster, met bevel om de inkomsten te besteden tot onderhoud van zich zelve en enige zijner medekloosterlingen.

In het jaar 1580 werd aan de volgende kloosterlingen alimentatie gelden uitgekeerd: Jan Gerritsz en Gerrit Jacobsz. tachtich ponden, aan Marten Gerritsz. Visscher lvij ponden ij stuiver, Henrick Govertsz. van Hamersfelt xv p. vij st. vj d., Adriaen Pietersz. zes ponden en nog „tsestich ponden", Anthonis Cornelisz. „zes en dertich ponden", aan Nicolaus Adriaensz. „werd toegevoucht lxxx ponden nyetgegenstaende hy wel verhoopt hadde, dat ten aensiene van de groote zwaere moeyten, aerbeijt ende naersticheyt die hy tot conservatie vande voorn. convents goeden heeft gedaen, meer als die andere conventualen hem ten minsten geaccordeert souden syn geweest die somme van cl ponden" [2]).

Den 13 Januari 1590 gaven de Staten van Holland last om de penningen der verkochte landen van den Hem tot verbetering van de Gereformeerde kerken te gebruiken en in 1599 werden de inkomsten van het klooster door Gecommitteerde Raden van de Staten

[1]) XVI. CORNELIUS RIJNDERS, een geleerde Priester, van Schoonhoven geboortig. Cornelius Reineri Restionis (restiotouwslager) filius Schoonhoviae honesta magis quam diviti familia ortus (P. van Opmeer, p. 44). Vgl. Van Dusseldorp *Annales*, B.B.H. XIV (1887) 360.

[2]) *Reeckeninge Niclaes Adriaensz. Truer ontvanger vande goederen vanden convent vande Regulieren genaempt Den Hem buyten Schoonhoven, Archief Gem. Schoonhoven* n. 1256.

van Holland en West-Friesland aan het gasthuis te Gorinchem toegewezen, onder voorwaarde dat men voor de alimentatie der Conventualen zou zorg dragen. [1]).

Een afbeelding van het klooster vindt men in Zuid-Noordholl Almanak, jg. 1845, 105.

CONVENTSZEGEL

De aartsengel Michaël, staande op den draak, wiens kop hij met een lans doorsteekt. In de voet van het zegel een hart, doorboord door twee schuin-gekruiste pijlen.
Randschrift: Conventus canonicorum Regularium in den Hem.
Groene was; ovaal, hoog c. 5 c.M., breed 3,2 c.M. [2]).

PRIOR WILLEM CLINCKERT

De aartsengel Michaël, staande op de draak, in de rechterhand een lans, waarmede hij de draak doorsteekt, met de linkerhand een schild houdend.
Randschrift: S(igilium) prioris Regu(larium) i(n) den Hem.
Rode was, middellijn 2,3 c.M. [3]).

DIENSTZEGEL VAN DE PRIOR

De aartsengel Michaël, staande op de draak, in de linkerhand een lans, waarmede hij de kop van de draak

---

[1]) *Oud Archief te Schoonhoven* n. 3154.

[2]) A.R.A., St. Michiel in den Hem (15) April 14 (73), Inv. n. 141, regest n. 157.

N.B. Het jongst-bekende exemplaar van dit zegel hangt aan charter *Delftsche Statenkloosters, St. Bartholomeus in Jerusalem* 23 April 1483, Inv. n. 33, regest n. 232.

[3]) *Gem. archief Leiden. Kloosterarchieven* 2 Februari 1431, Inv. n. 860, regest n. 512.

doorsteekt, de rechterhand steunend op een wapenschild; wapen: een kruis.
Handschrift: .....prioris co(n)ve(n)t....
Groene was; middellijn 2,4 c.M.[1]).

Prioren.

Het Ziel- of Doodboek van den Hem, weleer berustende onder Aartsbisschop Sasboldus Vosmeer, geeft deze lijst van prioren: [2])

WILHELMUS HERMANNI, cognomento Clinckert, vir undequaque perstrenuus atque egregius. Monasterii hujus propagator, mortuus 1444 [3]).

PETRUS SIMONIS. 1454.

HENRICUS ADAE. 1460.

NICOLAUS WIT Schoonhovianus, vir spectatae religionis et modestiae, auxit hic et stabilivit monasterium opibus paternis, harum siquidem refectorium cum coquino extruxit. 1464[4]).

WILHELMUS VISSCHER, Schoonhovianus, vir spectabilis qui monasterium opibus ditavit. 1465.

---

[1]) A.R.A. *Kloosters Delfland, Maria Magdalena in Bethanie te 's-Gravenzande* 13 Maart 1549. Inv. n. 55, regest n. 271.
N.B. Het oudst-bekende exemplaar van dit zegel, gebruikt door de prior Adriaan Jacobsz. van Leeuwen, hangt aan charter den Hem, 12 Maart 1523, Inv. n. 90, regest n. 217. A.R.A. Het randschrift is daarnaar aangevuld.

[2]) Zie: H. S. Walvis, *Goudsche Aartspriesterdom* n. 336, fol. 16 vs. v.v.

[3]) Wordt als prior vermeld in 1431 (*Archief van het klooster St. Agnes te Delft.* Inv. 1 regest n. 35. In 1423 wordt als prior vermeld: heer Claes Thomaesz. (*Cartularium* 118, fol. 131 vs.)

[4]) Wordt als prior vermeld in 1443 (VRA., XLIII, 220, regest n. 23), in 1454 (VRA., XLVIII, 220, regest n. 105). In 1457 (*Cartularium* 118, fol. 65 vs.), in 1462 (*Cartularium* 118, fol. 60 r.), in 1463 (*Cartularium* 118, fol. 65 vs.), in 1464 (*Cartularium* 118, fol. 82 vs.).

VOPPO PAULI, vir pacificus. 1473 [1]).

ADAM JOANNIS Schoonhovianus, vir zelosus. 1493.

HENRICUS ALBERTI Schoonhovianus, vir sobrius, hujus tempore anno 1494 templum fulminis tactum deflagravit. 1495 [2]).

SEGERUS JOANNIS Schoonhovianus, vir religione et modestia insignis, hic quoque monasterium opibus ditavit, atque aedem deflagratam tum scribendo libros, quorum erat peritissimus, tum imprimendi eos artificio instauravit. 1510 [3]).

THEODORICUS GYSBERTI, vir pacificus, hic orientalem ambitum cum sacristia aedificavit. 1514 [4]).

ADRIANUS JACOBI LEEUWEN Gaudanus, vir religiosus. 1531 [5]).

HENRICUS JOANNIS, vir honestus et excelsi animi, hic meridionalem ambitum anno 1534 aedificavit. 1540 [6]).

NICOLAUS NICOLAI, at mox ob suscepti prioratus paenitudinem incidit in febrim et moritur Amsterodami ad S. Agnetem ubi rector erat. 1540.

---

[1]) Wordt als prior vermeld in 1465 (*Cartularium* 116, fol. 61 r.).

[2]) Wordt als prior vermeld: 1463 (*Cartularium* 118, fol. 64r.), 1468 (*Cartularium* 118, fol. 148 vs.), 1469 (*Cartularium* 118, fol. 152 r.), 1472 (118, fol. 2 vs.), 1473 (*Cartularium* 118, fol. 74 vs.), 1481 (*Cartularium* 118, fol. 23 vs.), 1482 (*Cartularium* 118, fol. 74 vs.).

[3]) Als prior vermeld in 1483 (Zie Drossaerts, *Delftsche Statenkloosters*, 512, regest n. 230).

[4]) Wordt als prior vermeld in 1503 (*Cartularium* 118, fol. 23 r.), 1504 (*Cartularium* 118, fol. 14 vs.), 1517 (VRA., XLVIII, 252, regest n. 210).

[5]) Wordt als sprior vermeld in 1523 (VRA., XLVIII, 254, regest n. 217), 1524 (*Cartularium* 119, fol. 92 vs.).

[6]) Wordt als prior vermeld in 1527 (*Cartularium* 119, fol. 15 vs.), 1528 (VRA., XLVIII, 257, regest n. 224), 1540 (*Cartularium* 119, fol. 23 r.).

NICOLAUS JOANNIS, Gaudanus scriptor literarumque depictor, vir alioquin ingenio sagax; hujus tempore anno 1553 Crimpianus agger Leccae inundatione interruptus, agros submersit, atque dispendiorum incommodique dispendiorum agriculturae monasterii intulit.

Hactenus ad fastigium sui decoris succrevit monasterium ut porro ne in deterius labescat sed in suo magis effiorescat vel saltem consistat manibus pedibusque conandum [1]).

PETRUS PETRI Gaudanus, vir sacrarum Literarum amator et ampliandae religionis rituum diligens investigator [2]).

CORNELIUS SIMONIS TAI, Schoonhovianus ex rectore Amsterodami ad S. Magdalenam, Prior electus est, et ultimis annis qui praefuit stante conventu in vigore. 1564 [3]).

JUDOCUS JOANNIS sub quo hoc monasterium, cum floruisset 176 annis, flammam excitantibus militibus foederatis anno 1572 6 Julii incineratum periit. [4]).

Procuratoren.

1423. Broeder Ghiisbrechts Wyersz. [5])
1430. Heer Willem Visscher [6])

---

[1]) Claes Jansz. Rommers wordt als prior vermeld in 1543 (*Cartularium* 119, fol. 17 r.), 1547 (*Cartularium* 119, fol. 17 vs.), 1549 (*Cartularium* 119, fol. 23, 1552 (VRA., XLVIII, 260, regest n. 236.

[2]) Wordt als prior vermeld in 1556 (*Cartularium* 118, fol. 108 vs.).

[3]) Wordt als prior vermeld in 1565 (V. Eeghen, *Vrouwenkloosters te Amsterdam*, 224), in 1570 (v. Rappard-Muller, *Verslagen van Kerkvisitatien in het bisdom Utrecht*, 506.

[4]) *Inventaris archief Oud-bissch. Clerezie*, n. 26.

[5]) *Cartularium* 119, fol. 75 vs.

[6]) *Cartularium* 118, fol. 77 vs.

1439. Broeder Jan, procurator [1])
1444. Heer Hughe Willemsz. [2])
1450. Voppe Pouwelsz. [3])
1464. Broeder Willem Pietersz. [4])
1469. Broeder Jacob Jansz. [5])
1476. Heer Huug Claesz. [6])
1483. Broeder Diric Ghysbrechtsz. [7])
1494. Willem Jansz. [8])
1501. Broeder Adryaen Jacobsz. [9])
1504. Broeder Jan Hubertsz. [10])
1508. Broeder Dirck Jansz. [11])
1513. Broeder Roeloff Jansz. [12])
1522. Broeder Dirck Ariaensz. [13])
1547. Broeder Jan Oudeians [14])
1552. Johannes Petrusz. [15])
1556. Broeder Dirck Aert Wembertsz. [16])

Pater DALM. VAN HEEL O.F.M.

---

[1]) *Cartularium* 118, fol. 132 vs.

[2]) *Cartularium* 118, fol. 24 r.

[3]) Overvoorde, *Archief v. kloosters* (Leiden), regest n. 947; in 1457 (VRA., XLVIII, 222, regest n. 112.

[4]) *Cartularium* 118, fol. 69 vs.

[5]) *Cartularium* 118, fol. 97 vs.; in 1470, *Cart.* 119, fol. 48 r.

[6]) *Cartularium* 119, fol. 91 r.

[7]) *Cartularium* 118, fol. 154 r.; in 1484 *Cartularium* 118, fol. 163 r., in 1487, *Cartularium* 119, fol. 43 r., in 1489, *Cartularium* 118, fol. 84 vs.

[8]) *Cartularium* 118, fol. 14 r.; in 1498, VRA., XLVIII, 247, regest n. 196.

[9]) *Cartularium* 118, fol. 123 r.; in 1502, *Cartularium* 118, fol. 155 vs.; in 1503, *Cartularium* 118, fol. 123 vs.; in 1504, *Cartularium* 118, fol. 87 vs.

[10]) *Cartularium* 119, fol. 87 vs.

[11]) *Cartularium* 118, fol. 15 vs.

[12]) *Cartularium* 119, fol. 29 r.

[13]) *Cartularium* 119, fol. 59 r.

[14]) *Cartularium* 119, fol. 17 vs., in 1549, *Cart.* 119, fol. 19 r.

[15]) VRA., XLVIII, 260, regest n. 236.

[16]) *Cartularium* 118, fol. 108 vs.

BIJLAGE I.

1396 – Mei 15.

Guy van Chastillon, graaf van Bloys, heer van Scoenhoven etc., geeft toestemming tot stichting van een klooster met kapel in den Hem bij Scoenhoven; stelt de collacie en giften der kapel in handen van de priesters Claes Hoec en Vrederic Smit en van Jan Aerntsz. van Diest, poorters van Scoenhoven, welke drie collators tot deze stichting bijdragen door aankoop en schenking van een hofstede met landerijen in den Hem; en belooft de nieuwe stichting te beschermen.

In den Naem des Vaders des Soens ende des Heijlighen Geest. Guy van Chastillon Grave van Bloijs, Heere van Avesnes, van Beaumont, van Schoonhoven ende vander Goude, doen cont allen luyden, want wij verstaen hebben van onsen goeden luyden van Schoonhoven als Heer Klaes Hoeck, Heere Vrederick Smit, priesteren, en Jan Arends soen van Diest en andere goede lude wt rechter devocien ende begeerlicker minnen, gekoft ende vercreghen hebben eene Hofstede mit een deel lants byder stede van Schoonhoven westwaert in den Hem, daer sij opgemaeckt hebben timmeringhe ende boemgaerde om bider genade Godts een Clooster en inden eerste eene Capelle op te ordineren, goede devote ende religiose lude in te wonen die Gode meenen te dienen, haer goede ende erve in te gheven als bij rade ende confirmatie der Heiligher Kerken. Dit aengesien ende wij immer willen dese goede werken vorderen ende vermeeren, overmits dat sij ons dunckens wt goeden gronde comen. Soe hebben wij daer toe gegeven ende gheven onse consent voer ons ende voer onse nacomelinghe. Ende gheven hen over onse collacie ende ghifte van der Capellen, die sij nu teghenwoordich maecken sullen tot een beghinsel van den cloester voors. en zetten die collacie ende ghifte also verre als hij aen ons coempt in handen van Heer Claes, Heere Frederick ende Jan Aernts soen voors. want sij die selve eerste goede

daer toe ghegeven hebben. Ende waer dat saecke dat eene van dese drie collatoers aflijvigh worde, dat die ghene die daer bleven andre daer toe nemen mochten daer dit cloester bijgemaeckt ende ghevordert mochte worden. Ende goet dat men den clooster off der capellen gheeft ter tijmmeringhe off tot hare noetrift dat willen wij datter an ghevesticht blive. Ende bevelen onse schouten ende anders den rechters ende buer dat sij daer over staen, dat die goeden daer in gevesticht worden. Ende nemen dit cloester off capelle ende die goede en sulcken personen als daer in sullen wonen in onse beschermenisse tegens eenen ygelijcken. Ende willen hen vorderen ende gheven hem sucke recht ende vrijheit als andere goede cloesters hebben, opdat sij te bet gode moghen dienen ende voor ons te neerstelijcker moghen bidden, behoudens ons, onser heerlijcheit ende rechte. Ende was dese drie voirs. off die ghene die daer namaels toe geordineert sullen worden in der manieren voirs. doen om des cloesters orbaers willen, dat willen wij dat alsoo vaste en stade is off wijt selver bevalen. Ende omdat dit onse wterste meninghe en wille is, soe hebben wij desen brief open beseghelt mit onsen segel tot eenre orconde ende kennisse der waerheijt. Ghegeven op onse Borch Ter Tolen vijfthien daghen in Meij int jaer ons Heeren duysent driehondert ses ende neghentich.

(H. W a l v i s, *Goudsche Aertspriesterdom* n. 336 fol. II vs.).

BIJLAGE II.

1495-Augustus 1.

Broeder Claes Cornelisz., generaal prior te Syon bij Delft, en alle prioren en rectoren der kloosters van het generaal Kapittel van Syon, nemen op zich naar vermogen mede te werken aan opbouw, versiering en boekerij van kerk en convent der Regulieren in den Hem, welke kerk en convent op Beloken Pinksteren laatstleden (Juni 14) door de

bliksem deerlijk bedorven, vernield en verbrand zijn en tot welker reparatie de broeders zelf wegens grote armoede en lasten niet in staat zijn.

Wij broeder Claes Cornelisz., oetmoedigh generael prior der reguliere te Syon buten Delff, mit allen die priors ende rectores van ons gehele capittels van Syon, doen kond ende kenlic voor allen de genen, die dese onsen brieven zullen sien of horen lesen, hoe dat int jaer ons Heren dusent vier hondert XCV, optie beloken pinxteren laetstleden, die kercke ende convente tSinte Michiels, buten Schoenhoven in den Hem, van der regule tsunt Augustyns der regulieren oirden, seer deerliken bedorven, verdestrueert ende verbrant is, overmits ongetemperheit des donres ende blixems; alsoe dat die brueders ende conventualen des cloosters voorsz. aengemerct haer grote armoede en laste, die hem overgaen zijn, niet machtich en zijn hoer kercke ende clooster te repareren off weder op te helpen, tensij zaeck, dat men merkelicken die hant reycket ende gracioseliken te hulpe comet. Hierom ist, dat wij priores ende rectores des capittels van Syon voorn. willende ende hartelijcken begerende, als recht ende reden is, onsen lieven broederen behulpeliken te wesen ende den schoonen Goods-diensten, die in haren kercken daghelyck plach te gescien, wederom te repareren ende te vernieuwen, na inhout onser regulen ende statuten, mit ripen raden, eendrachteliken daertie vergadert, alle te zamen in t'gemeen ende een yegeliken voor zijn convent alleen gegonnet en ghegeven hebben, ende overmits desen gonnen ende gheven allen dengenen, die den voorsz. convent of broederen voorsz. minneliken die hant reycken, overmits eenighe merkelike beneficien ende weldaden, hetzij totter tymmeringen, totten ornamenten off totten boecken, daer zij merckeliken bij verbetert souden zijn, die gemeenre fraterniteit ende broederschap ons gehele capittels voorn. dat is: deelachtich te zijn alle der goeder geesteliker werken, die allen onsen husen ende conventen doer, inder ewicheyt zullen gescien, als van beden, van vasten, van missen, van aelmissen, van waken, van abstinencien, van allen devoten ghetiden ende geesteliken oeffeningen, die die goetheyt

Goods door ons ende onsen lieven broederen en susteren tot inder ewicheyt sal werken, ende alsie wel nader doot, als in den leven.

In kennisse der waerheyt, soe hebben wij priores ende rectores ons geheele capittels van Syon voorn. dit bezegelt mit inse gemeenscapittels zegel, int jaer ons Heeren dsent vier-hondert vyff ende negentich, opten eerste dach in Augusto.

(A.R.A. te 's Gravenhage, *Archief v. h. klooster St. Michiel in den Hem bij Schoonhoven.* Inv. n. 10, regest n. 192).

BIJLAGE III.

Boeken gedrukt bij de Regulieren in Den Hem bij Schoonhoven.

1495. ultima Febr. Breviarium Traiectense.
in fol. 314 bll. goth., 2 kol. CA. n. 375 HMT. 118 (102).

1496. 5 Oct. Ghetidenboec.
In 8.— 112 bll., goth., met houtsneden. CA. n. 840a. HMT. 118 (102).

1497. 28 Febr. Leven (Dat) ons Heren Jhesu Christi.
In 8.– 184 bll., goth., CA n. 1109 HMT. 118 (102).

1497. 10 Nov. Oefeninge van der passien ende vanden liden ons heren Jesu Christi. Een bereitsel ter kercken te comen.
In 8.– 180 bll., goth., met houtsneden. CA. n. 1327. HMT. 118 (102).

1497. Opten Kersavont. Leven (Dat) ons Heren Jhesu Christi.
In 8.– 184 bll., goth., CA. n. 1110. HMT. 118 (102).

1497. Materien (Devote) dienende totter salicheit van alle kersten menschen.
In 8.– 84 bll., goth., met houtsneden. CA. n. 1220.

1498. 28 Martii. Ghetidenboec.
In 8.– 156 bll., goth., met houtsneden. CA. n. 842. HMT. 118 (102).

1498. Dirck van Munster, Spiegel der kerstenen menschen. In 8.– 76 bll., goth., met houtsneden. CA. 601. HMT. 118 (102).

1499. Circa Kal. Febr. Breviarium Windesemense. In 4.– 388 bll., goth., 2 kol., CA. n. 369. HMT. 118 (102).

1499. Pridie Kal. Martii (28 Febr.) Breviarium Windeshemense ad usum monasterii in Sion. Pars hiemalis et aestivalis [1]).
Titulus: Breviarium canonicorum regularium secundum ordinarium capituli de Syon.
In 4.– goth., met houtsnede.

1499. 15 Oct. Spieghel (De) der volcomenheyt. – Die exposicie des heilighen dienste der missen. —— Een bereidinge om het sacrament tontfangen (door Simon van Venlo).
In 8.– 168 bll., goth., met 5 houtsneden. CA. n. 1579.

1499. Leven (Dat) ons Heren Jhesu Christi.
In 8.— 180 bll., goth., CA. n. 1113, HMT 118 (102).

1500. 4 Idus Martii. Horae et aliae orationes.
In 8.– 148 bll., goth., CA. n. 988.

1500. 31 Maart. Bonaventura(s) Boexken van den vier oefeninghen.
In 8.– 88 bll., goth., CA. n. 346. HMT 118 (102).

1500. 24 Oct. Augustinus (B. Aur.) Boec der inniger bedinge. Item. Hanthoec Tractaetken van den oersaec der minnen Jesu Christi. S. Bernardi Boexken van der enige sprake.
In 8.– 135 bll., goth., CA. n. 208. HMT. 118 (102) [2]).

---

[1]) Zie: *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, (Leipzig 1925–1938 etc.) n. 5245. Vgl. M. E. Kronenberg, *Cat. v. d. incunabelen in de Athenaeum Bibl. te Deventer* (Dev. 1917) n. 74; H. Bohata, *Liturgische Bibliogr.* n. 498.

[2]) In Margaret Bingham Stillwell,, *Incunabula in American Librarie;* (New-York 1940 n. 504 vinden wij vermeld: Een geestelijke Minnebrief. Die negen conden. Die seven Banden (Schoonhoven: Fratres apud S. Michaelem in den Hem, omstr. 1500) in 8.- Er wordt verwezen naar Chek list of fifteenth century printing in the Pierpont morgan Library,

1500. Litterae confraternitatis Capituli Windesemensis [1]).

1501. 20 Maart Sermonen op die ewangelien.
In 8.– 168 bll., goth. 2 kol. NK n. 1896. NAT. II, 5.

1503. 23 Juni. Ordinarius perpetuus Traiectensis diocesis(?)
In 4.– 142 bll., goth., rood en zwart. NK. n. 1648.

1503. 25 Juli. Horarium.
In 8.– 120 bll., goth., met houtsneden. Volgens het colophon de 3e druk. NK. n. 1121. NAT. I, 4.

1503. 31 Augustus. Deuote materien.
In 8.– 120 bll., goth., met houtsneden. NK. n. 1502 [2])

1503. 11 October. Crans van dusent rosen enz.
In 8.– 92 bll., goth., met houtsneden. NK. n. 635 NAT. III, 35.

1503. 18 November. Psalterium sec.usum canonicorum Regularium.
In 8.– 164 bll., goth., met houtsneden (David, in vier randen) NK. n. 328.

---

compiled by Adam Thuiston and Curt F. Bühler (New-York, 1939) n. 667.

[1]) Campbell schrijft (*Annales* n. 1107): *Lettre d'indulgences de l'anneé 1500 in plano.* De schrijver vergist zich; het in Den Hem gedrukte formulier, waarop de naam van den persoon die de gunsten verleende en de namen van de personen aan wie voorrechten geschonken werden en de datum met inkt staan ingevuld, is geen aflaatbrief maar een broederschapsbrief, waardoor vrienden, weldoeners enz. deelachtig werden gemaakt aan de H.H. Missen, gebeden en goede werken, welke in de Congregatie van Windesheim geschiedden. Ook de brief van Ricoldus Gherardi, Deventer, Richart Pafraet c. 1508 is geen aflaatbrief, zoals in het *Register* van *Het Boek*, blz. 63 en 211 vermeld wordt, maar eveneens een broederschapsbrief. In *Archivum Franciscanum Historicum*, XXXII (1939) 49–88 publiceerde Pater Hugolinus Lippens, O.F.M. een uitvoerige studie over de *Litterae Confraternitatis apud Fratres Minores ante annum 1517*. Vgl. ons artikel: *Iets over de litterae Confraternitatis in onze Orde*, in *Neerlandia Seraphica*, XIV (1940) 164–168, waar wij een merkwaardige onuitgegeven broederschapsbrief hebben gepubliceerd van Pater Jan Brugman, de om zijn predikatiën vermaarde Minderbroeder, van het jaar 1463.

[1]) Uitvoerig beschreven door C. P. Burger in *Tijdschrift voor Boek en Bibliotheekwezen*, Dl. II, 177–179.

1504. 17 Juni. Gerson. Een suuerlic boec dienende geestelike ende wairlicke personen.
In 8.– 120 bll., goth., met houtsneden. NK. n. 993.

1505. 19 November. Scone ende deuote materien.
In 8.– 122 bll. ? bll., goth., met houtsneden.
NK. n. 1503.

1506. 26 Augustus. Horarium.
In 8.– 64 ? bll., goth. NK. n. 1122. NAT. I, 1–3.

Z.j. c. 1506. (Horarium)
In 8.– 80 ? bll., goth., NK. n. 3197.

1507. 23 Juni. Breviarium Windeshemense.
In 4.– 404 bll., goth., 2 kol. NK. n. 498.

1507. 21 Juli. Breviarium Sionense.
In 4.– 398 bll., goth., NK. n. 2563.

1507. 24 Juli. Jan van den Berge, Epistel tot sijnre suster.
In 8.– 24 bll., goth., NK. n. 278.

1508. Statuta capituli Windesemensis.
In 8.– 64 bll., goth. n. 1950.

1508. Johannes de Clotingen (de Middelburg), Epistolae latinae. NK. 0687.

1509. 25 April. Horarium.
In 8.– 124 bll., goth. Blijkens het colophon 4e druk.
NK. n. 1123.

1509. Martinus de Gouda, Compendium lat. ideomatis Martinianum.
In 4.– 150 bll., goth., NK. n. 3505. NAT. 37–38.

1512. Privilegia fratrum et sororum tercii ordinis S. Francisci.
In 4.– 16 bll., goth., met houtsnede. NK. n. 3768.
NAT. III, 36.

1520. (1511 ?) 15 December. Horarium.
In 8.– 128 bll., goth., met drie houtsneden. 6e druk.
NK. n. 1125. NAT. I, 4.

Z.j. ? Horarium.
In 8.– 80 ? bll., goth., mogelijk 5e druk. NK. n. 1124.

Z.j. Commendatio animarum.
In 8.– 24 bll., goth., NK n. 594.

JACOBUS CATZ.

Over de persoon van Jacobus Catz, de Jansenistische provicaris van Utrecht, vinden wij slechts weinig opgetekend.

De Cock schrijft van hem:

„Catechismos novos induxit, confessiones generales exegit, homines de usu conjugii palam erubescenter instruxit, ob leves causas sacramenta negavit, austeris sermonibus fideles a poenitentiae sacramento deterruit." [1])

Uit de hiervolgende informaties uit het Jezuietenfonds in Brussel afkomstig, die een Jezuiet waarschijnlijk over hem in October 1700 naar Rome zond, kunnen wij ons een duidelijk beeld vormen van de Jansenistische gezindheid van deze priester. Geboren te Gorcum, omstreeks 1640, studeerde hij theologie te Leuven, was achtereenvolgens werkzaam in Aalsmeer, Gouda, Middelburg en werd provicaris van Codde voor Utrecht en Deventer. 1 Aug. 1702 werd hij als dusdanig door Th. de Cock afgezet en stierf als geëxcommuniceerde 18 Mei 1712.

Hij nam de Hilversumse pastoor Smit, die in een gedrukt boekje 14 ketterse stellingen verdedigde en openlijk onderwees, steeds in bescherming en keurde meerdere ketterse geschriften goed, zoals uit het onderstaande blijkt.

J. KLEIJNTJENS S.J.

22-5-'47.

---

[1]) Bijdr. b. H. XLI (1923), 429; XXIII (1898), 246; A.A.U. II (1875), 175; XIII (1885), 15–19; XLIV (1919), 101, 266 v.v.

BIJLAGE.

MISSA ROMAM OCTOBR. 1700.

Informatio de Reverendo Domino Jacobo Catz, seculari sacerdote in missione hollandica. [1])

Natus est Gorcomi circa annum 1640, ex cognatione Illustrissimi Castoriensis Joannis Neercassel, praedecessoris Illustrissimi Sebasteni Vicarii apostolici in foederatis provinciis. Studuit theologiae Lovanii. Missionarium egit primum in Aelsmeer pago Leydam inter et Amsterodamum, inde Goudam translatus anno circiter 1667. Post obitum Domini Outheusden, archipresbyteri nomine insignitus est et assistens capituli, ut vocant Ultrajectinus, electus, statutusque provicarius Middelburgensis. Statim ab initio vicariatus Illustrissimi Petri Codde, Gouda Ultrajectum vocatus est ab eodem Illustrissimo, ejusque loco et dignitati suffectus, vir quoad mores externos comis, suavis et bonae aedificationis, sed quoad fidem plus quam suspectus; cujus rei specimina quaedam certis auctoribus comperta subjicio.

In colloquio, quod habuit cum viro religioso, pietate et doctrina insigni, dubitavit de bulla Alexandri VII, quae damnat propositiones Jansenii, et *filios iniquitatis* nuncupat eos, qui illos in Augustino Jansenii inveniri negant. Aiebat libertatem indifferentis post lapsum Adami chimarram sibi videri, vocatos in coelum Deum amare, summa libertate nec alterioris generis libertatem a necessitate requiri ad movendum et demovendum. Sententias Jansenii damnatas esse aliquo sensu, sed incertum quo, sententiam de gratia efficaci ex se, cui voluntas humana resistere nequeat, ideo sibi placere, quod foveat virtuti humilitatis et modestiae christianae.

Fertur discisse non raro Calvinum non admodum male scripsisse de praedestinatione et facile cum catholicis conciliari posse.

---

[1]) Het origineel berust in de Archives Générales du Royaume te Brussel: Archives Jésuitiques. Province Flandro Belgique, carton 1365.

Cuidam ad sacerdotium adspiranti et jam primis ordinibus initiato abnuerat Illustrissimus Sebastenus coeteros ordines conferre, nisi ulteriore theologia imbui se permitteret, a sacerdote per se designando: designante autem Illustrissimo Sebasteno Dominum Catzium, hic futuro sacerdoti et ad curam animarum solida theologia promovendo, legendum ac ruminandum tradidit, librum cui titulus *Augustinus Jansenii*, dammatum a Sede apostolica. Tam id aegre tulit studiosus ille, nolens hac damnata doctrina imbui ut praetextu invisendi amicos a disciplina Catzii recesserit. Videri de his potest summarium testimoniorum parte 8 num. 19.

Eum Dominus Catzius Goudae etiamnum pastores ageret, tradidit librario Gerardo Sikkes plura exemplaria, iterato damnati catechismi de Gratia publice divendendi, et cum librarius ille, tactus scrupulo quem illi catholicus sacerdos injecerat, de catechismo illo a Pontificibus damnato, quaereret ex Domino Catz, licitumne esset illum divendere? licitum esse respondit Catzius, et deinde librarius divendere illum perrexit et pluria exemplaria inter catholicos distracta sunt. Vide summarium test. parte 2 Numero XI.

Quidam Amersfortensis antijansenista insignis et uti videre est in summario test. parte 3 num. 2 testimonio 3, disputationibus etiam cum ministris haereticis et multorum redactione ad catholicam fidem inclytus, causam huic conferentiae praebuere horrenda dogmata, quae quidam Dominus Adrianus Smit [1]), pastor pagi Hilversensis, ovibus sibi commissis instillarat. Quaenam illa fuerint, exhibet breve memoriale typis excusum pag. 14 et 15. Cum hisce dogmatibus communitas Hilversensis in turbas acta esset, Dominus Catz ruralem decanum agens, accersiri ad se jussit memoratum illum civem, ut per eum de dictis actisque a Domino Smits informaretur. Comparuit civis ille,

---

[1]) Vgl. hierover het anonieme werkje van J. Claerens S.J.: Uytterste neerlaagh van den Heer A. Smit, pastoor te Hilversum.... wegens 14 stellingen van hem geleert, breeder bevestigt.... buyten Hilversum, a°. 1690 (Sommervogel II, 1196, 2): cf. A.A.U. XLIV (1919) 267.

actumque in conferentia super hisce quatuor propositionibus:

1. An Christus pro omnibus hominibus mortuus sit?

2. An iis qui pereunt gratia a Deo non offeratur, qua salvari possint?

3. An Christus mortuus sit pro illis qui cum morerentur jam tunc in inferno erant?

4. An Deus velit omnes homines salvos facere?

Longa super his disceptatio orta, contendente memorata cive, harum affirmativas tenendas esse et male a Domino Smit negativas esse doctas, e contrario negativas tenente Domino Catzio et defendente et excusante Dominum Smit. Prolixum esset enarrare omnia quae in ista desceptatione utrimque dicta sunt. Exstat integrum colloquium in libello typis edito cui titulus: *Uiterste Neerlaag*, id est *Ultima Clades*. Vere autem hoc colloquium habitum fuisse et negativas illas propositiones fuisse a Domino Catz defensas et civem illum etiam cum tempore paratum coram quibuscumque comparere et juramento predicta confirmare. Probatur in summario testium parte 3 num. 2.

Uti in praedicto specimine Dominus Catz dogmata pastoris Hilversensis manu tenuit, ita in practicis rigorem ejusdem comprobavit. Sponsus et sponsa Hilversenses catholici penitentiam quamlibet pro peccato occulto juxta Ecclesiae praxim subire parati, jussi erant a Domino pastore suo poenitentiam publicam coram tota communitate Hilversensi agere pro peccato occulto, eam illis subire recusantibus et sine absolutione rejectis et pro remedio ad decanum ricialitatis Dominum Catz confugientibus, voluit etiam hic, ut pastoris voluntati satisfacerent et penitentiam publicam admitterent. Extat de hac re testimonium in summario part. 3 num. 24.

Auditus est pro concione dicere eos omnes qui in paschate non confiterentur suo pastori damnatos esse, Vide summar. test. parte 6 num. 4.

Cum Goudanis etiamnum inter viveret, invitavit Dominus Catzius tum conjugatos tum conjugium proxime inituros, ad concionem a se habendam dominica 2a post

epiphaniam, qua legitur evangelium de nuptiis in Cana Galilaeae. Simul magno numero congregatis explicuit, ut modum et situm et tempus in usu matrimonii a conjugatis observandum, variis allatis rotundis similitudinibus inter coeteros, vasis liquore pleni cassis, orificium si invertas, liquorem effendas etc. Dicta autem haec ab eo fuisse summo scandalo omnium qui concioni interfuerunt et postquam hic de concione illa rumor etiam apud acatholicos percrebuerat, etiam maximo scandalo acatholicarum primariam notam Goudanarum mulierum quae tales conciones catholicis exprobarunt, testatum invenies in summario testium parte 2 numero 36 et altero testimonio in eadem parte numero 37.

Jam ut aliquid addam de libris, quos approbavit Dominus Catzius approbatorium suum calculum praefixit libro cui titulus *Godswoord Verdedigd* sive Verbum Dei defensum. In quo libro primarie asseritur omnibus promiscue licitam esse lectionem sacrae scripturae et constitutionem Pii Vti qua ea graviter vetatur, modo esse antiquatam.

Approbavit et magno praeconio commendavit librum cui titulus *Verhandeling van de noodige voorbereiding tot het wettig gebruik van 't Sacrament der Penitentie,* id est *Tractatus de necessaria preparatione ad legitimum usum Sacramenti penitentiae.*

In hoc libro dicitur 1. sine amore praedominante in Deum, non timorem inferni, nec usum sacramentorum, nec ulla alia media idonea esse justificando peccatori. 2. Absolutioni penitentiam premittendam. 3. Recte et cum fructu confessarios munere suo facturos, si absolutionem different, donec possent confidere penitentes a Christo esse in coelo absolutos. 4. Absolutionem penitenti negari debere, etiamsi is ex non absolutione in suspicionem aliis veniret commissi gravioris criminis. 5. Indulgentias non aliis prodesse, quam qui per opera poenitentialia jam vere pro peccatis suis satisfacere. 6. Satis esse, si penitenti negatur absolutio, si dicat poenitens adibo alium confessarium qui me absolvet. 7. Veros penitentes qui ex obedientia et spiritu poenitentiae manent perabsoluti a peccatis et ita moriuntur, licet absque absolutione moriantur salvos esse. 8. Eos qui praxim

rigorosam non sequuntur esse molles, imbecilles, dissolutos, adulatorios, deceptores, assuentes pulvinaria sub cubitis damnosos medicos, caecos ductores etc. 9. Denique ne sim prolixior, extollit auctor summopere Antonium Arnoldum ob eminente virtute et incomparabili doctrina, qui multiplicibus libris suis, numquam satis laudatis, per totum christianum orbem in aestimatione et veneratione est.

Approbavit etiam folium, cui titulus *Prudentius verus* in quo folio traducitur tamquam doctrina acatholica praedestinatio ex praevisis meritis.

Approbavit item libellum cui titulus Brief van Mevr. H. Despreaux over de liefde Gods, vertaald door A. V. J., id est: Epistola Domini Despreaux super amorem Dei, Vernacule versa per Andream van der Schuur. In hoc libello rejicitur contritio omnis in sacramento quae non procedit ex praedominante amore Dei et satyrice traducuntur omnes qui tenent communem de attritione sententiam cum sacramento peccatorem justificante.

Approbavit quoque Dominus Catzius secundo editum amorem poenitentem Illustrissimi Castoriensis Romae suspensum, et nihilo forte priore editione correctiorem. De quo vide in informationem de Illustrissimo Sebasteno articulo 3 numero 8 et seq.

Alii ab eo approbati libri ad manum non sunt. Constat eum plures approbasse. Videtur autem Dominus Catzius uti et plures ex clero hollandico, cum nullam legitimi censoris potestatem habeant eos tamen sibi ad ejusmodi libellos in populum disseminandos assumere, qui populo imponant eos esse lectioni utiles et a legitimis censoribus recognitos et approbatos.

PERIKELEN UIT DE 18e EEUW IN FRIESLAND.

In het begin van de 18e eeuw, toen de strijd rond het Jansenisme zijn hoogtepunt had bereikt in de afzetting van de apostolische Vicaris Petrus Codde, kon het geloofsleven in verschillende parochies zich niet meer harmonisch ontwikkelen.

Zeer ontevreden over de beslissingen van Rome hadden vooraanstaande priesters van de Hollandse zending, die allen min of meer het Jansenisme begunstigden, steun gezocht bij de Staten, die, hoewel dikwijls niet van harte, maatregelen namen tegen de trouwgebleven katholieken. Ook in Friesland had de Leeuwarder pastoor Allard van Haeften, een van de vurigste verdedigers van Petrus Codde, de Friese Staten hoogstwaarschijnlijk bewerkt, om de prominente figuren onder de zielzorgers, vooral de paters Jezuiten, uit de provincie te verbannen. Zolang die strijdlustige figuren in verschillende staties de leiding hadden, was het voor het Jansenisme onmogelijk om aanhangers te verkrijgen onder de gelovigen. Voorgelicht door de verdedigers van het Jansenisme namen de heren van de Staten van Friesland op de 9e Maart 1708 het besluit, om het volgende rondschrijven naar enkele gemeenten te sturen: [1])

> Edele, lieve besondere,
>
> Wy hebben, om rednen om daertoe moverende, goedgevonden en geresolveert Ued by desen aen te schryven en te gelasten, om N.N. van de ordre der sooge-

[1]) In margine staat dat dit een concept is van een brief, verzonden aan de grietenijen Rauwerdershem, Haskerland en de steden Leeuwarden, Bolswart en Dockum.

naemde Jesuiten in Ued district wonende en onder de Roomsgesinde dienst doende, aen te kundigen en te ordonneren, dat hy sich ten spoedigsten en uitelyk binnen den tyd van een maent na gedane aenkundinge uit Ued district ende provincie sal hebben te begeven, of dat by gebreke dees, tegens hem sal worden geprocedeert na viguere van voorgaende placaten, welcken executie tegens voornoemde persoon, wanneer deselve in gebreke mogte blyven dese onse ordres te obtempereren of naderhands weder inquame, wy Ued serieuselyk aenbevelen met wydere speciale last, om goede sorge te dragen, dat in plaets van den uitgewesenen geen andere van deselfde ordre der soogenaemde Jesuiten werde gesonden en waer gesonden wordende, mede de facto uit te wyzen en wech te doen gaen, sonder dat wy nochtans hierdoor willen verstaen worden den verderen inhoud van slands placaten tegens de Roomse geestelykheit geemaneert te veranderen of te niete te doen. Waer toe ons verlaetende, sullen Ued bevelen in de bescherminge van God Almagtich. Leeuwarden 9 Martii 1708 [1]).

In het resolutieboek werd niet opgetekend over welke priesters dit ging. In een huishoudelijke vergadering op den 13e Maart werd precies aangegeven welke priesters moesten worden uitgewezen. Een van de heren maakte daarover een kleine aantekening, die aldus luidt:

Volgens advys van 13 Maart 1708 hebben de Staten van Vrieslant geresolveert uyt haer provincie binnen de tyt van vier weken te doen vertrecken de volgende Jesuiten:

1. Pater Jugema tot Leeuwarden.
2. Pater Cosyns tot Bolswaerd.
3. Pater van Roode tot Doccum.

---

[1]) Prov. Arch. Leeuwarden. Resolutien der Ed mogende Heeren Staten van Vriesland voor den jaere 1708. Folio 98–99.

4. Pater du Toit op Jouwer.
5. Pater Joursma de socius van Pater Willekerk tot Leeuwarden [1]).
6. Hestermans, minrebroeder tot Bolswaerd [2]).
7. De Hr. Fock, pastor te Irnsum, die wegens Kock lang voor landdeken heeft gespeeld [3]).
8. De neef van T. Cock, ook Cock genaemt [4]), die

[1]) Dit zijn niet alle Jezuiten. Volgens het verslag van 1701 (zie A.A.U., XIX blz. 12) zijn er Jezuiten in Leeuwarden, (twee staties) in Dokkum, in Bolsward, in Harlingen, in Joure, in Wijtgaard en in Ameland. Volgens opgave van de aartspriester Willem Foppens werken in deze staties acht paters. Als we Ameland uitzonderen, dat buiten de competentie van de heren viel, dan liet men dus twee parochies ongemoeid. Zie F. van Hoeck S.J. Schets van de geschiedenis der Jezuiten in Nederland. Nijmegen 1940, blz. 96 vlg.

[2]) Pater Franciscus Heestermans, een man vol zieleijver en ongekunstelde oprechtheid, richtte een nieuwe huiskerk voor de Franciscanen in en bestuurde de statie van 1700–1724. Zie Rog. Burgers, O.F.M. De Statie der paters minderbroeders te Bolsward. Groningen 1924, blz. 22.

[3]) De aartspriester en landdeken Willem Foppens was geen partijganger van Codde, maar moest ook niets hebben van de felle haat waarmee de partij van van Wijk en de Cock tegen hem optraden. Toen de Cock de leiding kreeg in de Hollandse missie had hij pastoor Fock gevraagd hem van alles op de hoogte te houden, daar hij van mening was dat de landdeken niet gestreng zou optreden. De Fock had toen geen officiële aanstelling.

[4]) A.A.U., LXV blz. 99 en vlg. In de statie Workum hadden de Jansenisten acht jaar lang een van hun partij als pastoor gehad. De Workummers moesten er niets van hebben en deden hun beklag bij de internuntius te Brussel. Zie A.A.U., IX, blz. 287. Iets over de correspondentie over deze pastoor vindt men nog in het archief van de oud-katholieken. Zie J. Bruggeman, Inventaris van de archieven bij het metropolitaan kapittel van Utrecht van de R. K. Kerk der oud-bisschoppelijke clerezie. Den Haag, 1928, blz. 355. Na deze pastoor werd met medewerking van de Cock Theodorus Balthasar de Cock (1708–1714) aangesteld, die tot taak had om de rust in de statie te herstellen. Men begrijpt dat deze benoeming een doorn in het oog was van de Jansenisten.

sonder approbatie van den landdeken zigh heeft ingedrongen tot Worcom [1]).

De stadsbestuurders echter, die in die dagen over het algemeen zeer liberaal waren in hun opvattingen, namen dit schrijven van de Staten voor kennisgeving aan. Als de priesters maar voorzichtig en onopvallend de zielzorg uitoefenden in hunne staties, dan waren zij volkomen tevreden en zij voelden er dan ook niets voor om zich voor het karretje van de Jansenisten te laten spannen en maatregelen tegen de leiders van de trouw gebleven katholieken te ondernemen. De Jezuiten verdwenen, maar keerden even later weer onopvallend terug en daardoor mislukte de poging van de Jansenisten om vaste voet te krijgen in de staties van Friesland geheel en al. De kleine halstarrige gemeente van Leeuwarden, gesticht door Allard van Haeften, [2]) de enige post van de Jansenisten in het hoge Noorden, werd in het begin van de 19e eeuw opgeheven. Zo verdween de enigste parochie van de Jansenisten in het Noorden, van waaruit men met behulp van de Staten de schismatieke beweging binnen Friesland had willen begunstigen.

Alkmaar. B. VOETS, Kap.

---

[1]) Bedoeld folioblad is aanwezig in het gem. archief van Amsterdam. Scheltema II, Roomschen. Een afschrift op Arch. Bagijnhof Amsterdam G 49.

[2]) Hoe wij groeiden, Gedenkboek bij het vijftigjarig bestaan van den Frieschen bond. Sneek 1932. Dr. J. de Jong, Uit Frieslands katholiek verleden. blz. 28. De Vrije Fries, Deel XV, M. v. Staveren, Van Haeften contra Ingenrae, blz. 81 vlg.

KRONIEK VAN HET AARTSBISDOM UTRECHT
1 Januari 1948—31 December 1948.

1. Zielenaantal, Communicanten (verdeeld in Paschanten en non-paschanten) en uitgereikte H.H. Communies volgens de Dekenaten[1])

	Zielen	Communicanten		Communies
		Pasch.	non-pasch.	
Utrecht	91.000	61.307	14.333	2.856.700
Almelo	34.629	27.021	1.102	1.324.442
Amersfoort	42.671	29.951	4.649	1.641.631
Arnhem	59.951	39.196	9.489	1.313.190
Breukelen	16.870	13.034	351	677.445
Culemborg	20.574	15.513	1.453	746.100
Deventer	44.172	32.501	3.054	1.782.200
Elst	30.339	24.186	161	1.030.100
Groenloo	28.197	22.123	346	1.345.485
Groningen	22.894	16.918	2.037	821.710
Heerenveen	9.045	6.872	228	457.743
Hengelo	62.636	48.656	2.334	1.927.600
Hilversum	54.762	38.335	7.370	1.671.300
Klazienaveen	22.920	17.408	465	601.440
Leeuwarden	15.081	11.064	1.298	660.550
Montfoort	18.865	15.169	213	809.200
Oldenzaal	40.710	32.719	337	1.518.130
Sneek	13.610	10.714	241	759.275
Terborg	33.632	26.225	548	1.089.039
Zevenaar	38.138	29.965	322	1.248.810
Zutphen	16.705	12.302	1.098	709.492
Zwolle	27.510	20.504	1.254	1.132.950
Totaal	744.911	551.683	52.673	26.124.532[2])

[1]) De cijfers zijn gebaseerd op de statistische gegevens over 1948, welke in 1949 werden verstrekt.

[2]) Het getal H.H. Communies van de kloosterhuizen, pensionaten enz. (in totaal 3.557.571) is bij bovenstaand cijfer inbegrepen.

II. Geboorte, Sterfte, Huwelijken

Dekenaten:	Geb. [1])	Gest.	Geh. [2])
Utrecht	2.954	560	594
Almelo	1.107	230	238
Amersfoort	1.346	278	265
Arnhem	1.908	414	390
Breukelen	564	134	121
Culemborg	724	178	159
Deventer	1.408	293	288
Elst	1.080	197	271
Groenloo	923	179	248
Groningen	763	164	160
Heerenveen	338	58	69
Hengelo	1.954	371	472
Hilversum	1.666	334	359
Klazienaveen	804	132	179
Leeuwarden	443	136	114
Montfoort	620	161	193
Oldenzaal	1.220	298	350
Sneek	474	107	128
Terborg	1.184	282	267
Zevenaar	1.276	310	331
Zutphen	639	152	123
Zwolle	973	191	193
Totaal	24.367	5.169	5.512

III. Parochiekerken, Bijkerken, Rectoraten.

In het jaar 1948 werden in het Aartsbisdom Utrecht de volgende nieuwe parochies opgericht:

[1]) De ongedoopten en degenen, die niet-katholiek werden gedoopt, tezamen 663 in getal, zijn bij het geboorte-cijfer inbegrepen.

[2]) Deze cijfers geven het getal huwelijken aan, door katholieken onderling gesloten.

te Fleringen onder de titel van het Onbevlekte Hart van Maria dd. 1 Juli 1948, ingaande 16 Juli d.o.v., onder de bestaande parochies van Albergen, Reutum, Tubbergen en Weerselo;

te Emmerschans onder de titel van de H. Franciscus van Assisië dd. 6 Aug. 1948, ingaande 6 September 1948 onder de bestaande Parochies van Barger-Oosterveld, en Stads-ter-Apeler-Kanaal;

te Beuningen onder de titel van O. L. Vr. van Altijddurende Bijstand dd. 28 Aug. 1948, ingaande 13 September d.o.v. onder de bestaande parochies van Denekamp, de Lutte en Rossum;

te Arnhem onder de titel van de H. Willibrordus dd. 29 November 1948, ingaande 22 December d.o.v., onder de bestaande parochies van de H. Johannes de Doper, H. Joseph te Arnhem, en O. L. Vr. Visitatie te Velp (Gld.);

te Groningen onder de titel van St. Salvator dd. 16 December 1948, ingaande 20 December d.o.v., onder de bestaande parochies van de H. Martinus en de H. Joseph te Groningen.

En zijn thans in het Aartsbisdom 371 parochies, verdeeld als volgt:

Utrecht	21	Hengelo Ov.	22
Almelo	20	Hilversum	15
Amersfoort	19	Klazienaveen	17
Arnhem	19	Leeuwarden	12
Breukelen	11	Montfoort	12
Culemborg	16	Oldenzaal	16
Deventer	22	Sneek	14
Elst Gld.	16	Terborg	18
Groenloo	16	Zevenaar	18
Groningen	19	Zutphen	17
Heerenveen	13	Zwolle	18

Behalve de 371 Parochies telt het Aartsbisdom 5 bijkerken en 31 Rectoraten, alsmede vele openbare en niet-openbare kapellen der verschillende kloosterorden en religieuze gestichten.

IV. Kerkconsecraties.

Er hadden in 1948 geen kerk- of altaar-consecraties plaats.

V. De geestelijke bediening.

De geestelijke bediening der 371 parochies, 5 bijkerken en 31 rectoraten wordt thans uitgeoefend door 789 priesters, nl. 369 pastoors, 31 Rectoren en 370 kapelaans en assistenten, terwijl aan de beide Seminaries „Rijsenburg" te Driebergen en Apeldoorn nog 32 priesters ,resp. 8 en 24, met de vorming en opleiding zijn belast.

De geestelijke bediening is verdeeld als volgt:

	Par.k.	Bijk.	Rect.
Saeculieren	350	2	25
Dominicanen	3	—	—
Franciscanen	8	—	2
Conventuelen	—	1	—
Capucijnen	—	2	—
Augustijnen	4	—	1
Carmelieten	2	—	—
Jesuieten	2	—	—
Gezelschap v. h. Godd. Woord	—	—	1
Missionarissen van het H. Hart	—	—	1

N.B. De eervol ontslagenen, alsook de vrijgestelden en de vele priesterkloosterlingen zijn bij bovengenoemd getal niet inbegrepen.

VI. Priesterwijdingen.

De 25 Juli 1948 werden in de Metropolitane Kerk te Utrecht door Zijne Eminentie Joh. Kard. de Jong, Aartsbisschop van Utrecht, tot priester gewijd de navolgende Eerwaarde Heren Diakens van het Seminarie te Driebergen:

Namen:	Geboren in de Gemeente:	Datum:
Popke Jelle Altenburg	Hennaarderadeel	20 Febr. 1921
Hendricus Franciscus Andriessen	Amsterdam	15 Juni 1923
Jozef Frans Maria Bless	Zevenaar	11 Juni 1917
Johannes Deodatus van der Borgh	Blaricum	2 Juli 1922
Johannes André Degger	Rotterdam	21 April 1920
Gijsbertus Reinerus van Eyden	Leusden	31 Maart 1921
Albertus Hendrikus Eysink	Diepenheim	2 Juni 1923
Henricus Matheus Joannes Maria Fennis	Hilversum	28 Jan. 1922
Johannes Gerardus Josephus v. Goozen	Apeldoorn	10 Febr. 1920
Adrianus Johannes Henricus Groenen	Houten	18 Febr. 1922
Wilhelmus Johannes Joseph Grondhuis	Zwolle	3 Febr. 1922
Gerhardus Antonius ten Have	Hengelo (O.)	9 April 1921
Lambertus Arnoldus Hoogeboom	Laren (N.H.)	22 Dec. 1921
Antonius Aloysius Kemperman	Steenderen	6 Febr. 1922
Lambertus Johannes Antonius Janssen	Rijssen	17 Jan. 1921
Gerhardus Hermannus Johannes Kerkhof	Deventer	18 Juni 1920
Theodorus Hendricus Klarenbeek	Harmelen	26 Sept. 1921
Johannes Hendricus Anthonius van Kooten	Loenersloot	9 Dec. 1920
Wilhelmus Petrus Theodorus Mali	Maastricht	18 Aug. 1922
Johannes Miedema	Utrecht	14 Nov. 1914
Hermanus Gerhardus Nollen	Ambt Delden	19 Sept. 1922
Gerardus Gijsbertus Joannes v. Oostrum	Bussum	22 Dec. 1922
Aloysius Hendrikus Wilhelmus Weijs	Westervoort	1 April 1922

Op 18 December 1948 werden door Zijne Hoogwaardige Excellentie Mgr. P. W. A. Mutsaerts te 's Herto-

genbosch tot priester gewijd de volgende Eerwaarde Heren Diakens van het Seminarie te Driebergen:

Namen:	Geboren in de Gemeente:	Datum:
Johannes Antonius Boerkamp	Olst	20 Nov. 1921
Johannes Maria de Graaff	Mijdrecht	15 Aug. 1921
Cornelis Johannes van Schadewijk	Soest	16 Mei 1920

VII. Toediening H. Vormsel[1])

Dekenaat Utrecht 8—12 Maart

8 Maart

Utrecht H. Augustinus	163
Utrecht H. Hart van Jezus	73

9 Maart

Utrecht H. Catharina	166
Utrecht H. Aloysius	213

10 Maart

Utrecht H. Joseph	228
Utrecht H. Paulus	212

11 Maart

Utrecht H. Nicolaas	183
Utrecht H. Monica	224

12 Maart

De Bilt	94
Bilthoven	83
Totaal:	1639

Dekenaat Sneek 6–7 Juli

6 Juli

Sneek	174
Roodhuis	18
Heeg	31
Bolsward	189
Blauwhuis	50
Witmarsum	29
Workum	97
Makkum	15

7 Juli

Bakhuizen	52
Balk	54
Sloten	9
Woudsend	10
St. Nicolaasga	73
Lemmer	31
Totaal	832

Dekenaat Heerenveen 8–9 Juli

8 Juli

Wolvega	57
Kuinre	7
Heerenveen	90
Joure	60
Drachten	9
Steggerda	38
Frederiksoord	24
Wateren	6

[1]) De toediening geschiedde op de gespatieerd gedrukte plaatsen.

9 Juli
Vollenhove 17
Emmeloord 24
Steenwijkerwolde 71
Oldemarkt 15
Steenwijk 28
Meppel 40
Gesticht H. Voorzienigheid 21

Totaal 507

Dekenaat Deventer 13—16 Juli

13 Juli
Apeldoorn O. L. Vr. ten Hemelopneming 366
Apeldoorn H. Theresia 195
Apeldoorn H.H. Fab. en Seb. 227
Apeldoorn H. Victor 84
Ugchelen Caesarea 27
14 Juli
Heeten 203
Haarle 197
Lettele 74
Nieuw-Heeten 92
Raalte H. Kruisverheffing 491
Raalte O.L.Vr. ten Hemelopneming 125
Olst 132
15 Juli
Duistervoorde 325
Deventer H. Johannes Vianey 151
Kolmschaten 120
Deventer H. Lebuinus 126
Deventer H. Hart v. Jezus 183
Deventer St. Josephziekenhuis 79
16 Juli
Vaassen 147
Epe 67
Terwolde 92
Boerhaar 81
Wijhe 46
Broekland 120

Totaal 3750

Dekenaat Arnhem 20 Juli—23 Juli

20 Juli
Arnhem H. Martinus 444
Arnhem H. Walburgis 154
Arnhem H. Eusebius 116
Arnhem H. Hart 140
Arnhem H. Joseph 200
Arnhem St. Elisabeth-Gasthuis 1
21 Juli
Arnhem H. Johannes Baptist 321
Arnhem O.L.Vr. Onb. Ontv. 155
Arnhem H. Sacrament 137
Arnhem H. Martinus Volwassenen 166
22 Juli
Ede 189
Renswoude 39
Wageningen 249
Rhenen 21
Renkum 188
23 Juli
Oosterbeek 128
Doorwerth 26
Dieren 79
De Steeg 55
Velp 238

Totaal 3046

Dekenaat Elst 27—29 Juli

27 Juli
Huissen H.H. Mart. van Gorcum 258

Angeren	135	Herveld	110
Bemmel	127	Indoornik	28
Haalderen	110		
Huissen O.L.Vr. ten Hemelopneming	314	Totaal	2606
28 Juli		15 Jan.	
Gendt	240	Kapel Aartsbisschoppelijk Paleis	2
Doornenburg	191	25 Mei	
Elst	373	Seminarie Apeldoorn	10
Elden	84	13 October	
Valburg	44	Utrecht H. Willibrordus Volwassenen	152
29 Juli		8 Nov.	
Lent	200	Bilthoven Volwassenen Zonnehuis	34
Oosterhout	85		
Driel	162		
Heteren	35		

VIII. Nieuw opgerichte kloosterhuizen.

1. Te Oosterbeek Johannahoeve een succursaalhuis van de broeders van Mill Hill.
   Doel: opleiding Broeders.

2. Te Groenloo een succursaalhuis van de Maristen.
   Doel: huisvesting Paters-leraren R.K.H.B.S.

3. Te Maarn een succursaalhuis van de Zusters Missionarissen van O.L.Vr. van Afrika te Boxtel.
   Doel: Postulaat der Zusters.

4. Te Huis ter Heide een succursaalhuis van de Broeders van Liefde te Eindhoven.
   Doel: Scholastikaat der Broeders.

P. R. GEURTS,
Secretaris van het Aartsbisdom.

KRONIEK VAN HET AARTSBISDOM UTRECHT

1 Januari 1949—31 December 1949.

I. Zielenaantal, Communicanten (verdeeld in Paschanten en non-paschanten) en uitgereikte H.H. Communies volgens de Dekenaten[1])

	Zielen	Communicanten		Communies
		Pasch.	non pasch.	
Utrecht	91.563	61.593	14.396	2.785.300
Almelo	35.173	27.384	1.122	1.265.729
Amersfoort	42.770	29.876	4.836	1.630.481
Arnhem	63.108	40.460	10.719	1.421.226
Breukelen	17.373	13.431	379	675.704
Culemborg	20.900	15.680	1.472	787.025
Deventer	45.291	33.026	3.412	1.864.025
Elst	31.090	24.520	171	1.042.075
Groenlo	27.853	21.609	347	1.306.650
Groningen	22.257	16.388	2.017	824.180
Heerenveen	8.710	6.600	234	439.100
Hengelo	63.827	49.454	2.537	1.947.024
Hilversum	55.165	38.482	7.363	1.681.450
Klazienaveen	22.962	17.450	488	637.100
Leeuwarden	15.522	11.266	1.346	669.800
Montfoort	19.719	15.696	199	834.800
Oldenzaal	41.349	33.209	390	1.574.875
Sneek	13.699	10.724	262	747.740
Terborg	33.454	25.994	546	1.094.533
Zevenaar	38.644	30.339	405	1.314.120
Zutphen	17.008	12.561	1.150	653.410
Zwolle	27.573	20.725	1.267	1.240.050
Totaal	755.000	556.467	55.058	26.436.397[2])

[1]) De cijfers zijn gebaseerd op de statistische gegevens over 1949, welke in 1950 werden verstrekt.

[2]) Het getal H.H. Communies van de kloosterhuizen, pensionaten (in totaal 3.840.599) is bij bovenstaand cijfer inbegrepen.

II. Geboorte, Sterfte, Huwelijken

Dekenaten:	Geb. [1])	Gest.	Geh. [2])
Utrecht	2.539	573	558
Almelo	1.095	269	260
Amersfoort	1.294	318	260
Arnhem	1.831	387	370
Breukelen	544	136	144
Culemborg	710	307	149
Deventer	1.366	361	302
Elst	1.117	245	247
Groenloo	905	230	194
Groningen	640	163	175
Heerenveen	338	83	73
Hengelo	1.861	458	477
Hilversum	1.567	397	350
Klazienaveen	789	150	205
Leeuwarden	419	115	124
Montfoort	634	209	156
Oldenzaal	1.136	301	355
Sneek	483	147	115
Terborg	1.138	268	297
Zevenaar	1.233	288	320
Zutphen	589	156	128
Zwolle	875	218	205
Totaal:	23.102	5.779	5.462

[1]) De ongedoopten en degenen, die niet-katholiek werden gedoopt, tesamen 617 in getal, zijn bij het geboorte-cijfer inbegrepen.

[2]) Deze cijfers geven het getal huwelijken aan, door katholieken onderling gesloten.

III. Parochiekerken, Bijkerken, Rectoraten.

In het jaar 1949 werden in het Aartsbisdom Utrecht de volgende nieuwe parochies opgericht:

te Mussel (Gr.) onder de titel van O. L. Vrouw van Lourdes dd. 10 Januari 1949, ingaande 17 Januari d.o.v. onder de bestaande parochies van Zandberg, Musselkanaal, Stadskanaal, Oude Pekela, Winschoten en Stads-ter-Apeler-Kanaal;

te Huizen (N.-H.) onder de titel van de H. Vitus dd. 2 Juni 1949, ingaande 6 Juni d.o.v., onder de bestaande parochies van Blaricum en Naarden;

te Marknesse (N.O.P.) onder de titel van O. L. Vr. Sterre der Zee dd. 5 Augustus 1949, ingaande 26 Aug. d.o.v., onder de bestaande parochie van Emmeloord;

te Braamt (Gld.) onder de titel van O. L. Vr. van Altijddurende Bijstand dd. 26 October 1949, ingaande 12 November d.o.v. onder de bestaande parochies van Zeddam;

te Kraggenburg (N.O.P.) onder de titel van de H. Johannes de Doper dd. 28 November 1949, ingaande 10 December d.o.v., onder de bestaande parochie van Emmeloord.

Er zijn thans in het Aartsbisdom 376 parochies, verdeeld als volgt:

Utrecht	21	Deventer	22
Almelo	20	Elst Gld.	16
Amersfoort	19	Groenloo	16
Arnhem	19	Groningen	19
Breukelen	11	Heerenveen	15
Culemborg	16	Hengelo Ov.	22

Hilversum	16	Sneek	14
Klazienaveen	18	Terborg	19
Leeuwarden	12	Zevenaar	18
Montfoort	12	Zutphen	17
Oldenzaal	16	Zwolle	18

Behalve de 376 Parochies telt het Aartsbisdom 5 bijkerken en 31 Rectoraten, alsmede vele openbare en niet-openbare kapellen der verschillende kloosterorden en religieuze gestichten.

IV. Kerkconsecraties,

verricht door Zijne Hoogwaardige Excellentie Mgr. Dr. J. O. Smit, titulair Bisschop van Paralus.

25 Augustus 1949: Parochiekerk van O. L. Vr. van Altijdd. Bijstand te Beuningen.

Relieken H.H. Martelaren Damianus en Vitalis.

30 Augustus 1949: Parochiekerk van de H. Johannes de Dooper te Indoornik.

Relieken H.H. Martelaren Damianus en Vitalis.

1 September 1949: Parochiekerk van O. L. Vr. Tenhemelopneming te Maurik.

Relieken H.H. Martelaren Damianus en Vitalis.

V. De geestelijke bediening.

De geestelijke bediening der 376 parochies, 5 bijkerken en 31 rectoraten wordt thans uitgeoefend door 775 priesters, n.l. 374 pastoors, 31 Rectoren en 370 kapelaans en assistenten, terwijl aan de beide Seminaries „Rijsenburg" te Driebergen en Apeldoorn nog 32 priesters, resp. 8 en 24, met de vorming en opleiding zijn belast.

De Geestelijke bediening is verdeeld als volgt:

	Par.k.	Bijk.	Rect.
Saeculieren	355	2	25
Dominicanen	3	—	—
Franciscanen	8	—	2
Conventuelen	—	1	—
Capucijnen	—	2	—
Augustijnen	4	—	1
Carmelieten	2	—	—
Jesuieten	2	—	—
Gezelschap v. h. Godd. Woord	—	—	1
Missionarissen van het H. Hart	—	—	1

N.B. De eervol ontslagenen, alsook de vrijgestelden en de vele priester-kloosterlingen zijn bij bovengenoemd getal niet inbegrepen.

VI. Priesterwijdingen.

De 24 Juli 1949 werden in de Metropolitane Kerk door Zijne Eminentie Joh. Kard. de Jong, Aartsbisschop van Utrecht, tot priester gewijd de navolgende Eerw. Heren Diakens van het Seminarie te Driebergen:

Namen:	Geboren in de Gemeente:	Datum:
Melchior Karel Frederik Batenburg	Utrecht	3 Maart 1924
Thomas Johannes Antonius Diender	Zwolle	17 April 1923
Henricus Thomas Dierkes	Stad-Vollenhove	3 Juli 1921
Addonatus Johannes Flapper	Franeker	21 Maart 1920
Johannes Gerardus Hesselink	Tubbergen	1 Maart 1922
Gerhardus Johannes Koertshuis	Losser	9 Sept. 1922
Wilhelmus Bernardus Leeman	Westervoort	18 Febr. 1924
Henricus Hubertus Mali	Kampen	23 Jan. 1923
Gerardus Johannes van der Meer	Haarzuilens	31 Maart 1924
Johann Bernard Wilhelm Maria Möller	Rotterdam	31 Oct. 1923
Jan Hendrik Jozef Morren	Utrecht	21 Aug. 1921
Gerhardus Franciscus Maria Spit	Raalte	5 Aug. 1922
Anthonius Johannes Vermeulen	Utrecht	30 Dec. 1924

VII. Toediening H. Vormsel[1])

Dekenaat Utrecht

28 Maart—1 April

28 Maart	
Utrecht St. Salvator	150
Utrecht H. Ludgerus	350
29 Maart	
Utrecht O. L. Vr. van Goede Raad	215
Utrecht H. Gerardus Majella	162
30 Maart	
Utrecht H. Joh. de Doper	145
Utrecht H. Gertrudis	270
31 Maart	
Utrecht H. Antonius	319
Utrecht H. Willibrord	83
1 April	
Utrecht H. Martinus	212
Utrecht O. L. Vrouw Tenhemelopneming	216
Totaal	2122

Dekenaat Culemborg

19—20 Juli

19 Juli	
Wijk bij Duurstede	290
Cothen	156
Schalkwijk	244
't Goij	54
Culemborg	446
Everdingen	33
20 Juli	
Tiel	508
Varik	43
Maurik	28
Buren	24
Beesd	99
Rumpt	35
Gellicum	45
Rhenoij	37
Gorinchem	220
Leerdam	66
Totaal	2328

Dekenaat Breukelen

21—22 Juli

21 Juli	
Breukelen	220
Kockengen	91
Loenersloot	98
Abcoude	118
Maarssen	366
Vleuten	314
22 Juli	
Vinkeveen	332
Mijdrecht	253
Kamerik	102
Uithoorn	348
de Hoef	69
Totaal	2311

Dekenaat Hilversum

26—28 Juli

26 Juli	
Hilversum H. Vitus	273
Hilversum H. Jozef	211
Hilversum H. Clemens M. Hofb.	161
Hilversum H. Hart van Jesus	178
Hilversum O. L. Vr. Onbevl. Ontv.	160
27 Juli	
Bussum H. Vitus	39

[1]) De toediening geschiedde op de gespatieerd gedrukte plaatsen.

Bussum H. Hart van Jesus	33
Bussum O. L. Vr. van Altijdd. Bijstand	29
Naarden	129
Kortenhoef	115
Ankeveen	61
28 Juli	
Laren	247
Blaricum	173
Huizen	33
Baarn	279
Eemnes	111
Totaal	2232

Dekenaat Amersfoort
12—15 Juli

Amersfoort O. L. Vr Tenhemelopneming	409
Amersfoort H. Franc. Xaverius	432
Amersfoort H. Ansfridus	392
Soesterberg	133
13 Juli	
Amersfoort H. Henricus	483
Soestdijk	274
Soest	259
Soest-Zuid	242
14 Juli	
Nijkerk	77
Harderwijk	40
Putten	42
Nunspeet	12
Achteveld	227
Hamersveld	143
Barneveld	49
15 Juli	
Hoogland	222
Hooglanderveen	139
Driebergen	197
Maarn	53
Zeist	735
Totaal	4550

25 October

Kapel Aartsbisschoppelijk Paleis	1

7 November

Bilthoven Volwassenen Zonnehuis	31

VIII. Nieuw opgerichte kloosterhuizen.

1. Te Utrecht in de Parochie van de H. Johannes de Doper een succursaalhuis van de Zusters Dominicanessen van Neerbosch.
   Doel: Onderwijs.

2. Te Zieuwent een succursaalhuis van de Zusters Franciscanessen van Thuine.
   Doel: Onderwijs.

3. Te Heeten een succursaalhuis van de Zusters Dochters van Maria en Jozef van 's Hertogenbosch.
Doel: Onderwijs.

4. Te Hengelo (Gld.) een slotklooster van Zusters Clarissen.

5. Te Bussloo een succursaalhuis van de Broeders Poenitenten van de H. Vader Franciscus.
Doel: psychiatrische verzorging van jongens.

P. R. GEURTS,
Secretaris van het Aartsbisdom.

OVERZICHT DER LITERATUUR OMTRENT HET AARTSBISDOM UTRECHT.

M. Dierickx, De oprichting der nieuwe Bisdommen in de Nederlanden onder Filips II, 1559—1570. Antwerpen—Utrecht 1950.

Ofschoon over de oprichting der nieuwe Bisdommen, zeker een der voornaamste feiten in de Nederlandse kerkgeschiedenis en van de zestiende eeuwse vaderlandse geschiedenis in het algemeen, veel geschreven is, bestaat er toch geen modern boek, dat daaraan uitsluitend gewijd is en het gehele probleem van de oprichting van alle 17 provincies behandelt. Pater Dierickx wijdde daaraan zijn dissertatie, waarmede hij aan het Gregorianum te Rome het doctoraat in de Kerkgeschiedenis verwierf.

Maar de bijzondere waarde van het boek zit niet enkel, misschien niet in hoofdzaak in de ruime doelstelling, maar daarenboven en vooral in het gebruik van talrijke archivalia, die de schrijver gevonden heeft te Simancas, Rome, Besançon, Weenen en Düsseldorf. Hij vond hier een grote massa kostbaar materiaal, dat — tot schrijvers verbazing — nooit is gebruikt. Uiteraard hebben de gevonden documenten tal van tot nu toe onbekende bijzonderheden aan de dag gebracht, maar zij hebben bovendien ook op enkele hoofdpunten een nieuw licht geworpen, waarover we op dit ogenblik een niet slechts onvolledige, maar een onjuiste opvatting hadden.

Als voorbeelden zou ik de volgende willen noemen:

dat er in 1551—1552 al plannen gemaakt zijn, die bijna geheel overeenkomen met hetgeen in 1559 tot stand is gebracht; dat Granvelle van de kwestie pas op de hoogte gebracht is, toen op 12 Mei 1559 in Rome alles definitief zijn beslag had gekregen; dat ook Sonnius niet behoorde tot de *eerste* bisdommencommissie, maar dat Ruard Tapper in het begin een stuwende kracht is geweest; dat het zeer noodlottig uitblijven van de omschrijvingsbullen niet aan schraapzucht van de curie te wijten is, maar veeleer aan de technische moeilijkheden, die het klaarmaken in de weg stonden; dat de dotatie

van de bisdommen met de politieke gevolgen daarvan de eigenlijke aanleiding is geworden van de oppositie van de hoge adel: „het was het begin van de definitieve verwijdering en weldra de vijandschap tussen de twee meest markante en meest invloedrijke politici van de toenmalige Nederlanden" (123); vervolgens talrijke punten uit de strijd van de Brabantse abdijen tegen de dotatie en de onderhandelingen, hierover gevoerd met de landvoogdes, Alva, de koning en de H. Stoel, punten, die een weinig buiten het gezichtsveld van dit tijdschrift vallen.

De schrijver merkt op, dat het verzet niet algemeen geweest is: het zetelde vooral in Brabant en verder in de niet-patrimoniale gewesten Friesland, Groningen, Overijssel en Gelre (Roermond).

Ofschoon pater Dierickx de meeste plaats heeft gegeven aan de Brabantse zaken, waar de eigenlijke historie zich afspeelde, vergeet hij niet de kwesties van de bisdommen in Noord-Nederland, die uit het oude Bisdom Utrecht zijn ontstaan; ook hier heeft hij alle bijzonderheden bijeengezet zonder hier grote omkeer in opvatting en wijze van voorstelling te brengen. Onze kennis, zoals die bij Rogier is samengevat, blijkt wel juist geweest te zijn. Maar het is gelukkig, dat ook dit opnieuw is onderzocht en tot in details beschreven. Jammer dat hij van Buytenen's studie, in dit Archief verschenen over Cunerus Petri en de kerk van Leeuwarden, niet meer heeft kunnen gebruiken.

Het geheel is een eerbied-afdwingende praestatie, een resultaat van een zeer diepgaand onderzoek naar de bronnen, een geheel nieuwe critische behandeling van het zeer interessante onderwerp. De hoeveelheid van de bijzonderheden en vooral de talloze onderhandelingen in Brussel, Madrid en Rome maken de bestudering wat vermoeiend. Maar indien de schrijver hier zuiniger geweest was, zou zijn boek zeker aan waarde hebben ingeboet.

Er zijn natuurlijk ook tekortkomingen. Als eenvoudige lapsus calami zou ik willen noemen: het verwijzen naar Coppens, Kerkgeschiedenis, om aan te tonen, dat de H. Willibrord in 696 zijn zetel in Utrecht oprichtte; of te spreken van een Welfische partij in de Investituurstrijd; of Willem VI van Holland Willem IV te noemen (naar Henegouwse telling); of enkel op grond van de relatio van Torre aannemen, dat deze Willem een eigen bisdom van zijn landen wilde maken. Soms lijkt hij mij te veel op documenten te vertrouwen: b.v. over de onkunde van Granvelle en van de hoge adel. Ik kan mij voorstellen,

dat deze officieel niets wisten en dat dus in alle officiële documenten die onkunde wordt ten toon gespreid, maar dat bewijst m.i. niet, dat Granvelle niet achter de schermen werkte en dat de andere heren langs allerlei informaties wel het een of ander zullen vermoed hebben. Soms is de schrijver niet scherp als het op juridische termen aankomt: de rechten tot noemen en tot benoemen van bisschoppen schijnt voor hem hetzelfde begrip. Dit is b.v. duidelijk op blz. 132, waar hij — onder verwijzing naar mijn studie over de bisschopsverkiezingen — vertelt, dat de vorst het uitdrukkelijk door de vijf kapittels erkende recht bezat tot de zetel van St. Willibrord een bisschop te benoemen, die zij achteraf nog eens „kozen; practisch was die verkiezing een gewone formaliteit". Dit laatste moge waar zijn, maar de vorst *benoemde* niet, doch *noemde* iemand, droeg iemand voor aan de kiezers, die dan door hen gekozen werd; zij stelden deze dan voor aan de Paus, die hem tenslotte benoemde; aldus ook blz. 39, 68, 115, 116, enz., terwijl op blz. 71 de juiste formulering wordt gebruikt.

Hetgeen gezegd wordt over de vijf Utrechtse kapittels (133): „hun proosten-aartsdiakens en hun dekens beschikten practisch over alle macht in het oude bisdom, zodat de bisschop bijna tot een figurant was verlaagd" is zeker veel te sterk. Inderdaad de bisschop trad vooral als werelds vorst op, maar zijn plaatsvervanger en ambtenaren oefenden een bepaald bestuur en jurisdictiemacht uit in zijn naam, boven en onafhankelijk van de aartsdiakens, terwijl de dekens van de kapittels toch geen bestuursfunctie in het diocees hadden.

Tenslotte had m.i. ook wel meer over de fouten in de omschrijvingsbulle moeten gezegd worden.

Dit schrijf ik om mijn belangstelling voor het zeer interessante en leerzame boek, waarmede ik de schrijver gelukwens en waarover de Nederlandse kerkhistorici zich zullen verheugen.

P.

Gregorio XVI. Miscellanea commemorativa, Rome 1948.

A. Simon, Grégoire XVI, la Belgique, la Hollande et le Grand-Duché de Luxembourg, dl. II, pag. 399—418.

G. Lieftinck, Codices manuscripti V, Codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui

in Bibliotheco Universitatis asservantur P. I., Leiden 1948.

Hierin hs. afkomstig uit het Tertiarissenklooster Bethlehem te Utrecht (bl. 212).

Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, dl. III (1249—1267), uitgeg. door F. Ketner 's Gravenhage 1949.

Scriptorium 3 (1949).

L. Delaissé, Le livre d'Heures de Mary van Vronensteyn, chef d'oeuvre inconnu d'un atelier d'Utrecht, achevé en 1460, bl. 230—245.

Theologische Zeitschrift, 5 (1949).

F. und L. Kern, Die Thomas-a-Kempis-Frage (op philologische en psychologische wijze wordt getracht te bewijzen, dat Thomas a Kempis niet de auteur kan zijn; het zou Geert Groote zijn) bl. 169—186. Een weerlegging verscheen in Recherches de Théologie ancienne et médiévale 17 (1950): L. Delaissé, A la recherche de l'auteur de l'Imitation, bl. 331—339.

Verborgen Leven, Zestig jaar Cisterciënserleven in Salland, 1890—1950, Diepenveen (1950).

Hierin o.a.: „Hoe de Erve Vulik werd tot Abdij Sion".

Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 2e Reeks 40e st. (1949).

F. Ketner, De oudste oorkonden van het klooster Weerselo, bl. 1–16.

A. Rientjes, Johannes Mensinck, vicaris in Hellendoorn en secretaris van Kardinaal Granvelle, bl. 63–71.

———, 65e stuk, Deventer 1950.

G. ter Kuile, Bijdragen tot een oorkondenboek van Overijssel 1200–1250, bl. 10–32.

M. Vente, Iets over Deventer orgels, in het bijzonder over die van de grote kerk en de Bergkerk, bl. 112–137.

Verslagen en Mededeelingen (Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van Oud-vaderlands Recht) 10 (1950).

D. Enklaar, Een vergeten oorkonde (betreft brief van p. Innocentius VI, d.d. 1359 Mei 26, aan b. Jan van Arkel. – G. Brom, Bullarium Trajectense, no. 1616), bl. 293–315.

P. Vermast, De focaristen en de rechtspositie hunner bastaarden te Utrecht in de late Middeleeuwen, bl. 316–369.

Verslag van de algemene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, Utrecht 1950.

L. Rogier, Neercassel en het Vaderland in 1672, bl. 7–60.

Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven 1947, Tweede serie XX, Den Haag 1948.

Onder de nieuwe aanwinsten worden vermeld bij:

het Rijksarchief in Gelderland:

Archief van het Fraterhuis, Arme-Klerkenhuis en Kleine Convent te Doesburg.

Enige gedrukte stichtelijke werken (incunabelen), afkomstig van voormalige kloosters, 6 dln.

het Rijksarchief in Utrecht:

Staten der geldelijke voordelen, verbonden aan onderscheidene heerlijkheden in de provincie Utrecht, toebehoord hebbend aan de voormalige kapittels ten Dom en van Oudmunster te Utrecht, 1816.

Cartularium van het Kartuizerklooster Nieuwlicht in Bloemendaal bij Utrecht, 2e helft 15e eeuw. 1 deeltje.

het Rijksarchief in Friesland:

Akte van cessie van een rentebrief.... voor de patroon (St. Maarten) en kerkvoogden van Bergum en Noordermeer. 1561. 1 charter.

het Rijksarchief in Overijsel:

Leenbrief, waarbij de proost van St. Marie te Utrecht A. Stuerman beleent met het marschgoed en twee weren in de buurschap Welsem onder Olst. 1710. 1 charter.

Stukken, betreffende vicarieën in de kerk te Hellendoorn. 1435–1819. 4 charters en 1 omslag (betreffende de Schuilenburg, Cruysenbergh of Piswinckel-vicarie, de St. Anthony-vicarie en de St. Crucis-vicarie).

Stukken betreffende het gasthuis te Hellendoorn, 1575–1689 (gesticht in 1564 door Matthijs van den Boetzelaer, vicaris te Hellendoorn).

het Rijksarchief in Drente:

Rekening van de rentmeester van het Stift Dikninge. 1780 en 1806, 2 delen.

Rekening van de rentmeester van het convent Assen. 1780 en 1806, 2 delen.

—— 1948, Tweede serie XXI, Den Haag 1949.

Nieuwe aanwinsten:

het Rijksarchief in Noord-Holland:

Doopboek van de R. K. parochie te Hilversum 1676–1700 (tevens trouwregister 1676–1707 en overlijdensregister 1687–1708). 1 deel.

het Rijksarchief in Utrecht:

Brieven aan het Domkapittel enz., 1501–1521. 5 stukken.

het Rijksarchief in Overijsel:

Chronicon Albergense (1500–1525).
Cartularium van het klooster Albergen (1333–1496).
Cartularium van het klooster Sibculo.

——— 1949, Tweede Serie XXII, Den Haag 1950.

Onder de nieuwe aanwinsten zijn opgenomen in:

Het Rijksarchief in Gelderland:

Twee charters en 1 katern, behorende tot het archief van de Commanderij van S. Jan te Arnhem, 1651–1663 en 16e eeuw.

Het Rijksarchief in Utrecht:

10 kaarten van een hofstede met omliggende erven nabij Rhenen, toebehorend aan het voormalig Karthuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht, 1598. 1 katern.

Het Rijksarchief in Overijsel:

Brief van de drost van Twente aan de magistraat van Oldenzaal inzake de handhaving van de Hervormde godsdienst. 1599. 1 stuk (gedrukt in Bijdr. tot de Gesch. v. Ov. XIV, 73).

Volkskunde 51 (1950).

Tj. de Haan, Maria Lichtmis in Friesland, bl. 52—59.

S. van der Woude, Het calendarium van Windesheim (in *Huldeboek B. Kruitwagen,* Den Haag 1949, bl. 465—481).

V. van Wijk, Kroniek van De Lutte door pastoor J. G. Geerdink, z. p. (Oldenzaal), z. j. (1948).

E. Ypma, Het Generaal Kapittel van Sion. Zijn oorsprong, ontwikkeling en inrichting, Nijmegen/ Utrecht 1949.

Met zijn proefschrift over deze uitloper van de Moderne Devotie leverde de schrijver ons een welkome bijdrage voor onze vaderlandse kerkgeschiedenis. Het meest interesseert ons hierbij de vraag naar de reden van de overgang van de vrije gemeenschappen der M.D. naar de meer gebonden vormen der Tertiarissen en Regulieren van S. Aug. De schrijver ziet deze overgang als een natuurlijk gevolg van het aan de M. D. eigen streven naar „innicheit" en het zich terugtrekken uit de wereld, waarbij de ook voor de vrije gemeenschappen nodige organisatie voor het materiële en geestelijke leven geholpen heeft. Men kan zich afvragen of hier niet te eenzijdig de nadruk gelegd is op de inwendige factoren. De schrijver erkent wel, dat ook uitwendige factoren een rol speelden; we kunnen hem ook toegeven, dat men hierop dikwijls teveel de nadruk gelegd heeft, maar m.i. worden deze toch te weinig besproken. We geven toe dat deze moeilijk te vinden zijn: het bronnenmateriaal is te schaars. De reden behoeven we niet alleen te zoeken in de vijandige gezindheid zoals die zich b.v. openbaart in de houding van de Dominicaan Grabow, maar is m.i. ook te vinden in de geest van die tijd, die dergelijke samenlevingen, terecht of ten onrechte, niet graag zag, en die ook bleef voortduren na de aanvallen van Grabow. Is het decreet van S. Pius V van 1568 hier niet een uiting van? Verder lijkt het me niet juist de overgang te karakteriseren als een natuurlijke consequentie en een volledige ontplooiing van de M. D. Het is veeleer een afwijken van de oorspronkelijke opzet, een deviatie, die, het zij gezegd, wel kon volgen uit sommige principen der M. D., maar die toch niet kon geschieden zonder andere, even karakteristieke, te verwaarlozen. Een tweede vraag, die de auteur bespreekt, is de vraag naar de betekenis van het aannemen van de Derde Regel van Franciscus en de

Regel van Augustinus. Wanneer de Devoten Tertiarissen worden, worden ze nog geen kloosterlingen, want ze leggen de drie gewone kloostergeloften niet af. Wel naderen ze door het verlof tot afleggen van de gelofte van zuiverheid en de inclusio de kloosterlijke stand. Kloosterlingen ss. worden de Tertiarissen door de aflegging van de drie geloften. Dat is het essentiële van de overgang naar de Regel van S. Augustinus.

De rest van het werk bestaat in een studie over de uit- en inwendige geschiedenis van het Kapittel van Sion. Het ontstond door het verlof van Frederik van Blankenheim in 1418 gegeven aan de Tertiarissen van het Utrechtse Kapittel om de Regel van Aug. te aanvaarden. Hiervan maakten de Tertiarissen van den Hem bij Schoonhoven en van Hieronymusdal in Delft gebruik. Spoedig sloot zich hierbij het klooster van Stein aan. Dit is het eerste begin van het Kapittel van Sion, dat zijn uitbreiding en ontwikkeling doormaakte onder de pretendenten van het Utrechtse Schisma. Grote vlucht nam het Kapittel niet. Het omvatte slechts 14 kloosters, allen gelegen in het rechtsgebied van de graaf van Holland. Enige uitbreiding valt nog te bespeuren in de tweede helft der 15e eeuw, doordat aan de kanunniken de visitatie over een negen zusterkloosters werd opgedragen. Deze kloosters werden niet geincorporeerd, maar volgden waarschijnlijk wel de statuten van het Kapittel en deelden in zijn gunsten en privileges. Het Kapittel ging ten gronde in de Reformatie: de wereldlijke overheid hief de reeds verzwakte kloosters op. Bij de inwendige geschiedenis vragen vooral de Constituties (1462) onze aandacht. De overeenkomst met die van het Kapittel van Windesheim is groot. Ze vertonen echter een opvallend verschil: de bestuursvorm is veel meer gedecentraliseerd, en de aard van het bestuur is veel democratischer; daardoor kreeg het kapittel het karakter van een vereniging van gelijkberechtigde kloosters. Ook de statuten der Kanunnikessen lijken op de statuten der Windesheimse vrouwenkloosters. Veel voornamer is echter bij Sion de rol van de rector der Zusters.

Voor hen die zich alleen bezig houden met de studie van het tegenwoordige aartsbisdom zij voor religieuse gemeenschappen, die Tertiarissen werden en al of niet overgingen naar de Regel van S. Augustinus, verwezen naar Amersfoort, Arkel(?), Arnhem, Brandwijk(?), Doetinchem, Elburg, Harderwijk, Rhenen, Utrecht.

Driebergen. J. B.

G. Zegers, Sint Vincentius in Utrecht, Utrecht 1949.

De conferentie van S. Vincentius werd in Utrecht in 1849 gesticht. Utrecht telde toen ongeveer 50.000 inwoners, waarvan 18200 katholiek waren. Het boek schetst de verdere ontwikkeling en splitsingen van de conferentie en haar liefdewerken.

Zeister Nieuwsblad 12 (1950).

P. K(uiper), Uit de kerkgeschiedenis van Zeist, n. 38, 39, 40.

Na een samenvatting van de artikelen, in de Zeister Post verschenen (zie hieronder), vervolgt de schrijver zijn betoog en verhaal.

Zeister Post 5 (1949) – 6 (1950).

P. K(uiper), Uit de Kerkgeschiedenis van Zeist, 3, 10, 24 Sept.; 8, 15 Oct.; 16 Nov.; 7, 14, 25, 28 Jan.; 8 Febr.; 1, 8, 15, 22 Maart.

Het christendom moet al ten tijde van S. Willibrord in Zeist zijn gepredikt. De oudste kerk(en) bouwde men op een kunstmatige verhoging, welke zeer waarschijnlijk een oude Germaanse dingheuvel is geweest. Op dezelfde plaats werd omstreeks 1180 een Romaanse kerk met toren gebouwd, welke later voorzien is van een gotisch priesterkoor en bestaan heeft tot de afbraak in 1840. De patroonheilige is onbekend. Er was een Petronella-vicarie aan verbonden.

De artikels zijn na lichte omwerking overgenomen uit de Classikale Kerkbode voor de Gereformeerde Kerken in de Classis Utrecht, inlegblad: Uit eigen Kring, Zeist 4 Juni 1949 vv. Ze worden vervolgd in Zeister Nieuwsblad. Door zorgvuldig nasporingswerk en critische instelling van Schr. gaan ze boven gewone dagblad-artikelen uit, al is de verhaaltrant eenvoudig gehouden.

P.S. Het literatuuroverzicht over 1950 en 1951 volgt in jaargang 71 (1952).

REGISTERS.

I. PERSOONSNAMEN

Aalbrechtsz, Gherit, 170.
Acquoy, Godefr., pr., 155, 156.
Adams, Henr., prior, 188.
Adriaansz Truer, Nic., proc., 186.
Adriaensz, Dirk, proc., 191.
Adriaensz, Nicolaus, zie: Truer, Nic., Adriaansz.
Adrianus, reg. kan., 181.
Aelbrecht, S., 179.
Aer, Dirck v. d., pr., 168.
Aerntsz., Jan, v. Diest, 167, 192.
Akkoy, Godefr., pr., zie: Acquoy, Godefr.
Alberti, Henr., prior, 189.
Albrecht v. Beieren, graaf, 167, 168.
Alexander VII, paus, 200.
Alsace, de Boussu, Thomas de, aartsb. van Mechelen, zie: Thomas d'Alsace de Boussu.
Altenburg, Popke Jelle, pr., 213.
Alva, hertog v., 98, 114, 226.
Ammers, Jan v., diak., 168.
Andreas, Valerius, 178.
Andriessen, Hendr. Franc., pr., 213.
Arkel, heer v., 168.
Arkel, Jan v., biss. v. Utr., zie: Jan van Arkel.
Arnhem, Joh. Fabr. v., prior, 88.
Arnoldi, Jasp., reg. kan., 184, 185.
Arnoldus, Antonius, O.E.S.A., 204.
Arnouds (Arnolds), Gaspar, zie: Arnoldi, Jaspar.
Augsburg, David v., O.F.M., 14, 15, 24.
Augustinus, S., 1, 32, 33, 112, 232.

Baden, Fred. van, biss. van Utrecht, zie: Fred. van Baden.
Baldewijn, Claes, 94.
Batenburg, Melch. Karel Fred., pr., 221.
Beieren, Albrecht v., graaf, zie: Albrecht v. Beieren.
Berg, Peter v. d., reg. kan., 185.
Berkum, H. van, 184.
Berlaymont, Gillis v., stadh., 115.
Bijleveldt, Joh. v., past., 139, 142, 146.
Bins, Pierre de, 182. .
Blankenheim, Fred. v., biss. v. Utr., zie: Frederik van Blankenheim.
Bless, Joz. Frans Maria, pr., 213.
Bloem, H., aartspr., 90.
Bloys, graaf v., zie: Guido v. Chastillon.
Böhmer, prof., 11.
Boerkamp, Joh. Ant., pr., 214.
Boetzelaer, Matth. v. d., vic., 230.
Bonaventura, 9.
Bont, Adr. de, S.J., 50, 51, 52.
Boomgaard, Joan, reg. kan., 185.

Borgh, Joh. Deod. van der, pr., 213.
Borrevelt, Philips Johan van, burgem., 93.
Bossuet, J. B., biss. v. Meaux, zie: Jacq. Ben. Bossuet.
Bourgondië, David v., biss. v. Utrecht, zie: David v. Bourgondië.
Bourgondië, Philips van, biss. van Utrecht, zie: Philips van Bourgondië.
Boussu, Thomas d'Alsace de, aartsb. v. Mechelen, zie: Thomas d'Alsace.
Boxhovius, Marcus, Zuerius, 178.
Brabander, Jos. de, O.E.S.A., 69.
Brouckhuysen, Adr. v., 92.
Brugman, Joh., O.F.M., 197.
Bruin, Jan de, pr., 171.
Bruyn, prefect v. Curaçao, 72, 73.
Bruyn, Jan, 167.
Buren, graaf v., 95.
Burg (Burgh), v. d., S.J., 159.
Burg, Paul v. d., past., 71, 75, 76, 77.
Bussi, Jean Baptista de, nuntius, 138, 141, 158, 160, 161.
Bussy, Jean Baptista de, nuntius, zie: Bussi, Jean Baptista.

Calvijn, Joh., 14, 200.
Capelle, Aymericus v. d., aartspr., 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80.
Carnoncle, Joh. Franc. Jos. de, O.E.S.A., 69.
Castelli, kard., 72, 73, 74, 80.
Castoriensis, zie: Neercassel.
Catz, Jac., jans., 199, 200, 201, 202, 203, 204.
Cazier, Bern., O.F.M., 64.
Ceulen, Franc. Xav., S.J., 71, 74.
Chappe, Paulinus, proc., 173.
Charlier de Gerson, J. de, kanselier, 9, 13.
Chastillon, Guido v., graaf v. Bloys, zie: Guido v. Chastillon.
Cheerloffsz, 170.
Ciamberlani, Aloys., vice-sup., 69.
Cibo, Odoardus, patr. van Const., aartsb. v. Sel., zie: Odoardus Cibo.
Cisneros, Garcia, abt, 8, 9, 10, 12.
Cisneros, Ximenes de, kard., zie: Ximenes de Cisneros.
Claerens, J., S.J., 201.
Claesz, Hugo, proc., 191.
Clemens, biss., 160.
Clemens VII, paus, 182.
Clotingen, Joh. v., 198.
Clemens XI, paus, 138, 142, 144, 155, 157.
Cock, Theod. de, ap.-vic., 138, 158, 159, 160, 162, 199, 207.
Cock, Theod. Balth. de, S.J., 207.
Codde, P., vic.-ap., aartsb. v. Sebaste, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 138, 199, 200, 201, 204, 205, 207.
Coetenburgh, Simon, overste, 161.
Coloredo, kard., 55.

Collier, Jean du, S.J., bollandist, 140, 145, 158.
Cools, Reginald, biss. v. Anvers, zie: Reginald Cools.
Copernicus, 14.
Coquaeus, Joh., abt, 97–109, 112–124.
Corcagiense, bissch. v. Ierland, 73.
Cornelisz, Ant., reg. kan., 186.
Cornelisz, Claes, prior, 193, 194.
Cornelisz v. Oostzanen, Jacob, reg. kan., 174, 175.
Cornelius Jansenius, biss. van Yperen, 156, 200.
Cosyns, S.J., 226.
Croquey, Joh., zie: Coquaeus.
Cuneas Petri, biss. v. Leeuwarden, 226.
Cuylenborgh, Geerit van, zie: Requina.

Daemen, Adam, Apost. vic., 138, 140, 142, 158, 159, 160, 161, 162, 163.
Dalenoort, Willem v., pr., 141.
Dauliense, bissch. van Edinburgh, 74.
David van Bourgondië, biss. v. Utrecht, 182.
Debognie, 2, 41.
Degger, Joh. André, pr., 213.
Despreaux, H., 204.
Determann, Franc., reg. kan., 89.
Deventer, Henr. v., past., 43.
Diekerts, Willem, 170.
Diender, Thom. Joh. Ant., pr., 221.
Dier de Muden, zie: Muden, Dier de.
Dieren, Andr. v., past., 42, 43.
Dierkes, Henr. Thom., pr., 221.
Diest, Jan, Aarntsz van, zie: Aarntsz, Jan v. Diest.
Dieu, Gerrit v., 94.
Dingna, S., maagd, 178.
Dircks, Cornelis, 93.
Dorth, Hendr. v., baron, zie: Hendr. v. Dordth.
Durant, 62.
Dussen, Bruna v. d., burgem., 154.

Elsen, Ludov. v. der, O.F.M., 52, 54, 60, 62, 64.
Erasmus, Desid., 23.
Erckel, Jan Christiaan, jans., 156.
Essers, Henr., S.J., 71, 75.
Eugenius IV, paus, 13.
Ewijck, fam. v., 95.
Ewijck, Jac. v., 94.
Ewijck, Melis v., 95.
Eyden, Gijsb. Rein. van, pr., 213.
Eysink, Alb. Hendr., pr., 213.

Fagan, Luc., biss. v. Ierland, zie: Lucas Fagan.
Fennis, Henr. Math. Joan Maria, pr., 213.
Flapper, Add. Joh., pr., 221.
Fock, Bern. de, S.J., 207.
Foec, Everard, 2, 41.
Foppens, Will., aartspr., 207.
Franciscus, S., v. Assisië, 46, 168, 169, 172, 175, 176, 198, 231.
Frederik van Baden, biss. van Utrecht, 182.
Frederik v. Blankenheim, biss. v. Utr., 168, 169, 232.
Frederik Voocht v. Rijneveld, jr., 95.

Ganck, R. de, 99.
Gardon, Patric, pr., 74.
Geerdink, J. G., past., 231.
Gerardi, Theod., lekebr., 185.
Gerardsz v. Schoonhoven, Mart., Vischerus, 177.
Gerrit van Poelgeest, Heer van Hoemade, 171.
Gerrits, Pieter, overste, 172.
Gerritse, Dirk, lekebr., 185.
Gerritsz, Enghel, klerk, 168.
Gerritsz, Jan, reg. kan., 186.
Gerritz, Sander, 170.
Gerritsz Visscher, Marten, reg. kan., 186.
Gerson, zie: Charlier de Gerson, J. de.
Gherardi, Ricoldus, 197.
Gherytdyn, Joh., past., 169.
Gijsberts, Theod., prior, 180, 183, 189.
Gijsbertse, Allert, 93.
Ghilini, intern., aartsb. v. Rhodus, 71, 72–80.
Ginneken, S.J., Jac. v., prof. Dr., 19, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41.
Glabbais, Aeg. v., O.F.M., 53, 54.
Goes, Aalbert, 93.
Goossen v. Honsselaer, 94.
Goozen, Joh. Ger. Jos. van, pr., 213.
Gouda, Mart. v., 198.
Govertsz v. Hamersfelt, Henr., 186.
Goyer, Gerard. de, O.E.S.A., 70.
Graaff, Joh. Maria de, pr., 214.
Grobow, O.P., 231.
Granvelle, kard., 225, 226, 227, 228.
Gregorius, S., 37.
Grijpink, 91.
Groenen, Adr. Joh. Henr., pr., 213.
Grondhuis, Wilh. Joh. Jos., pr., 213.
Groote, Geert, 5, 6, 7, 11, 15, 18, 21, 25, 26, 27, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 228.
Guido v. Chastillon, graaf v. Bloys, 167, 192.
Gijsbrechtsz, Dirk, proc., 191.

Haeften, Allard v., past., 205, 208.
Hagen, Paul, 3, 4, 36, 38.
Have, Gerh. Ant. ten, pr., 213.
Heckeren, Jac. v., zie: Hekeren, Jac. v.
Hede, Walbrich v., 136.
Heede, v., jongf., 137.
Heestermans, Franc., O.F.M., 207.
Hekeren, Jac. v., 130, 137.
Hekeren, Marg. v., priorin, 126, 136.
Hellaert, Ferd., O.E.S.A., 69.
Helmont, Willem, 173.
Hencken, Jan, 170.
Hendrik v. Dorth, baron, 42–64.
Henricsz, Joest, 167.
Henricus van Susteren, biss. v. Brugge, 145.
Henricz, Gijsbert, 167.
Hermansz, Klinkert, Willem, prior, 168, 170, 172.
Hesselink, Joh. Ger., pr., 221.
Heussen, van, 91.
Heussen, Hugo Franc. v., jans., 138.
Heymbertsz, Pieter, pr., 170.
Henyingen, Joan v., pr., 155.

Hoec, Nic., pr., 167, 192.
Hoef, Jan van, secr., 166.
Hoef, Jansz. Gov. v., secr., 166.
Hoeff, Jan De, secr., zie: Hoef, Jan van.
Hoeff Jansz. C. van, secr., zie: Hoef Jansz., Gov. v.
Hoemade, heer v., zie: Gerrit v. Pielgeest.
Hoogeboom, Lamb. Arn., pr., 213.
Honselaer, Goossen van, zie: Goossen v. Honsselaar.
Honsselaer, Loeff van, zie: Loeff van Honsselaer.
Horn, P., 38.
Hoynck v. Papendrecht, Corn. Paul., pr., 138, 139, 142, 145, 155, 158.
Hubertsz, Jan, proc., 191.
Hugensz, W., 167.
Hugonis, W., zie: Hugensz, W.
Hullen, v., S.J., 71.
Huls, Joh., abt, 110, 111.
Huybertsz, Geerit v. Cuylenborgh, zie: Requina.
Huybertsz, Oth., 95.
Huybertsz, Teunis, 93.
Huylenbroucq, Alph., S.J., prof., 138, 139.
Hyma, A., prof., 1, 2.

Ignatius v. Loyola, 7, 9, 10, 11, 12.
Innocentius VI, paus, 229.
Innocentius XIII, paus, 139.

Jacobi, Gerardus, abt, 114, 115, 117, 118, 119, 122, 123, 124,
Jacobs, Wilh., O.P., 73.
Jacobsz, Adriaan, proc., 191.
Jacobsz, Dirk, 170.
Jacobsz, Gerrit, reg. kan., 186.
Jacq. Benigne Bossuet, biss. v. Meaux, 67.
Jan, Broeder, proc., 191.
Jan v. Arkel, biss. v. Utr., 229.
Jan Soanen, biss. v. Sens, 155.
Jansenius, Corn., biss. v. Yperen, zie. Cornelius Jansenius.
Janssen, Lamb. Joh. Ant., pr., 213.
Janssoon, Aernt, reg. kan., 179.
Jansz, Dirk, proc., 191.
Jansz, Jac., proc., zie ook: Janssoon, Johansz., 191.
Jansz, Roeloff, proc., 191.
Jansz, Willem, proc., 191.
Johanna, jvr., dochter van Requina Anthonisdochter, zie: Requina.
Johannes de Jong, kard.-aartsb. v. Utr., 41.
Johannes Knijff, biss. v. Gron., 116, 117.
Johansz, Adam, prior, 189.
Johansz, Hendr., prior, 184, 189.
Johansz, Jud., prior, 190.
Johansz, Nic., prior, 190.
Johansz, Zeger, prior, 177, 189.
Jong, Joh. de, kard.-aartsb. van Utrecht, zie: Johannes de Jong.
Jonghe Waermaersz, Gerrit, pr. 167, 170.
Joursma, S.J., 207.
Jugema, S.J., 206.

Kalkar, Hendrik Eger v., prior, 38.
Karel V, keizer, 110, 182, 183.
Karel de Stoute, 181.
Kemperman, Ant. Aloy., pr., 213.

Kempis, Thomas a, 1, 2, 3, 4, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 228.
Keppel, Agn. v., abdis, 111.
Keppel, Cath. v., 137.
Keppel, Derick v., 137.
Keppel, Jan v., 137.
Keppel, Jurgen v., 137.
Keppel, Lutg. v., abdis, 126, 130.
Kerkhof, Gerh. Herm. Joh., pr., 213.
Keyser, Gerit die, 93.
Keysersvelt, min., 153.
Klarenbeek, Theod. Hendr., pr., 213.
Kleyn, Henr., O.E.S.A., 69.
Klinkert, zie: Hermansz Klinkert, Will.
Knijff, Joh., biss. v. Gron., zie: Johannes Knijff.
Koertshuis, Gerh. Joh., pr., 221..
Kooten, Joh. Hendr. Ant. van, pr., 213.
Kruyk, Jac., onderprior, 185.

Landt, Arnold., abt, 116, 117.
Langen, Cath. v., 137.
Lauwick, Maximiliaan van der, jr., zie: Maximiliaan v. d. Lauwick.
Lebon, Johannes v., pr., zie: Libon, Johannes v.
Leeman, Wilh. Bern., pr., 221.
Leeuwen, Adriaan, Jac. v., prior, 189.
Leuwick, 89.
Libon, Johannes v., pr., 155, 157.
Lier, Gerardus v., 173.
Limericense, bissch. v. Ierland, 73.
Linden, Wilh. v. der, past., 43.
Lindenborn, Joh., provic., 43, 88.
Lintelo, Anna v., abdis, 126, 130, 136.
Loddewijk XV, 145.
Loeff van Honsselaer, jr., 94.
Louis de Noailles, kard.-aartsbiss. v. Parijs, 155.
Loyola, Ignatius van, zie: Ign. v. Loyola.
Lucas Fagan, biss. v. Ierland, 155.
Lunen, Henr., past., 169.
Luther, Maarten, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 14.
Lyntloe, Arnt v., 130.

Maartensz, Henr., reg. kan., 181.
Maartsz, Jonghe, Jan, klerk, 168.
Malaise, Joseph, father, 35.
Mali, Henr. Hub., pr., 221.
Mali, Wilh. Petr. Theod., pr., 213.
Maria Thecla Vosch van Avesaet, Mr. Herman dochter, 92.
Martin, Dr., 156.
Martinus, S., biss. v. Tours, 129, 131.
Matthias, bissch. van Budua, vic.-gen. v. Utrecht, 82.
Maximiliaan van der Lauwick, jr., 94.
Meer, Ger. Joh. van der, pr., 221.
Mensinck, Joh., vic., 228.
Merfeldt, Joh. v., Dr., 137.
Merveldt, Adolf v., 137.

Merveltt, Elisab. v., 137.
Meurs, Wornbold, v. d., prior, 84, 168.
Michaël, S., 127, 136.
Miedema, Joh., pr., 213.
Möller, Joh. Bern. Wilh. Maria, pr., 221.
Moeltgen opten Berch, Jac., 167.
Mombaer, Jan, reg. kan., 8, 9, 11, 12.
Monge, 55, 62.
Montmorency, Flor., S.J., provinciaal, 148.
Morimond, Joh. v., zie: Coquaeus.
Morren, Jan Hendr. Joz., pr., 221.
Muden, Dier de, 39.
Mulder, W., Dr., pr., 26.
Munster, Dirck v., 175, 196.
Munster, Christina v., 137.

Naudts, Aug., O.E.S.A., 69.
Neercassel, Joh. v., vic.-apost., aartsb. v. Castorië, 42, 44, 45, 46, 200, 204, 229.
Nicolaas III, paus, 168.
Nicolaas V, paus, 173.
Nicolaasz, Nic., prior, 189.
Nyvelt, Steven v. Zuylen v., jr., zie: Steven v. Zuylen v. Nyvelt.
Nollen, Herm. Gerh., pr., 213.
Noailles, Louis de, kard.-aatsb. van Parijs, zie: Louis de Noailles.

Odoardus Cibo, patr. v. Constant., aartsb. v. Seleucië, 57, 58.
Oever, Rumoldus van den, mr., 94.
Oostrum, Ger. Gijsb. Joh. van, pr., 213.
Oostzanen, zie: Cornelisz van Oostzanen.
Oranje, Willem v., zie: Willem v. Oranje.
Orleans, Phil. v., hertog, zie: Philips v. Orleans.
Oudeians, Jan, proc., 191.
Oudewater, Henr. v., reg. kan. 175, 176.

Papendrecht, Hoynck v., Corn. Paul., pr., zie: Hoynck v. Papendrecht, Corn. Paul.
Parma, hertog v., 88.
Paulucius, kard., 144.
Paulus, S., 5, 28.
Pauwelsz, Voppe, proc., 191.
Pereboom, Joan., past., 156, 157.
Petri, Cuneas, biss. v. Leeuwarden, zie: Cuneas Petri.
Petri, Petrus, prior, 190.
Petrusz, Joh., proc., 191.
Philips v. Bourgondië, biss. v. Utrecht, 182.
Philips van Orleans, hertog, 145.
Piazza, J., intern., 44, 47, 48.
Pietersz, Adriaan, reg. kan., 186.
Pietersz, Willem, proc., 191.
Pius II, paus, 84.
Pius IV, paus, 97.
Pius V, S., paus, 98, 203, 231.
Poelgeest, Gerrit v., Heer van Hoemade, zie: Gerrit van Poelgeest.
Poelgeest, Jacob van, abt, 171.
Post, R., prof. Dr., 15, 38, 41.
Potcamp, Gerardus, apost.-vic., 138, 142, 153, 156.

Radewijns, Florens, vic., 4, 5, 14, 15, 16, 23, 25, 31.
Ray, Balth. v., past., 47, 48, 50, 55, 60, 62, 63.
Reginald Cools, biss. v. Anvers, 156.
Reiniersen, Corn., 186.
Requina Anthonisdochter, jvr., huisvr. v. Geerit v. Cuylenborgh Huybertsz., 93.
Reyersz, Reyer, 167.
Rhemmen, Laur. v., past., 43, 45.
Rijn, v., 91.
Rijnders, Corn., zie: Reiniersen Corn.
Rijneveld, Voocht van, Fred., zie: Frederik Voocht van Rijneveld.
Rodulphus, reg. kan., 166, 181.
Romerswael, Will. v., jkr., zie: Willem v. Romerswael.
Roode, v., S.J., 206.
Rooy, v., 2.
Rossem, gez. v., 111.
Ruyters, W. S.J., 71, 72, 75, 76, 77.
Rovenius, Phil., apost.-vic., 148.

Saksen, Ludolf van, 10, 11.
San, Jos. de, O.E.S.A., 69.
Santini, Vincenzo, internuntius, 138, 143, 153, 156.
Schadewijk, Corn. Joh. van, pr., 214.
Scherping, Godfr., rector, 83.
Schoonhoven, v., zie: Gerards v. Schoonhoven, Mart., Viss.
Schulte, 81.
Schuur, Andr. v. d., kan., 204.
Sengers, Bern., O.F.M., 42.
Sikkes, Ger., 201.
Simons, Corn., prior, 185.
Simons, Petrus, prior, 188.
Simons Thaey, Cornelis, prior, 185.
Sinitense, bissch., 74.
Smit, Adr., past., 199, 201, 202.
Smit, Frederik, pr., 167, 192.
Smet, Aloys. de, S.J., 72, 78.
Smeyers, Jac., O.E.S.A., 70.
Soanen, Jan, biss. v. Sens, zie: Jan Soanen.
Sollier, Jean du, S.J., bollandist, zie: Collier, Jean du.
Sonnius, inquisiteur, 225.
Spaapen, B., 40.
Soutendam, J., Mr., 178.
Spit, Gerh. Franc. Maria, pr., 221.
Stam, meier, 89.
Stegeman, Quir., reg. kan., 89.
Stella, graaf, 140.
Steven v. Zuylen v. Nyvelt, jr., 94.
Stoute, Karel de, zie: Karel de Stoute.
Stuerman, A., 229.
Susteren, Henr. v., biss. van Brugge, zie: Henricus van Susteren.
Swaen, Mart. de, deken, 161.
Swillen, Willem, O.E.S.A., 70.
Symonz, zie Simons Thaey, Corn.

Tapper, Ruard, inquisiteur, 225.
Teotricus, prior, 181.
Tesser, J., S.J., prof., 3, 41.
Texel, Reinier v., prior, 83, 84, 85.
Thaey (Tai), zie: Simons Thaey Cornelis.

Thomas d'Alsace de Boussu, aartsb. v. Mechelen, 139, 140, 143, 144, 145, 158.
Thomas a Kempis, zie: Kempis, Thomas a.
Tiel, Hendr. v., reg. kan., 185.
Tinga, Arn., pr., 72, 78, 79, 80.
Toit, du, S.J., 207.
Twickel, zie: Westerholt, v.
Twiclo de Oude, Herm. v., 82.
Twiclo, Wynand v., past., 81, 82, 83.

Vaterfordiense, bissch. v. Ierland, 73.
Vaucel, du, 43, 51, 52, 55, 61, 62, 63.
Vavé, Petr., S. J., 71.
Venlo, Simon v., 196.
Verhoeckx, Hildebr., O.E.S.A., 69.
Vermeulen, Ant. Joh., pr., 221.
Victor, Rich. v. St., 9.
Vinck, Math. v. d., pr., 168.
Visscher, Wilh., prior, 188, 191.
Voocht van Rijneveld, Fred. de, zie: Frederik Voocht van Rijneveld.
Voorts, Joh. v., abdis, 111, 112, 137.
Vorstbughenforde, Joh. van, 137.
Vosch v. Avesaet, Maria Thecla, mr. Herman dochter, zie: Maria Thecla.
Vosmeer, Sasbout, vic.-apost., 177, 188.
Vronensteyn, Mary v., 228.
Vroom, Corn. de, O.F.M., provinc., 62.
Wachtendonk, Joh. van, abt, 115.
Watrigant, S.J., P. H., 8.
Weese, Olivier van, 93.
Wembertsz, Dirk Aart, proc., 191.
Westerholt, v., barones, 48, 49, 50, 53, 57.
Wetter, Hendr., rector, 81, 82.
Weijs, Aloy. Hendr. Wilh., pr., 213.
Wiertsz, Gijsb., klerk, 168.
Wijnaendts van Resandt, 91.
Willekerk, S.J., 207.
Willem VI, graaf v. Holland, 226.
Willem van Oranje, 184.
Willem v. Romerswael, jkr., 179.
Willemse, Joost, 93.
Willemsz, Hugo, proc., 191.
Willemsz, Huyck, diak., 168.
Willibrord, S., biss. v. Utr., 226, 233.
Winckel, Jan Pieter v. d., O.E.S.A., provinc., 65, 70.
Wit, Nicolaas de, prior, 172.
Wyersz, Ghisbrecht, proc., 171, 191.

Xanones, father, 9.
Xanten, Richard v., abt, 111, 113, 114, 122, 123, 125, 130, 136.
Ximenes de Cisneros, kard., 8.

Ypma, E., Dr., 172.
IJselsteyn, Flor. v., 181.

Zerbolt van Zutphen, Gerard, pr., 1, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26,

27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40
Zondadari, intern., 71.
Zutphen, Gerard Zerbolt van, zie: Zerbolt van Zutphen.
Zuylen van Nyvelt, Steven v., jr. Zie: Steven v. Zuylen v. Nyvelt.

II. PLAATSNAMEN

Aalsmeer, 199, 200.
Adrianopel, biss., 138, 140.
Aduard, klooster, 116–120, 123, 124.
Afflighem, 139, 140, 142, 145, 152, 155.
Albergen, 89, 230.
——, kapel v. d. Broeders v. M. Dev., 81—83.
——, kerk, 90.
——, klooster v. Reg. kan. 84—89.
Ameland, 207.
Amersfoort, 201, 232.
——, St. Agathaklooster, 182.
Amstelland, 161.
Amsterdam, 36, 52, 68, 69, 73, 120, 138, 141, 145, 160, 161, 175, 179, 200.
——, Maria Magdalenaklooster 175, 185, 190.
——, Agnesklooster, 189.
——, Pauluskloster, 176.
Anna, St., klooster, 118.
Antwerpen, 73, 156, 173.
Arkel(?), 232.
Arnhem, 176, 232.
——, Aartsdiaconaat, 91.
——, commanderij St. Jan, 230
——, proost-aartsdiak. v. St. Walburg, 91.
Asch, 't Agterland, 93.
——, Agterstraat, 93.
——, vicarie van St. Matth. altaar, 93.
Asch, over de Weyde, 93.
Assen, 230.
——, klooster, 116, 118, 123.
Aula Dei, klooster, 120.
Avesne, heer van, 192.

Barcelona, 8, 9.
Basel, 4.
Beaumont, heer van, 192.
Benschop, 181.
Bentheim, 89.
Berchambocht, 165, 166, 167, 170.
——, Kerksteeg, 180.
——, Koestraat, 167, 180.
——, Rot int Bredeweer, 180.
——, Rozensteeg, 167.
Bergum, Martinuskerk, 229.
Beusichem St. Peter, 93.
Bloemkamp, klooster, 117—120, 123.
Bloemendaal, klooster Nieuwlicht, 229, 230.
Bloys, graaf v., 167, 192.
Boenrepas, 166, 170.
Bolsward, 205, 206, 207.
Bommel, 179.
Bourgondië, graaf v., 182.
Brabant, 100, 108, 113, 123.
——, kloosters, 99, 100, 103.
Brandwijk(?), 232.
Briel, den, 185.
Brugge, biss., 145.
Brussel, 98, 138, 147, 150, 153, 183, 226.
——, concordaat, 148.

Brussel, internun., 42, 44, 47, 48, 71, 72, 79, 138, 143, 153, 156, 158, 160, 207.
Buren, 91—96.
——, burgem., 93.
——, de Corne, 92.
——, Gemenestr., 92.
——, graaf, 95.
——, Groenedaalse steeg, 93.
——, kerk (altaren), 92, 93, 94.
——, koorheren, 92, 95.
——, leenregister, 92, 95.
——, Wetering, 94.
——, Woert, 92.
——, Zeedijk, 94.
Buurmalsen, 94, 95.
——, die Geeren, 94.
——, St. Nicolaas-vicarie, 95.
——, O. L. Vr.-altaar, 95.
——, O. L. Vr.-vicarie, 95.

Cologne, 4, 5.
Constantinopel, patr., 57, 58.
Constanz, concilie, 13.
Castorië, aartsb., 44, 46.
Curaçao, 72, 73.
Cyprus, 173.

Doel (Ten), klooster, zie: Mariëndael.
Delft, 67, 156, 164, 172, 178, 187, 193, 194.
——, Agnesklooster, 177.
——, Begijnhof, 178.
——, Hieronymusdal, 172, 232
Deventer, 4, 6, 14, 16, 26, 27, 29, 31, 39, 83, 104, 199.
——, Bergkerk, 228.
——, Grote kerk, 228.
——, Heer Florishuis, 168, 175.
——, Huis van de Broeders van 't Gem. Leven, 4, 14, 16, 26, 29, 34, 39.
——, Marienhorst, (ter Hunnepe), klooster, 103—105, 107—114, 116, 118—120, 122—125, 129, 130, 136, 137.
Deyll, heerlijkheid, 94.
Diepenveen, klooster, 84.
Dinslaken, 184, 185.
Dikninge, klooster, 230.
Doesburg, Fraterhuis, 229.
——, Arme-klerkenhuis, 229.
——, Kleine Convent, 229.
Doetinchem, 232.
Dokkum, 205, 206, 207.
Dordrecht, 139, 156, 157.
——, Agnesklooster, 182.
Driemunten, klooster, 118.

Edam, klooster, 120.
Edinburg, bisd., 74.
Egmond, 171, 179.
Elburg, 232.
Emmerik, 160, 161.
——, Kapittel, 158, 161.
——, Nonnekerk, 161.
Engeland, 65, 74.
Enkhuizen, 71, 72, 75.
Erfurt, klooster, 9.
Erichem, 93.
——, Kerk en Pastorie, 93.
——, op de Hoyen, 92.
——, op de Vergaerden, 93.
——, op de Waerdt, 92.
——, Erichemse wall, 93.
Eutin, 14. 16. Zie: Navolging van Christus.

Frankrijk, 3, 8, 108, 140, 144, 145, 155.
——, gezanten, 151.
Frenswegen, klooster, 84, 88, 89, 90.

Friesland, 78, 118, 119, 120, 205, 206, 207, 208, 230.
——, Jansenisme, 205, 206, 207, 208.
——, Maria Lichtmis, 230.
——, staten v., 205, 206, 208.

Galilea, klooster, 118.
Gallië, kerk, 157.
Gelderland, Gelre, 91, 114, 115, 226.
Gent, 139, 145.
Gerkesklooster, zie: Jerusalem.
Gorkum, 166, 168, 170, 187, 199, 200.
Gouda, 165, 170, 172, 174, 190, 199, 200, 201, 202, 203.
——, Collatiebroeders, 173.
——, Margarethaklooster, 177.
Grave, 69.
's Gravenhage, 66, 139, 141, 151, 153, 159, 178, 182.
——, Augustinuskerk, 141.
's Gravenzande, 171.
Groningen, gewest, 226.
——, klooster Essen, 116, 118.
——, parochie, 69.

Haag, den, zie: 's Gravenhage.
Haarlem, kapittel, 142, 157, 161, 168.
——, Maria ten Zijl, klooster, 177.
Hammersleben, klooster, 84.
Harderwijk, 232.
Harlingen, 297.
Haskerland, 205.
Heldendoorn, 228, 230.
——, gasthuis, 230.
——, vicarieën, 229.
Helmond, klooster Binderen, 110.
Hem, den, zie: Schoonhoven.
Henegouwen, klooster, 99.
Herford, 7.
Hilversum, 199, 201, 202.
——, parochieboeken, 230.
Hobergen, erfgoed, 81, 82.
Holland, 65, 73, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 157, 158.
——, graaf, 168, 226.
——, provincie, 63, 67, 75.
——, staten, 67, 141, 143, 149, 150, 151, 152, 154, 159, 161, 162, 163, 186.
——, vicariaat, 140, 141, 142, 143, 146, 148—163.
Hongarije, bisschoppen, 144.
Horssen, klooster Holtmeer, 176.
Hunnepe, Honnepe (Ter), klooster, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 136, 137.

Ierland, bisschop., 73, 155.
Irnsum, 207.
Italië, 3, 8, 9.

Jerusalem, Gerkesklooster, 117, 118.
Jesse, zie: Essen.
Joure, 207.

Keulen, 4, 5, 100, 105, 110, 138, 142, 147, 150, 160.
——, biss., 160.
——, domkapittel, 158.
——, keurvorst, 141.
——, klooster Camp, 100, 105, 110, 113, 115, 125, 130.
——, nuntius, 150, 159, 160, 162.

Klaarkamp, klooster, 114—117, 118, 119, 123.
Kralingen, 185.
Krimpen, 190.

Langerak, 166, 170.
Leeuwarden, 72, 78, 80, 205, 206, 207, 208.
Leeuwenhorst, klooster, 103, 108—111, 120—124.
Leiden, 178, 200.
——, univ., 23.
Lek, 170.
Leuven, 156, 199, 200.
Lochem, 47, 50, 55.
——, de Clouse, kasteel, 59, 64.
Loosduinen, klooster, 123.
Lübeck, 4.
——, stadsbibl., 3, 5, 17, 36, 38.
——, zusters van 't Gem. Leven, 17, 36, 40.
Luik, 73.
——, klooster, 97, 99.
Lutte, de, 231.

Maagdenburg, 7.
Madrid, 226.
Maegdendaal, klooster, 108, 113.
Malssen, 95.
——, kerk (St. Nicolaas-altaar), 95.
——, Vlaemincx Hoeve, 95.
Manresa, 12.
——, Luciaconvent, 9, 10.
Mariënpoel, 177.
Mariënweert, abt, 95.
——, 't goidthuys, 94.
Meaux, bissch., 67.
Mechelen, aartsbiss., 139.
Medler (Midlar), zie: Hendr. v. Dordt, en Vorden.
Meerkerk, 165, 170.
Menterna, klooster, 118.
Michielsberg (Hendriksvelde), klooster, 168, 170, 172, 187, 194, 196.
Michigan-universiteit, 1.
Middelburg, 198, 199, 200.
Molenersgraeff, 170.
Montserrat, 5, 8, 9, 12.
Morimond, klooster, 97—101, 108, 112.
Munster, 89.
——, bisdom, 48.

Namen, klooster, 99.
Nassau, Domeinen, 96.
——, Domeinarchieven, 92, 95.
Nazareth, klooster, 118.
Nederlanden, 97, 98, 111, 118.
——, Zuidelijke, 99.
Neurenberg, 4.
Nieuwdam, 68, 70.
Nijenklooster, klooster, zie: Aula Dei.
Nijmegen, 42, 70.
——, univ., 19, 35.
Noordermeer, Martinuskerk, 229.

Oldenburg (= Eutin), 14.
Oldenzaal, 88, 230.
——, Begijnen, 82.
Olst, 229.
Oostenrijk, 144.
——, hof, 140.
——, keizer, 140, 144.
Ootmarsum, 81, 82.
Oudheusden (Outheusden), 200
Overijsel, 87, 88, 89, 114, 226, 228.
——, staten v., 88, 89, 90.

Paderborn, biss., 162.

Parijs, 5, 9, 13.
——, Universiteit, 13.
——, bisschop, 155.
Postkensweerde, zie: Tricht.
Presbourg, 144.

Rauwerdershem, 205.
Rhenen, 230, 232.
Rhodus, aartsb., 71, 72—80.
Rijnsburg, 171.
Roermond, 43, 69, 70.
——, klooster, 111.
Rome, 41, 43, 47, 51, 55, 61, 62, 138, 139, 141, 143, 145, 149, 153, 160, 162, 199, 205, 226.
——, curie, 142, 158, 159, 160, 162, 163, 225.
——, paus, 75, 162, 227.
Rotterdam, 179, 180, 185.

Salland, 115, 228.
Salzburg, 139.
Santa Cruz, 73.
Schiedam, 174.
Schoonhoven, den Hem, klooster, 164—198, (passim), 232.
Schotland, 73.
Sebaste, aartsb., 45, 47, 49, 51, 53, 54, 58, 59, 61, 200.
Seleucië, aartsb., 58.
Sens, biss., 155.
Sibculo, klooster, 88, 116, 118, 119.
Silo, klooster, 84.
Sion, klooster, 118, 228, 232.
——, gen. kap., 164, 168, 172, 173, 175, 177, 180, 193, 194, 195, 196, 231, 232.
Soelmonde, zie: Zoelmont.
Spanje, 8, 9.
——, gezanten, 151.
Stavezen, klooster, 120.
Stein, klooster, 172, 232.
Straatsburg, 5, 90.
Straveland, 170.

Tolen, ter, 193.
Trente, concilie, 93—103, 106, 107, 111, 119, 122, 123, 157, 183.
Tricht, 94, 95, 96.
——, kerk (altaren), 94.
——, kerspel v. T., 94.
——, Maetsteegh, 94.
——, Middelmaet, 94.
——, Middelwech, 94.
——, Neust, 94.
——, Postkensweerde, 94.
——, Trichtschesluyze, 94.
——, vicarie v. O. L. Vrouw, 96.
——, vicarie van St. Catharina, 96.
——, Zeedijk, zie: Buren.
——, Weteringe, zie: Buren.
Trier, 83.
——, keurvorst, 153.
Tubbergen, 88, 90.
Turkije, 173, 182.
Twente, 90, 230.

Utrecht, 69, 70, 101, 103, 104, 107, 119, 138, 139, 157, 169, 173, 176, 178, 180, 181, 199, 200, 226, 232, 233.
——, Bethlehemklooster, 228.
——, biss., 82, 83, 84, 87, 226.
——, bisdom, 180, 226.
——, Caeciliaklooster, 176.
——, domkapittel, 229, 230.
——, kapittel, 157, 168, 176, 200, 227, 232.
——, kap. Oudmunster, 229.
——, Mariëndaal, klooster, 104
——, provicaris, 199.

Utrecht, proost v. St. Marie, 229.
——, provincie, 229.
——, Salvator, 181.
——, St. Servaesklooster, 100, 101, 102, 103, 105, 108, 113, 123.
Venetië, gezanten, 151.
Vlaemincx Hoeve, zie: Malssen.
Vlaanderen, 100, 147.
Vliet, zie: Vlist.
Vlist, 165, 170.
Vollenhove, klooster St. Janskamp, 176.
Vorden, Medler (Midlar), kasteel, 42, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 56—64.
——, parochie, 60, 61, 62, 63.
Vrouwenperck, 100.
Warmond, klooster, 120.
Weerselo, klooster, 228.
Welsem, 229.
Wenen, 139.
Wesel, 184.
Westfalen, 157.
Wijngaarden, 166, 170.
Wijtgaard, 207.
Windesheim, 26, 84, 88, 196, 197, 198.
——, Calendarium, 231.
——, Congregatie v., 197.
——, kap., 173, 174, 175, 232.
——, prior gen., 88.
Wittenberg, univers., 5.
Workum, 207, 208.
IJsselstein, klooster, 104.
Zeist, 233.
——, Petronella-vicarie, 233.
Zoelmont, 93.
——, Bandijck, 93.
——, kerk (O.L.Vr.-altaar), 93. 94.
——, Zoelmonder Mate, 93, 94.
Zutphen, 52, 55, 61, 85, 114, 175.
Zwilbroek, klooster, 46.
Zwolle, 71, 74, 81, 82.
——, Koestraat, 71.
——, Michielshuis, 71.

III. ZAKEN

Aartspriesters, 66, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 90.
Adel, Gelderse en Overijselse, 111, 116.
Aflaten, 82, 87, 157.
——, Portiuncula, 44, 45.
Augustijnen, 30, 37, 65—70, 172, 194.
Barrière-tractaat, 144.
Begijnen, 82.
Benedictijnen, 171.
Bestand, twaalfjarig, 151.
Bijkerken, aantal, 210, 211, 212, 219, 220.
Bisdommen, oprichting nieuwe, 225, 226, 227.
Broeders v. h. Gem. Leven, 4, 7, 8, 13, 27, 28, 29, 31, 32, 81, 82, 83.
——, te Deventer, 4, 6, 13, 14, 26, 29.
——, te Herford, 7.
——, te Maagdenburg, 7.
Calvinisme, 67.
Charta Visitationis, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 112, 113, 117, 119, 120, 121, 122, 123.

Cisterciensers, 14, 30, 31, 37, 97, 102, 103, 110, 112, 123, 228.
——, gen. kap., 97, 98, 107.
Collatiebroeders, zie: Broeders van 't Gem. Leven.
Congregatie v. de Prop. Fide, 40, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 73, 74.
Contra-Reformatie, 111.
Communicanten, aantal, 209, 217.
Communies, aantal, 209, 217.

Devotie, moderne, 1, 2, 3, 9, 10, 11, 16, 17, 23, 31, 32, 39, 83, 231, 232.
Dominicanen, 13.

Formula reformationis v. Karel V, 110.
Franciscanen, 13, 42—64 (passim).
——, provinciaal, 42, 44.
——, tertiarissen, 168, 169, 172, 175, 176, 198, 231, 232.

Geboorten-aantal, 210, 218.

Huwelijken, aantal, 210, 218.

Jansenisme, 67, 75, 138—163, 199—204.
——, wijdingen, 156, 157.
Jansenisten, zie: Jansenisme.
Jezuiten, 7, 9, 51, 74, 77, 79, 141, 143, 148, 150, 151, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 205, 206, 207, 208.
——, provinciaal, 141.

Kanonikessen, 110, 112, 114.
Kanunniken, reguliere, 30, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 164—198, 231.
——, rekeningen v. bouw van kerk, 85, 86, 87.
Karthuizers, 27, 30, 31, 37, 38.
Kerk, Griekse, 67.
Klerken, zie: Broeders van 't Gem. Leven.
Klooster, bepalingen, 106, 120.
——, clausuur, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 120, 121, 122, 123, 124.
——, discipline, 105, 107, 112, 120.
——, geloften, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 114, 117, 121, 122.
——, godsdienst, 105, 120.
——, kleed, 100, 102, 103, 104, 107, 109, 112, 120, 123.
——, prebende, 104, 107, 110, 113, 114, 115, 121, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136.
——, reformatie, 98, 99, 110.
Kloosters v. d. reg. kan. te Den Hem, 164—198.
——, boeken, 195—198.
——, handschriften, 164—166.
——, prioren, 188—190.
——, procuratoren, 190—191.
——, zegels, 187—188.
Kloosters, nieuwe, 214, 223, 224.

Literatuuroverzicht, aartsb., 225—233.
Lutheranisme, 67.

Mennonieten, 67.

Minderbroeders, zie: Franciscanen.

Navolging v. Christus, 1—41, (passim).
——, auteur, 228.
——, handschrift uit Eutin, 1, 2, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38.

Observantisme, 110, 111, 116, 121.
Oefeningen, geestelijke, v. Ignatius, 8, 10, 11, 12.
Opstijgingen, geestelijke, v. Zerbolt, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 27, 31, 38, 40.

Parochiekerken, aantal, 210, 211, 212, 219, 220.
Plakkaat v. d. Staten v. Holland, 159, 161, 162.
Priesters, aantal, 212, 220.
Priesterwijdingen, aantal, 213, 221.
Protestanten, 13.

Raden, gecommitteerde, 161, 162.
Rijksarchieven, nieuwe aanwinst, 229, 230.
Recollecten, zie: Franciscanen.
Rectoraten, aantal, 210, 211, 212, 219, 220.
Rosetum van Mombaer, 8, 9.

Schisma, Utrechtse, 232.
Slot, zie: kloosterclausuur.
Socianen, 67.
Statistieken, aartsb., 1948: 209—216; 1949: 217—224.
Sterfte, statistiek, 210, 218.
Stichtingen, geestelijke, 91-96.
Stoel, H., 48, 69, 149, 152, 153, 157, 201, 226.

Taksen, kerkelijke, 81, 83.
Tertiarissen, zie: Franciscanen.
Theophilanthropen, 67.

Vincentiusvereniging (Utrecht), 233.
Vormsel, statistiek, 214, 215, 216, 222, 223.

Wijbisschoppen, 87.

Zending, Hollandse, 41—64, 65—80, 138—163.
——, bekeerlingen, 66, 67.
——, communicanten, 69, 70.
——, geestelijkheid, 71, 72, 76, 77, 146, 148, 149, 150, 158, 159, 160, 162.
——, huiskapelaans, 43, 143, 151.
——, internuntiaat, 44, 47, 48, 143, 144, 148, 149.
——, parochies, 42—64, 68, 71—80, 147—152.
——, seminarie, 76, 151.
Zielenaantal, 209, 217.
Zusters v. h. gemene leven, te Lübeck, 17, 36, 40.

INHOUD

The original version of „De Imitatione Christi" by Gerard Zerbolt of Zutphen, door Prof. Albert Hyma 1

De strubbelingen tussen Petrus Codde en Hendrik Baron van Dordth te Vorden, door D. de Kok, O.F.M. . 42

Verslag van den Provinciaal der Augustijnen, Pater Jan Pieter van de Winckel, over de Augustijnenmissie, 20 Januari 1804, door J. Kleintjens, S.J. 65

De laatste ex-Jezuieten in Zwolle, Enkhuizen en Leeuwarden, door J. Kleintjens, S.J. 71

De geschiedenis van de kloosterkerk te Albergen, door J. A. ten Cate 81

Gegevens over Geestelijke Stichtingen in het land van Buren, door Mr. J. Belonje 91

De visitatiereis van Johannes Coquaeus (Croquey), Abt van Morimond, door Nederland in het jaar 1570, door R. Post 97

De Hollandse zending in de laatste jaren van de Apostolische Vicaris Adam Daemen, door F. van Hoeck, S.J. . 138

Het klooster der reguliere Kanunniken te Den Hem bij Schoonhoven, door Dalm. van Heel, O.F.M. 164

Jacob Catz, door J. Kleijntjens, S.J. 199

Perikelen uit de 18e eeuw in Friesland, door B. Voets . . 205

Kroniek van het Aartsbisdom Utrecht 1 Januari 1948–31 December 1948 door P. R. Geurts 209

Kroniek van het Aartsbisdom Utrecht 1 Januari 1949–31 December 1949 door P. R. Geurts 217

Overzicht der literatuur omtrent het Aartsbisdom Utrecht 225

Registers 234

Inhoud 251

Corrigenda 252

CORRIGENDA.

p. 5: noot 2 = noot 1.
p. 138: r. 4: 1715 = 1713.
p. 160: r. 3: Jan. = Febr.
p. 168: noot 1, r. 2: Syon = Sion.